

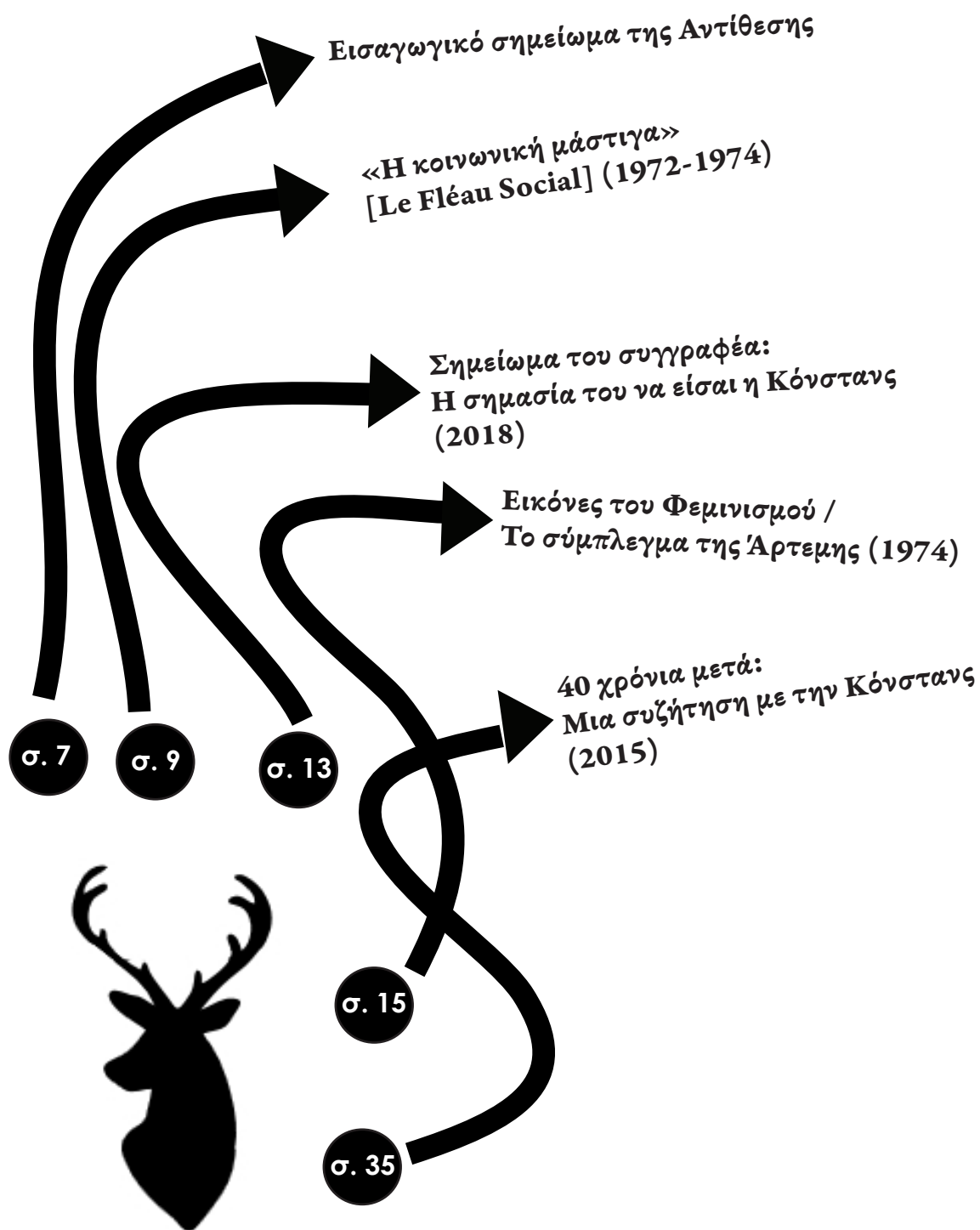
Κόνστανς Τσάτερλι / Ζιλ Ντωβέ
Εικόνες του Φεμινισμού

Αντίθεση
2019

Η μπροσούρα *Εικόνες του Φεμινισμού* εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 2019 σε 500 αντίτυπα από το αντιεξουσιαστικό κομμουνιστικό εγχείρημα *Αντίθεση*. Ευχαριστούμε θερμά τον σύντροφο Μ. για τη μετάφραση του κειμένου «Η κοινωνική μάστιγα». Όλα τα κείμενα σε αυτό το βιβλίο μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα, στο σύνολό τους ή τμηματικά, για την ανάπτυξη του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος, χωρίς να είναι απαραίτητη η αναφορά στην πηγή. Είμαστε εχθρικοί απέναντι σε κάθε είδος πνευματικής ιδιοκτησίας.

Διεύθυνση email για επικοινωνία: thesi@antithesi.gr
Ιστοσελίδα: www.antithesi.gr

Περιεχόμενα...

Εισαγωγικό σημείωμα

Η μπροσούρα *Εικόνες του Φεμινισμού (Du Féminisme Illustré)* κυκλοφόρησε στη Γαλλία τον Μάιο του 2015 από τις εκδόσεις Blast & Meor. Η γαλλική έκδοση υπογράφεται με το ψευδώνυμο «Κόνστανς Τσάτερλι», δηλαδή με το ψευδώνυμο που χρησιμοποίησε ο Ζιλ Ντωβέ στο περιοδικό *Le Fléau Social (Η κοινωνική μάστιγα)* το 1974, όπου πρωτοδημοσιεύτηκε το ομώνυμο άρθρο. Επανεκδόθηκε στα αγγλικά τον Οκτώβριο του 2018 με την προσθήκη ενός σημειώματος όπου ο συγγραφέας εξηγεί γιατί δεν επέλεξε να αποκαλύψει εξαρχής την ταυτότητά του. Όλα τα κείμενα της μπροσούρας έχουν μεταφραστεί από την αγγλική έκδοση, λαμβάνοντας υπόψη και το γαλλικό πρωτότυπο.

Αυτή η μπροσούρα έχει για εμάς ιδιαίτερη σημασία διότι αναδεικνύει την ύπαρξη μιας μειοψηφικής κομμουνιστικής τάσης, η οποία αναδύθηκε εντός του ίδιου του φεμινιστικού κινήματος και του κινήματος των ομοφυλόφιλων στη Γαλλία, ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η οποία δεν δίστασε να τους ασκήσει κριτική, να έρθει σε ρήξη μαζί τους και τελικά να διαχωριστεί από αυτά, όταν πλέον έγινε φανερό ότι κατέληξαν απλώς να συμβάλλουν στην ανανέωση της καπιταλιστικής κανονικότητας. Η τάση αυτή εκφράστηκε από το περιοδικό *Le Fléau Social* στο πέμπτο τεύχος του οποίου δημοσιεύτηκε το άρθρο της «Κόνστανς Τσάτερλι», «Εικόνες του Φεμινισμού ή το Σύμπλεγμα της Άρτεμης».

Τόσο το ίδιο το άρθρο όσο και η συνέντευξη που έδωσε ο συγγραφέας στους γάλλους εκδότες το 2015 («40 χρόνια μετά: Μια συζήτηση με την Κόνστανς») καθώς και το κείμενο «Η κοινωνική μάστιγα», που παρουσιάζει την ιστορία του περιοδικού *Le Fléau Social*, φωτίζουν σε βάθος τις έμφυλες σχέσεις όπως αυτές διαμορφώνονται στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία και συνοψίζουν εξαιρετικά την κομμουνιστική κριτική του φεμινιστικού και του LGBTQ κινήματος, δηλαδή την κριτική τους από τη σκοπιά της δημιουργίας της ανθρώπινης κοινότητας.

Αντίθεση, Ιανουάριος 2019

«Η κοινωνική μάστιγα» (1972-1974)

*Λέτε ότι η κοινωνία πρέπει να ενσωματώσει τους ομοφυλόφιλους.
Εγώ λέω ότι οι ομοφυλόφιλοι πρέπει να διαλύσουν την κοινωνία.*

Françoise d'Eaubonne

Το Ομοφυλοφιλικό Μέτωπο Επαναστατικής Δράσης (FHAR - Front Homosexuel d'Action Révolutionnaire) δημιουργήθηκε σε μια περίοδο υποχώρησης της δράσης του Κινήματος Απελευθέρωσης των Γυναικών (MLF - Mouvement de Libération des Femmes).¹

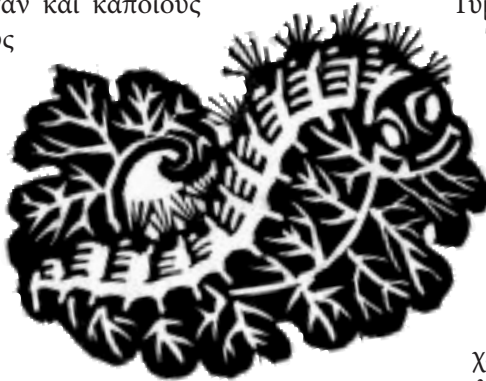
Οι λεσβίες που έφυγαν ή ένωσαν αποκλεισμένες από την Arcadie (μια σνομπ ομοφυλοφιλική οργάνωση) εντάχθηκαν στο MLF και προσκάλεσαν και κάποιους πούστηδες φίλους τους στις συναντήσεις. Αυτό που θεωρείται γενικά ως η «ιδρυτική τους δράση» είναι η διακοπή της ραδιοφωνικής εκπομπής της Mémie Gregoire, η οποία ήταν αφιερωμένη στην ομοφυλοφιλία, στις 10 Μαρτίου του 1971.² Το FHAR σχηματίστηκε μέσα από αυτή τη δράση, που ήταν πρωτοβουλία του MLF. Η συμμαχία μεταξύ γυναικών και ομοφυλόφιλων ενάντια στην απαρχαιωμένη, αντιδραστική και φαλλοκρατική Γαλλία φαινόταν τότε κάτι το προφανές.

Σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στο *Tout!* (το συγκεκριμένο τεύχος απαγορεύτηκε λόγω «πορνογραφικού περιεχομένου»), μετέστρεψαν το φεμινιστικό μανιφέστο των 343³: «*Είμαστε πολύ περισσότερες από 343 τσούλες, έχουμε γαμηθεί από πίσω με Άραβες*

και είμαστε περήφανοι». Περίπου 50 ομοφυλόφιλοι διαδήλωσαν στο Παρίσι την Πρωτομαγιά μέσα στο μπλοκ του MLF, με πανό που έγραφαν «ΚΑΤΩ Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΙΚΩΝ» και «ΑΡΣΕΝΙΚΟ, ΘΗΛΥΚΟ, ΜΑΣ ΠΡΗΞΑΤΕ». Ένα άλλο σύνθημά τους ήταν το «ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΟΙ», καθώς γνώριζαν ότι η Επιτροπή Δράσης των Μαθητών Γυμνασίου διαδήλωνε πίσω τους.

Την ίδια χρονιά εξέδωσαν τη θρυλική μπροσούρα *Έκθεση Ενάντια στην Κανονικότητα* μέσω του εκδοτικού οίκου Champ Libre.

Το μοντέλο λειτουργίας του FHAR αντιγράφηκε από αυτό του MLF: η μόνη δομή που υπήρχε ήταν οι ανεπίσημες γενικές συνελεύσεις στην Beaux-Arts (Σχολή Καλών Τεχνών) στο Παρίσι. Αλλά αυτή η δομή των συναντήσεων «έδωσε απλώς την εξουσία στους σταρ. Η αρχική ζεστασιά και ο ενθουσιασμός έδωσαν γρήγορα τη θέση τους στην επιθετικότητα, η οποία αποτέλεσε τον συνηθισμένο τρόπο λειτουργίας».⁴ Ο αριθμός των συμμετεχόντων ήταν αρχικά περίπου 30 άτομα (κυρίως γυναίκες) και έφτασε κάποια στιγμή στα 600 (κυρίως άνδρες). Αξίζει επιπλέον να αναφερθεί ότι η ομάδα είχε τη φήμη ενός τόπου ψωνίσματος και ομαδικού σεξ.

Η πολιτική του δράση χαρακτηριζόταν από την υπερβολή και την πρόκληση, όπως στην περίπτωση της κηδείας του Pierre Overney⁵ (γεγονός που ήταν πιθανόν ο λόγος για την αποχώρηση του ελευθεριακού τροτσκιστή Ντανιέλ Γκερέν).⁶ Σε ό,τι αφορά τη θεωρία, το FHAR παρέμεινε εγκλωβισμένο σε μια αμφιταλάντευση ανάμεσα στην επιβεβαίωση και την κριτική της ομοφυλοφιλικής ταυτότητας. Κοινωνιολογικά αποτελούνταν κυρίως από φοιτητές, καθηγητές και διανοούμενους, που προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τροτσκιστικές ή μαοϊκές ομάδες.

Το 1972 ήταν καθοριστική χρονιά για το FHAR που βρισκόταν ήδη σε κρίση, «όπως όλα τα αριστερά γκρουπούσκουλα»,⁷ σύμφωνα με τον Γκυ Οκανγκέμ, τον πιο όμορφο από τους ηγέτες του. «Είμαστε φυλακισμένοι μέσα στο παιχνίδι της ντροπής», προσέθετε, «αλλά το έχουμε μετατρέψει σε ένα παιχνίδι υπερηφάνειας. Το μόνο που κάνουμε είναι να χρυσώνουμε τα κάγκελα του κλουβιού μας. Δεν είμαστε ελεύθεροι και περήφανοι».

Στα τέλη Μαΐου, αδιασμένες από το μισογύνικο περιβάλλον, οι λεσβίες της ομάδας έφυγαν και ξεκίνησαν τις Gouines Rouges (Κόκκινες Λεσβίες) και σταδιακά απομακρύνθηκαν από το FHAR. Τον Ιούνιο, η Ομάδα 5^η του FHAR εξέδωσε το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Le Fléau Social* (Η Κοινωνική Μάστιγα) ενάντια στον «βόθρο» της οικογένειας και των πολιτικών οργανώσεων. Ήταν σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένο από τους Καταστασιακούς, αλλά δεν περιοριζόταν μόνο σε αυτό. Έφερε τις υπογραφές της Françoise d'Eaubonne, του Pierre Hahn και του Alain Fleig – ο τελευταίος ήταν και ο κύριος συντελεστής. Κατήγγειλε το ομοφυλοφιλικό (όχι ακόμα «γκέι») εμπορευματικό γκέτο που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται και το οποίο ήταν, σύμφωνα με τον Fleig, «η υπαγωγή της λίμπιντο στον νόμο της αξίας».

Το *Le Fléau Social* ασκούσε επίσης ριζοσπαστική κριτική στον αριστερισμό και στον милитαντισμό. Διαφωνούντα μέλη της Ομάδας 5 αποχώρησαν για να προσχωρήσουν

στην Ομάδα 11^η και άρχισαν να εκδίδουν το δικό τους περιοδικό, το *Antinorm*, το οποίο ήταν πιο κοντά στην Τροτσκιστική Κομμουνιστική Λίγκα. Έτσι, το FHAR «ήταν η πηγή δύο ρευμάτων, ένα του μίσους και ένα της υποταγής – το *Le Fléau Social* και το *Antinorm*» (Jacques Girard).

Από το τεύχος 3 και μετά, το *Le Fléau Social* άρχισε να απομακρύνεται κριτικά τόσο από το FHAR όσο και από το MLF και σταδιακά εγκατέλειψε το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας. Το τέλος του ήρθε γρήγορα, το 1974, οπότε κυκλοφόρησε το τελευταίο τεύχος του. Τον Φεβρουάριο, η αστυνομία εκκένωσε τη Σχολή Καλών Τεχνών¹⁰, η οποία είχε από καιρό εγκαταλειφθεί από το FHAR.

Δεν είναι εύκολο να γεμίσεις το κενό που αφήνει ένας οργισμένος κομήτης. Κάποιες ομάδες προσπάθησαν, όπως οι Ομάδες Απελευθέρωσης των Ομοφυλόφιλων (GLH),¹¹ οι οποίες συγκροτήθηκαν από πρώην μέλη της ομάδας Arcadie και από νεαρά μέλη του FHAR. Έγιναν πολλές διασπάσεις αυτών των ομάδων, αλλά εκτός Παρισιού ο αριθμός των μελών τους μεγάλωνε. Η πολιτική τους κατεύθυνση ήταν εντελώς διαφορετική: εγκατέλειψαν κάθε επαναστατική αξίωση και εξέφρασαν συγκεκριμένα, ρεαλιστικά αιτήματα (ενάντια στις διακρίσεις), προσπάθησαν να απευθυνθούν σε όλους τους ομοφυλόφιλους και ανέπτυξαν μια στρατηγική αντικουλτουριάκου κοινοτισμού και αναζήτησης της αναγνώρισης. Οι Ομάδες Απελευθέρωσης των Ομοφυλόφιλων εισήγαγαν μια ριζικά καινούργια ιδέα : «Η ομοφυλοφιλική πολιτική μαχητικότητα υπερβαίνει τις κοινωνικές τάξεις, τις ιδεολογίες και τα κόμματα» (Jacques Girard).

Έχοντας ως στόχο την αποσταθεροποίηση της κοινωνίας και την κατάργηση της σεξουαλικής κανονικότητας, το FHAR παρέμεινε εγκλωβισμένο ανάμεσα στην υπέρσπιση του ομοφυλόφιλου υποκειμένου και στην κριτική του. Ανασυγκροτώντας το γκέτο που κατήγγειλε, κατέληξε να δημιουργήσει απλώς μια ομοφυλόφιλη κανονικότητα.

Το άρθρο «Εικόνες του Φεμινισμού ή το Σύμπλεγμα της Άρτεμης» που ακολουθεί δημοσιεύτηκε το 1974 στο τελευταίο τεύχος του *Le Fléau Social*.

Blast & Meor

Σημειώσεις

1. Mouvement de Libération des Femmes – Κίνηση Απελευθέρωσης των Γυναικών: ένας συνασπισμός που προέκυψε το 1970 από τη συνένωση φεμινιστικών ομάδων που είχαν δημιουργηθεί μετά το 1967, συμπεριλαμβάνοντας και αποκλειστικά γυναικείες ομάδες που δημιουργήθηκαν μετά το 1968 και ήταν επηρεασμένες από τον αμερικανικό φεμινισμό.

2. Η Mémie Gregoire ήταν περσόνα του γαλλικού ραδιοφώνου που έκανε δημοφιλείς εκπομπές για την ψυχανάλυση και τη σεξουαλικότητα.

3. Το Μανιφέστο των 343 [με την υπογραφή «343 τσούλες»] δημοσιεύτηκε το 1971 στη Γαλλία. Το υπέγραψαν 343 γυναίκες που παραδέχονταν ότι είχαν κάνει έκτρωση ενώ ήταν παράνομη και δικαίηρυττε το φεμινιστικό αίτημα για το δικαίωμα στην άμβλωση και την αντισύλληψη.

4. Jacques Girard, *Le Mouvement homosexuel en France, 1945-1980*, Syros, 1981.

5. Μαχητικός εργάτης που ανήκε στη «μαοϊκή-αυθορμητιστική» τάση της μαοϊκής οργάνωσης «Προλεταριακή Αριστερά» (Gauche Prolétarienne), ο οποίος δολοφονήθηκε από έναν φρουρό ασφαλείας σε μια διαδήλωση έξω από το εργοστάσιο της Renault στην Μπιλανκούρ, στα προάστια του Παρισιού. Κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης στην κηδεία του Overney (στην οποία συμμετείχαν περίπου 200.000 άνθρωποι) μέλη της ομάδας Gazolines στο μπλοκ του FHAR, ντυμένοι με μαύρα πέπλα σαν μοιρολογίστρες, θρηνούσαν, βογκούσαν και έκλαιγαν ασταμάτητα τραγουδώντας «*Λιζ Τέιλορ, Pierre Overney, Κοινός αγώνας!*». Οι αριστεριστές εξοργίστηκαν. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε σκάνδαλο για τους πολιτικούς κύκλους.

6. (σ.τ.μ.) Αργότερα αποχώρησε και η φεμινίστρια Françoise d'Éaubonne, η οποία θεωρούσε ότι η ομάδα είχε μετατραπεί απλώς σε έναν κοινωνικό χώρο για γνωριμίες και φλερτ. Το 1974, η ίδια εισήγαγε τον όρο του οικοφεμινισμού.

7. Γκρουπούσκουλο: υποτιμητικός όρος που χρησιμοποιείται συνήθως για την άκρα αριστε-

ρά, δηλαδή για τροτσκιστικές ή μαοϊκές οργανώσεις που ήταν πολυάριθμες εκείνη την εποχή. Οι πιο γνωστές οργανώσεις ήταν η La Ligue Communiste (Τροτσκιστική Κομμουνιστική Λίγκα) και η La Gauche Prolétarienne (Μαοϊκή Προλεταριακή Αριστερά). (σ.τ.μ.) Κυκλοφορεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Τοποβόρος η ενδιαφέρουσα μπροσούρα του Γκυ Οκαγκέμ, *Οι αλλοπαρμένοι κώλοι*.

8. Η Ομάδα 5 είχε ως έδρα το 5ο διαμέρισμα του Παρισιού.

9. Η Ομάδα 11 είχε ως έδρα το 11ο διαμέρισμα του Παρισιού.

10. (σ.τ.μ.) Στην πραγματικότητα η αστυνομία απαγόρευσε τις συναντήσεις στη Σχολή Καλών Τεχνών.

11. Groupes de Libération Homosexuels.

Βιβλιογραφία για το FHAR και το *Le Fléau Social*

Jacques Girard, *Le Mouvement homosexuel en France, 1945-1980*, Syros, 1981.

FHAR, *Rapport contre la normalité*, Champ libre, 1971 (επανέκδοση Gaykitschcamp, 2013).

Alain Fleig, *Lutte de con et piège à classe*, Stock, 1977.

Frédéric Martel, *Le Rose et le noir. Les homosexuels en France depuis 1968*, Seuil, 2008.

Massimo Prearo, *Le Moment politique de l'homosexualité. Mouvements, identités et communautés en France*, Presses universitaires de Lyon, 2014.

Σημείωμα του συγγραφέα

Η σημασία του να είσαι η Κόνστανς

Όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή αυτής της μπροσούρας, το φύλο (sex), οι σχέσεις άνδρα/ς ή αυτό που έχει γίνει πλέον γνωστό ως κοινωνικό φύλο (gender) αποτέλεσαν κυρίαρχο ζήτημα για το *Le Fléau Social*. Καθώς για το συγκεκριμένο θέμα είχα ανέκαθεν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ήταν αναμενόμενο ότι, λίγο μετά τη γνωριμία μου με τον Alain Fleig, θα έγραφα στο εν λόγω περιοδικό για τον φεμινισμό, ή καλύτερα για τις έμφυλες ταυτότητες. Όλα σχεδόν τα άρθρα υπογράφονταν με ευφάνταστα ψευδώνυμα, έτσι και εγώ επέλεξα το «Κόνστανς Τσάτερλι». Εκείνες τις ανέμελες ημέρες, κανένας άνδρας ή γυναίκα από τον μικρό κύκλο των φίλων γύρω από το περιοδικό δεν είχε κάποια ένσταση στο να υποδύεται ένας άνδρας μια γυναίκα, ακόμα και για να ασκήσει κριτική στον φεμινισμό. (Οι καιροί έχουν αλλάξει από τότε, το ξέρω...)

Το ενδιαφέρον μου για αυτό το ζήτημα διατηρήθηκε και μετά το 1974, αλλά έκτοτε δεν ξαναχρησιμοποίησα αυτό το ψευδώνυμο. Μέχρι το 2015. Όταν κάποιος φίλος εξέφρασε την επιθυμία να επανεκδώσει το άρθρο του 1974 μαζί με μια συνέντευξη του συγγραφέα, σκεφτήκαμε και οι δύο ότι τα άρθρα θα είχαν μεγαλύτερη επίδραση αν εμφανίζονταν απροσδόκητα μέσα από το παρελθόν. Έτσι δημιουργήθηκε για την περίπτωση ένας μέχρι τότε άγνωστος εκδοτικός οίκος και χρησιμοποιήθηκε μόνο το όνομα «Κόνστανς Τσάτερλι» για τον συγγραφέα. Ο λόγος πίσω από αυτήν την επιλογή ήταν ότι δεν θέλαμε να συσχετιστεί αρχικά με κάτι η μπροσούρα του 2015 (εκτός φυσικά από τη σύνδεσή της με το συχνά λησμονημένο *Le Fléau Social*), έτσι ώστε να κριθεί με βάση το περιεχόμενό της και όχι με βάση τα υπόλοιπα γραπτά του συγγραφέα που μπορεί να γνώριζε ο αναγνώστης. Δεν είχαμε ως στόχο ούτε να δημιουργήσουμε κάποιο μυστήριο ούτε να παίξουμε κάποιο παιχνίδι, όπως έκαναν μερικές φορές οι Καταστασιακοί τη δεκαετία του '70. Έτσι, πολύ σύντομα δημοσιοποιήσαμε το γεγονός ότι η «Κόνστανς» ήμουν εγώ. Η μπροσούρα κυκλοφόρησε τον Μάιο του 2015, ο συγγραφέας αποκαλύφθηκε στις αρχές του Αυγούστου.

Ζιλ Ντωβέ, Οκτώβριος 2018

Ακολουθεί μια μικρή λίστα κειμένων στα οποία έχω καταπιαστεί με το ζήτημα του φύλου/κοινωνικού φύλου (sex/gender). Υπάρχουν όλα στην ιστοσελίδα του troploin:

Το 1983, συνέβαλα στο «Για έναν Κόσμο χωρίς Ηθική»¹ (άρθρο στο περιοδικό *La Banquise*). Προσβάσιμο στη διεύθυνση <https://troploin.fr/node/77>

«Η Αλίκη στη Χώρα των Τεράτων»², 2001, <https://troploin.fr/node/4>

«Ηθική Αποδιοργάνωση και Έμφυλη Ταυτότητα»³, 2003, <https://troploin.fr/node/36>

«Φεντερίτσι εναντίον Μαρξ»⁴, 2015, <https://troploin.fr/node/85>

«Για το “Γυναικείο Ζήτημα”»⁵, 2016, <https://troploin.fr/node/88>

Από την Κρίση στην Κομμουνιστικοποίηση, PM Press, 2018, κεφ. 6 και 10.

Για τους γαλλομαθείς, το blog DDT21 (<https://ddt21.noblogs.org/>) περιέχει μια σειρά άρθρων πάνω στην κριτική της (ομο)σεξουαλικότητας. Σύντομα η αγγλική τους μετάφραση θα είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα troploin.

Σημειώσεις

1. (σ.τ.μ.) Έχει μεταφραστεί στα ελληνικά και περιλαμβάνεται στην μπροσούρα-συλλογή κειμένων *Ξεγυμνώντας την Ηθική* που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 2008. Υπάρχει σε μορφή pdf εδώ: <https://moralitystrippeddown.files.wordpress.com/2008/08/brosurefinal.pdf>
2. (σ.τ.μ.) Ό.π.
3. (σ.τ.μ.) Ό.π.
4. (σ.τ.μ.) Έχει μεταφραστεί στα ελληνικά στη διεύθυνση <https://alertacomunista.wordpress.com/2018/01/17/federici-vs-marx/>, με πρόλογο του Ross Wolfe.
5. (σ.τ.μ.) Έχει μεταφραστεί στα ελληνικά στη διεύθυνση <https://alertacomunista.wordpress.com/2018/01/15/on-woman-question/>

Εικόνες του Φεμινισμού ή το Σύμπλεγμα της Άρτεμης

«Σας υποστηρίζουμε πλήρως», διαβεβαιώνουν οι μαρξιστές επαναστάτες τις γυναίκες. «Η καταπίεση των γυναικών είναι πολύ αληθινή, πρόκειται πράγματι για μία από τις χειρότερες καταπιέσεις. Παρόλα αυτά όμως, παραμένει μόνο ένα μέρος μιας ευρύτερης πραγματικότητας. Οι γυναίκες θα πρέπει να ενταχθούν στο επαναστατικό προλεταριακό κίνημα»!

«Υποστηρίζουμε τους επαναστάτες», επιβεβαιώνει με τη σειρά του το Κίνημα για την Απελευθέρωση των Γυναικών. «Η καταπίεση του προλεταριάτου είναι πολύ αληθινή, πρόκειται πράγματι για μία από τις χειρότερες καταπιέσεις. Αλλά είναι μόνο ένα μέρος μιας ευρύτερης πραγματικότητας. Οι γυναίκες πρέπει να αναγνωρίσουν τη διαφορά τους και να οργανωθούν ξεχωριστά».

Στη συγκεκριμένη αντιπαράθεση και οι δύο πλευρές έχουν δίκιο – υπό τον όρο ότι οι προϋποθέσεις παραμένουν αδιαμφισβήτητες. Κανείς από τους πρωταγωνιστές δεν αναρωτιέται σε τι αναφέρονται πραγματικά οι αρχικές τους θέσεις: τι είναι αυτό το «Προλετα-

ριάτο» για το οποίο μιλούν και τι είναι αυτή η «Γυναίκα»; Υπάρχει και ο «Άνδρας»; Σε αυτό το πλαίσιο, όλοι θα μπορούσαν να βρουν κάτι που να τους κάνει. Ωστόσο, πολύ δυσκολότερο από το να κάνεις κριτική στις ιδέες του αντιπάλου θα ήταν να εξηγήσεις την κοινωνική του λειτουργία – διότι αυτό θα ανάγκαζε και τις δύο πλευρές να αμφισβητήσουν τη δική τους. Ο

«μαρξισμός» των «επαναστατικών» οργανώσεων δεν είναι παρά η μετατροπή της κομμουνιστικής θεωρίας σε ιδεολογία. Το «προλεταριάτο» στη δική τους αντίληψη δεν είναι το συλλογικό κίνημα που αρνείται την εμπορευματική κοινωνία αλλά το

κίνημα για την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας των εργατών, αντιπροσωπευόμενο, όπως είναι αναμενόμενο, από τις αυτοανακηρυγμένες εργατικές οργανώσεις. Αυτού του τύπου ο «μαρξισμός» (που είχε ήδη απορρίψει ο ίδιος ο Μαρξ) είναι πλέον ένα ενσωματωμένο κομμάτι της κυρίαρχης ιδεολογίας, η οποία τεμαχίζει τη ριζοσπαστική σκέψη σε κομμάτια, διατηρώντας μόνο το καθαρά περιγραφικό μέρος της μαρξικής

ανάλυσης –την ανάλυση των αντιφάσεων– και απορρίπτοντας τα υπόλοιπα: το όραμα του κινήματος για την ανθρώπινη κοινότητα, δηλαδή το μοναδικό στοιχείο που προσδίδει νόημα στο όλον. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι «επαναστάτες» ταυτίζονται με αυτού του τύπου τον μαρξισμό. Δεν αναφέρομαι στα επίσημα κομμουνιστικά κόμματα – κανένας ακτιβιστής της άκρας αριστεράς δεν δίνει δεκάρα για αυτά. Τίθεται όμως το εξής ερώτημα: μπαίνουν ποτέ οι ακτιβιστές στη διαδικασία να κατανοήσουν τον αντεπαναστατικό ρόλο των «επαναστατικών οργανώσεων» και ότι η επανάσταση θα πρέπει να τις καταστρέψει και αυτές; Σε γενικές γραμμές, αντιμετωπίζονται ως απλές παρεκκλίσεις. Ωστόσο, οι «επαναστατικές» οργανώσεις (μεγάλες ή μικρές, γραφειοκρατικές ή ανεπίσημες) είναι το ίδιο πράγμα με το Κομμουνιστικό Κόμμα, είτε περισσότερο είτε λιγότερο στα αριστερά του. Συμβάλλουν στο να μπλοκάρονται οι προσδοκίες για έναν νέο κόσμο και περιορίζουν τις κινήσεις τους μέσα σε αυστηρά οριοθετημένα πλαίσια.

Για παράδειγμα, οι εργάτες στη LIP¹ δεν ήταν επαναστάτες (βλ. *Le Fléau*, αρ. 4). Χρησιμοποίησαν ριζοσπαστικά μέσα μόνο και μόνο για να υπερασπιστούν τη θέση

1. Το 1973, οι εργάτες στη βιομηχανική μονάδα κατασκευής ρολογιών της LIP, στην πόλη Μπεζανσόν στη Γαλλία, απήγαγαν τα αφεντικά, απαλλοτρίωσαν έναν μεγάλο αριθμό ρολογιών από το εργοστάσιο και ξεκίνησαν ένα πείραμα αυτοδιαχείρισης ως άμυνα απέναντι στις προγραμματισμένες περικοπές θέσεων εργασίας. Ένα από τα συνθήματά τους ήταν: «Εμείς παράγουμε, εμείς πουλάμε, εμείς πληρωνόμαστε». Ακολούθησε η προβολή στα μέσα ενημέρωσης, η αστυνομική καταστολή, οι μαζικές διαδηλώσεις, καθώς και μια σειρά από πειράματα αυτοδιαχείρισης και δημιουργίας εργατικών συνεργατικών, μέχρι το κλείσιμο του εργοστασίου το 1980. Βλέπε *Radical America* vol.7 no.6 1973, καθώς και το κείμενο της ομάδας *Négation, LIP and the self-managed counter-revolution*, που δημοσιεύτηκε το 1973. (Υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://libcom.org/library/lip-and-the-self-managed-counter-revolution-negation>)

τους εντός του κεφαλαίου. Σε κάποιες συγκεκριμένες περιστάσεις, ακριβώς αυτού του τύπου η δράση θα μπορούσε να προκαλέσει ρήξη της σχέσης κεφάλαιο, όταν δεν υπάρχει περιθώριο για καμία παραχώρηση... Οι αριστεριστές ακτιβιστές είναι πάντα έτοιμοι να εξηγήσουν στους εργάτες ότι η πραγματική λύση στο πρόβλημά τους δεν είναι η κατάργηση της μισθωτής εργασίας αλλά, αντίθετα, η προστασία των θέσεων εργασίας τους.

Μακάριοι όσοι αγνοούν τον Κομμουνισμό

Εντυπωσιάζει το πόσο μερική είναι η κριτική που ασκεί το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών (εφεξής ΚΑΓ) στις αποκαλούμενες επαναστατικές οργανώσεις – η κριτική του εξαντλείται στο ότι δεν κάνουν τίποτα για τις γυναίκες. Σαν να λέμε ότι απορρίπτει τον αριστερισμό γιατί δεν έχει βρει ακόμα τη θέση του εντός του. Με τον ίδιο τρόπο, σπεύδει να καταγγείλει τις αντι-γυναικείες τάσεις στις «μαρξιστικές» θέσεις, παίρνοντας τοις μετρητοίς αυτόν τον μαρξισμό, μην έχοντας την ικανότητα να τον διαφοροποιήσει από την πραγματική κομμουνιστική θεωρία. Το ΚΑΓ αποκηρύσσει το παραδοσιακό επαναστατικό κίνημα αλλά δεν μπορεί να δει κάτι άλλο πέρα από αυτό. Ασκεί κριτική στον μαρξισμό χωρίς να αναγνωρίζει ότι η παρακμή του μαρξισμού ως επαναστατικής θεωρίας αντισταθμίστηκε από αυθεντικά ανατρεπτικές θέσεις, όπως αυτές της κομμουνιστικής αριστεράς μετά το 1917 (συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των Μπορντίγκα, Πάνεκκουκ, Γκόρτερ, καθώς και της Σίλβια Πάνκχερστ, η οποία προσχώρησε στον κομμουνισμό από τον φεμινισμό και είναι επίσης θύμα, μαζί με άλλους «μαρξιστές», της σιωπής και της παραχάραξης από την πλευρά του ΚΑΓ).

Διότι για το ΚΑΓ είναι αναγκαίο να μην βλέπει το κομμουνιστικό κοινωνικό κίνημα που εμφανίστηκε, και επανεμφανίζεται, μέσα στην ιστορία. Το ΚΑΓ είναι για τις γυναίκες ό,τι είναι η «επαναστατική» πολιτική για το

προλεταριάτο: μια οργάνωση (δηλ. μια σειρά οργανώσεων) που προβάλλει συγκεκριμένα αιτήματα για να καναλιζάρει τους αγώνες με στόχο να τους περιορίσει. Αφού αρχικά απορρίφθηκε από τις πολιτικές ομάδες (συμπεριλαμβανόμενων αυτών της άκρας αριστεράς),

Η νεωτερική μερίδα της αστικής τάξης θέλει να απελευθερώσει τις δυνάμεις της επιθυμίας (Deleuze-Guattari) και της δημιουργικότητας (τέλος του Τηλορισμού)· να χρησιμοποιήσει την τάση προς την κοινότητα, όπως έκανε ο Ναζισμός, αλλά με έναν πιο ευέλικτο και ποικιλόμορφο τρόπο αυτή τη φορά, ενάντια σε μια γερασμένη αστική τάξη που ανησυχεί όλο και περισσότερο για τον αποδυναμωμένο κατασταλτικό μηχανισμό της και για το κουτί της Πανδώρας που φαίνεται να έχει ανοίξει. Η καταστολή και η κοινωνία της «ανοχής» πάνε χέρι-χέρι, ενισχύουν αμοιβαία η μία την άλλη. Βυθιζόμαστε στη δικτατορία της καταπιεστικής ανοχής. Η συντριπτική πλειοψηφία εκείνων που ζητούν κάποια αλλαγή για ένα ζήτημα που τους αφορά μπορούν να βρουν μια σχετική ικανοποίηση (αν και μυστικοποιημένη), τουλάχιστον για όσο διάστημα το κεφάλαιο δεν βρίσκεται σε σοβαρή οικονομική κρίση. Σε τελική ανάλυση, δεν θέλουν να βρίσκονται πλέον στο περιθώριο. Μετά το 1871, το κεφάλαιο έπαψε να μεταχειρίζεται τους εργάτες σαν κτήνη. Σήμερα ακολουθεί τον ίδιο «ανθρωπιστικό» δρόμο στη σφαίρα της καθημερινής ζωής. Ενσωματώνει όλες τις κατηγορίες, αποδεχόμενο τις διαφορές τους. Συνεπώς, το ΚΑΓ είναι συμβατό με την καπιταλιστική προοπτική.

το ΚΑΓ διαμορφώθηκε εξωτερικά ως προς αυτές. Αλλά έχει την ίδια ακριβώς λογική με την αριστερά, δηλαδή στόχος του είναι να μαζέψει κόσμο και να εξελιχθεί σε μια δύναμη εντός της υφιστάμενης κοινωνίας.

Επειδή βασίζεται σε μινιμαρισμένα αιτήματα για τα οποία εδώ και πολύ καιρό (ή ανέκαθεν) η παραδοσιακή πολιτική δεν έδειχνε κανένα ενδιαφέρον, λαμβάνει τη μορφή μιας ομάδας πίεσης (η οποία συνεχίζει να συγκροτείται ως μια σειρά από διαφορετικές οργανώσεις). Αν επρόκειτο απλώς για μια ακόμα μορφή ρεφορμισμού, δεν θα είχαμε κάποιο *ιδιαιτερο* πρόβλημα μαζί του. Η επαναστατική θέση, σε αντίθεση με τον ανόητο ριζοσπαστισμό, είναι η υποστήριξη κάθε αγώνα που στοχεύει στη βελτίωση των συνθηκών της ύπαρξης. Δεν πρόκειται όμως μόνο για αυτό: όπως και οι παλιότερες εκδοχές τους, ο νεο-συνδικαλισμός και το lobbying του ΚΑΓ παίζουν έναν απολύτως συντηρητικό ρόλο, συνεισφέροντας στη βελτίωση συγκεκριμένων συνθηκών διαβίωσης με τίμημα την ενίσχυση της υλικής και ιδεολογικής αφομοίωσης. Όπως επεξηγείται στο άρθρο για τη σεξουαλικότητα στο παρόν τεύχος,² η σεξουαλική «χειραφέτηση» συνυπάρχει με την καθολική αλλοτρίωση. Η χειραφέτηση επιτυγχάνεται εντός ενός αυστηρά διαχωρισμένου πεδίου και, επομένως, δεν μπορεί να έχει καμία κατεύθυνση ή καθολικότητα. Στις ΗΠΑ, η ανταλλαγή συζύγων για σεξ δημιουργεί μια περιορισμένη σεξουαλική ψευδο-κοινότητα όπου «η γυναίκα γίνεται κομμάτι της κοινοτικής και κοινής ιδιοκτησίας» (Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844*).

Ο ρεφορμισμός θα ισχυρίζεται πάντα πως «θέλαμε να κάνουμε περισσότερα», πως «θα πρέπει να έχουμε άλλα αιτήματα», πως

2. Ο Ντωβέ αναφέρεται στο άρθρο του Abel Bonard, «La danse de mort du sexe autour des couteaux glacés de l'ennui» (Ο χορός του θανάτου του σεξ γύρω από τα παγωμένα μαχαίρια της πλήξης) που δημοσιεύτηκε στο ίδιο τεύχος του περιοδικού *Le Fléau Social* με το παρόν κείμενο (σελ. 15-19).

«την επόμενη φορά οφείλουμε να προχωρήσουμε περισσότερο» κ.λπ. Ωστόσο, από τη στιγμή που αποτυγχάνει να θέσει το ζήτημα της πραγματικής χειραφέτησης, παρά το συσκοτίζει, όλα αυτά μπορούν να ιδωθούν σαν απλές δικαιολογίες. Δίνοντας ανέφικτες υποσχέσεις (τζάμπα φαγητό για όλους... αύριο), οι ρεφορμιστές απεμπλέκονται από κάθε απόπειρα διευκρίνισης των θεμελιακών ζητημάτων, καθώς και από κάθε προετοιμασία για την επίλυσή τους. Όπως και οι υπόλοιπες οργανωμένες μορφές του ρεφορμισμού, το ΚΑΓ είναι αναπόσπαστο κομμάτι του παλιού κόσμου. Όπως και αυτές, δεν έχει άλλη επιλογή από το να αντιδάσεται στην επανάσταση.

Κοινωνία των Γκέτο

Με πρόφαση την τοποθέτηση του γυναικείου ζητήματος εντός της ολότητας της κοινωνικής δομής, το «επαναστατικό» κίνημα το περιορίζει στο επίπεδο της πολιτικής – στο κυνήγι της εξουσίας. Το γυναικείο ζήτημα ανάγεται στο ζήτημα των *μισθωτών γυναικών*, ώστε να μπορούν να χωρέσουν στην κατηγορία των «μισθωτών εργατών» οι οποίοι, εφόσον ενωθούν, θα βάλουν τέλος στην καταπίεσή τους μέσα σε μια αυτοδιαχειριζόμενη δημοκρατική κοινωνία. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της πάλαι ποτέ Κομμουνιστικής Λίγκας,³ ο σοσιαλισμός είναι «αυτοματισμός + εργατικά συμβούλια». Ο συγκεκριμένος τρόπος τοποθέτησης του ζητήματος και αφομοίωσης οποιουδήποτε ανατρεπτικού στοιχείου μπορεί να διαθέτει δεν εφαρμόζεται μόνο στο γυναικείο ζήτημα αλλά και σε όλα τα υπόλοιπα ζητήματα, παρόλο που αυτό φαίνεται να διαφεύγει της προσοχής του ΚΑΓ. Τα κινήματα των εργατών, είτε συνδικαλιστικά, είτε σοσιαλδημοκρατι-

κά, είτε της άκρας αριστεράς, αναλαμβάνουν κάθε ξεχωριστό ζήτημα και ισχυρίζονται πως το θέτουν με γενικούς όρους. Μόνο που αυτού του τύπου οι γενικεύσεις είναι *πολιτικές*, κι όχι ανθρώπινες (βλ. το άρθρο του Μαρξ «Ο Βασιλιάς της Πρωσίας και η Κοινωνική Μεταρρύθμιση»). Παρουσιάζουν μια κοινωνία από την οποία έχουν αφαιρεθεί όλες οι πραγματικές σχέσεις, στην οποία θα ακούσε μια νέα οργάνωση της εξουσίας προκειμένου να «ανατραπεί». Η κοινωνική ολότητα μετατρέπεται σε μια αφαίρεση, η οποία, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, θα μπορούσε να μετασχηματιστεί μέσω μιας διαφορετικής μορφής διαχείρισης. Οι μισθωτοί εργάτες, οι γυναίκες κ.λπ. παραμένουν το ίδιο απομονωμένοι όπως και πριν. Επιμένοντας συνεχώς στη γυναικεία ιδιαιτερότητα, το ΚΑΓ ασυνείδητα διαιωνίζει τον ίδιο διαχωρισμό που συνήθιζε να συντηρεί το παραδοσιακό εργατικό κίνημα, διαχωρισμός που επίσης βασιζόταν στην ψευδαίσθηση του «γενικού». Βασίζοντας τα πάντα στην ιδιαιτερότητα, το ΚΑΓ δεν μπορεί παρά να παραμένει παγιδευμένο μέσα σε αυτήν.

Αυτή είναι η κοινωνία των γκέτο: εργάτης, διανοούμενος, τρελός, νέος, περιθωριακός, επαναστάτης, άνδρας, γυναίκα, ομοφυλόφιλος, κουλτουριάρης, μαθητής κ.λπ., όλοι τείνουν προς την αναγνώρισή τους από το κεφάλαιο ως διακριτές κατηγορίες. Το κεφάλαιο μπορεί να αποδεχτεί διαφορετικές συμπεριφορές και διαφορετικά αξιακά συστήματα εφόσον παραμένουν εντός των ορίων ασφαλείας για την αναπαραγωγή του. Η διεκδίκηση της διαφοράς σημαίνει να *θέλεις να είσαι αυτό που είσαι και να παραμένεις αυτό που είσαι*, να παραμένεις σε ένα γκέτο και να επιλέγεις μια περιορισμένη κοινότητα έναντι της ανθρώπινης κοινότητας. Το κεφάλαιο σου παραχωρεί τη διαφορά σου, με την προϋπόθεση να παραμείνεις μέσα σε αυτή. Καθώς το κεφάλαιο βρίσκεται σε μια διαδικασία αποικιοποίησης των πάντων, ένας νέος τύπος ρεφορμισμού γίνεται εφικτός, νέοι ρεφορμισμοί ξεπηδούν από παντού, που δεν αφορούν

3. Η Κομμουνιστική Λίγκα ήταν τροτσικιστική οργάνωση που απαγορεύτηκε τον Ιούνιο του 1973 και ξανασηματίστηκε λίγους μήνες αργότερα ως Κομμουνιστική Επαναστατική Λίγκα, η οποία με τη σειρά της διαλύθηκε το 2009 για να δώσει τη θέση της στο Νέο Αντικαπιταλιστικό Κόμμα (NPA).

πλέον μόνο τον «εργάτη», αλλά διαφορετικές πλευρές της «καθημερινής ζωής».

Τα συνδικάτα ένωσαν τους εργάτες με στόχο να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους, διαιρώντας τους: κατ' αρχάς συντεχνιακά και κατόπιν κλαδικά, δηλαδή σε μεμονωμένες επιχειρήσεις, αντανακλώντας τη δομή του ίδιου του κεφαλαίου. Με τον ίδιο τρόπο, τα σημερινά κινήματα ενώνουν τις γυναίκες, τους μαύρους, τους ομοφυλόφιλους κ.λπ. μέσω του διαχωρισμού τους από τους υπόλοιπους. Βρίσκουν μια κοινότητα αποκόπτοντας όλο και περισσότερο τον εαυτό τους από τη δυναμική ανθρώπινη κοινότητα. Κι αυτό συνδυάζεται με τη μετατροπή της ανθρώπινης κοινότητας σε *ιδεολογία*. Δεν κρίνουμε το ΚΑΓ βάσει των οικουμενικών διακηρύξεων πίστης που εκφράζει, όπως δεν κρίνουμε τους σοσιαλιστές πριν το 1914 βάσει των επίσημων διεθνιστικών ψηφισμάτων τους.⁴

Απελευθέρωση;

Μια ριζική αλλαγή της ζωής δεν είναι «απελευθέρωση». Απελευθέρωση σημαίνει πολλά περισσότερα από το να απαλλαγείς από έναν περιορισμό που σε βαραίνει: ένας φυλακισμένος μπορεί να ελευθερωθεί χωρίς να καταστρέψει το σύστημα της φυλακής. Μια ριζική επανάσταση κάνει πολλά περισσότερα από το να μας απελευθερώσει από τις αλυσίδες μας – δεν τις αφαιρεί απλώς αλλά τις σπάει. Η επανάσταση αλλάζει τα πάντα, μαζί

4. (σ.τ.μ.) Ο συγγραφέας αναφέρεται εδώ στις διεθνιστικές αποφάσεις της Β' Διεθνούς εναντίον του πολέμου πριν το 1914, οι οποίες ακολουθήθηκαν στη συνέχεια από τη στήριξη των περισσότερων ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην πολεμική κινητοποίηση των κρατών στα οποία δραστηριοποιούνταν. Οι «οικουμενικές διακηρύξεις πίστης» αναφέρονται στην «οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου» από τον ΟΗΕ, η οποία είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα μετατροπής της ανθρώπινης κοινότητας σε ιδεολογία.

και τους εαυτούς μας.⁵ Ακόμα και οι έννοιες της «εθνικής» ή της «γυναικείας» απελευθέρωσης αποσκοπούν στο να απαλλαγούμε μόνο από μία από τις περιοριστικές πλευρές της κοινωνίας, αφήνοντας ανέγγιχτες όλες τις υπόλοιπες – οι οποίες τελικά επιβάλλονται με όλη τους τη βαρύτητα επάνω στους «απελευθερωμένους».

Μας λένε ότι ο κόσμος που ζούμε είναι ένας ανδρικός κόσμος. Τι είναι όμως ο «άνδρας»; Έχετε συναντήσει ποτέ κανέναν; **Ο «άνδρας» υπάρχει όσο υπάρχει και η ανθρωπινή φύση. Η σχέση άνδρα-γυναίκας είναι μια σχέση διπλή, όχι μονοσήμαντη, όπως είναι και η σχέση εργασίας-κεφαλαίου αλλά σε ένα διαφορετικό επίπεδο. Η ηρωίδα του Richardson, Clarissa Harlowe,⁶ το είχε ήδη περιγράψει από τον 18ο αιώνα: «η μισή ανθρωπότητα βασανίζει την άλλη μισή, και όλοι βασανίζονται από αυτόν τον βασανισμό!» Το ίδιο έκανε και ο Ντεζάκ⁷ το 1857: «Μήπως η ανθρωπότητα είναι ενική και όχι πληθυντική, ανδρική και όχι γυναικεία; Μήπως η διαφορά μεταξύ των φύλων είναι μια διαφορά στη φύση της ανθρωπότητας; [...] Για να αποφύγουμε τις υπεκφυγές και τις ασάφειες πρέπει να απαιτήσουμε τη χειραφέτηση του ανθρώπινου όντος. Με αυτούς τους όρους τίθεται πλήρως το ερώτημα. [...] ο άνδρας και**

5. (σ.τ.μ.) Η επαναστατική πράξη αλλά και η επαναστατικότητα της πράξης καθαυτής, σύμφωνα με τον Μαρξ, ορίζεται ως η στιγμή της σύμπτωσης της αλλαγής των εξωτερικών, αυτών που συνήθως λέμε «αντικειμενικών», καταστάσεων και της μεταβολής του εαυτού.

6. (σ.τ.μ.) Ηρωίδα του S. Richardson, άγγλου μυθιστοριογράφου που ανέπτυξε ένα είδος νουβέλας που είχε τη μορφή της ανταλλαγής επιστολών (epistolary novel). Βλ. το λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια Britannica στη διεύθυνση <https://www.britannica.com/topic/Clarissa-Harlowe>.

7. (σ.τ.μ.) Ο Ζοζέφ Ντεζάκ (Joseph Déjacque, 1821-1864) ήταν γάλλος αναρχοκομμουνιστής εργάτης, ποιητής και συγγραφέας. Μεταξύ άλλων, άσκησε δριμεία κριτική στον Προυντόν για τις απόψεις του σχετικά με τις γυναίκες και για την απουσία οποιασδήποτε κριτικής στις κοινωνικές μορφές της αξιακής σχέσης.

η γυναίκα θα προχωρήσουν μαζί [...] προς το φυσικό τους πεπρωμένο, την κοινότητα της αναρχίας. Αλλά ο άνδρας και η γυναίκα θα εισέλθουν σε αυτήν πιασμένοι χέρι-χέρι, με το πρόσωπο του ενός να ρίχνει την ακτινοβολία του στο πρόσωπο του άλλου, μέχρι να φτάσουν στον κήπο της Κοινωνικής Αρμονίας. [...] η γυναίκα είναι η κινητήρια δύναμη του άνδρα, όπως και ο άνδρας είναι η κινητήρια δύναμη της γυναίκας».⁸ Η Ζερμέν Γκρηρ εξηγεί πώς η καταπίεση των γυναικών μέσα στην οικογένεια καταπιέζει και τους άνδρες.⁹

Το να πιστεύεις πως για όλα φταίει η «κοινωνία των ανδρών» είναι ένα είδος μαγικής σκέψης, όχι περισσότερο διαφωτιστικής από τις ατελείωτες καταγγελίες της αριστεράς εναντίων των «καπιταλιστών» ή ακόμα και του «καπιταλισμού». Το ερώτημα είναι το εξής: η κοινωνία βασίζεται στις σχέσεις κυριαρχίας ή στο πώς παράγει τις συνθήκες της ζωής; Τα πάντα δείχνουν πως η κυριαρχία και οι μορφές κυριαρχίας απορρέουν από τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία πραγματοποιεί την υλική της αναπαραγωγή. Δεν υπάρχει εδώ αρκετός χώρος ώστε να πάμε πίσω στην ιστορική ανάδυση της πατριαρχίας και της ατομικής ιδιοκτησίας, που σηματοδοτούν την έναρξη της γυναικείας υποδούλωσης, αλλά οι μελέτες των Μόργκαν και Μαλινόφσκι,¹⁰

όπως και τα σχόλια των Ένγκελς και Ράιχ (μεταξύ άλλων), φωτίζουν τον δεσμό μεταξύ της γυναικείας υποδούλωσης και της ανάδυσης της εμπορευματικής κοινωνίας.

της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους αντλεί σε μεγάλο βαθμό στοιχεία από το έργο *Η Αρχαία Κοινωνία* του πρώτου. Ο Β. Ράιχ, στις μελέτες του για τη λειτουργία της σεξουαλικότητας και τη δομή της οικογένειας, κυρίως στο έργο του *Η Μαζική Ψυχολογία του Φασισμού*, φαίνεται επίσης επηρεασμένος από τους Μόργκαν και Ένγκελς. Ο Μπ. Μαλινόφσκι (1884-1942) ήταν πολωνός ανθρωπολόγος με σημαντικό έργο πάνω στη σχέση σεξουαλικότητας και κοινωνίας, ενώ υποστήριξε πως η καταπίεση των γυναικών δεν υπήρξε διστορικά καθολικό φαινόμενο αλλά συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση των ταξικών κοινωνιών. Πρέπει να πούμε ακόμα, πως ο Μαλινόφσκι ήταν ο εισηγητής της έννοιας του «λειτουργισμού» (functionalism) η οποία συνδυαζόμενη με την έννοια του «δομισμού» (structuralism), που έγινε κοινός τόπος στην ανθρωπολογία μέσω του Λεβί-Στρως, συνθέτουν μια δομο-λειτουργιστική προσέγγιση όπου τα πάντα εξηγούνται βάσει της καλοκουρδισμένης ή μη λειτουργίας τους ως αναγκαίων γραναζιών κάποιας εκπληρούμενης κοινωνικής μηχανικής. Αυτή η ερμηνεία συγκεκριμένων, ιστορικών τρόπων ύπαρξης των (καπιταλιστικών) κοινωνικών σχέσεων, όπως π.χ. η μορφή-οικογένεια, εκ του αποτελέσματος που έχουν στην ομαλή και εύρυθμη αναπαραγωγή του όλου προϋποθέτει αυτό που θέλει να αποδείξει, χωρίς να μας δείχνει το πώς και αν τελικά πραγματοποιείται αυτή η λειτουργία. Οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν είναι ούτε ισόμορφες με τους φυσικούς οργανισμούς ούτε απαρτίζονται από λειτουργικά στοιχεία των οποίων η ερμηνεία μπορεί να αρκестεί σε μια συγχρονική οπτική. Εξαφανίζεται, με αυτο τον τρόπο, κατ' αρχάς ο ρόλος του υποκειμένου και, στη συνέχεια, η αντίληψη της Ιστορίας, σε μια κοινωνία που προϋποτίθεται ως αρραγής ολότητα. Ο Ντωβέ, σε αυτό το παλιό κείμενο, παρ' όλη τη θεμελίωση των κοινωνικών μορφών στις πρακτικές συνέπειές τους (με έναν πραγματισμό που γενικά δεν διαφωνούμε), δεν έχει απαγκιστρωθεί πλήρως από αυτήν την οπτική, ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζει τον συγκρουσιακό χαρακτήρα που προσδίδει η ύπαρξη των τάξεων σε αυτόν τον λειτουργικό ρόλο, δηλαδή την πραγματική **αντίφαση** ως κεντρική ερμηνευτική κατηγορία. Στη μετέπειτα πορεία του, νομίζουμε πως έχει εγκαταλείψει αυτή τη λειτουργιστική ματιά.

8. «Για το Ανθρώπινο Ον, Άνδρα και Γυναίκα - Γράμμα στον Προυντόν», προσβάσιμο στα αγγλικά στη διεύθυνση theanarchistlibrary.org

9. (σ.τ.μ.) Προσωπικότητα του δεύτερου κύματος του φεμινισμού και της τάσης του αποκαλούμενου «ριζοσπαστικού φεμινισμού». Η αναφορά είναι στο βιβλίο της που εκδόθηκε το 1970 με τίτλο *Ο Ευνουχισμός της Γυναίκας* (The Female Eunuch). Βλ. και <https://www.marxists.org/subject/women/authors/greer-germaine/female-eunuch.htm>.

10. (σ.τ.μ.) Ο Χ.Λ. Μόργκαν ήταν εθνολόγος και από τους πρωτεργάτες της ανθρωπολογίας που βασίζεται στην εμπειρική παρατήρηση, με σημαντικές μελέτες πάνω στην εξέλιξη κοινωνίας και οικογένειας. Ο δαρβινισμός (εξελικτισμός) του Μόργκαν είχε ενθουσιάσει ιδιαίτερα τον Ένγκελς, του οποίου *Η Καταγωγή της Οικογένειας*,

Σε τελική ανάλυση, δεν είναι ο άνδρας που καταπιέζει τη γυναίκα αλλά το κεφάλαιο. Οι άνδρες είναι απλώς το μέσο. Οι γονείς δεν «καταπιέζουν» τα παιδιά τους – είναι απλώς γρανάζια μέσα στη δομή του καπιταλισμού. Δεν θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι γυναίκες καταπιέζουν τα παιδιά τους; Αν το πράγμα λειτουργούσε έτσι, τότε θα έπρεπε να φανταστούμε μια αντιπαράθεση μεταξύ πολλών διαφορετικών κινημάτων «απελευθέρωσης», το καθένα για κάποια διαφορετική ομάδα ανθρώπων. Αλλά το να κλειδώνεις κάθε άτομο στην ιδιαίτερη κατάστασή του είναι αυτό ακριβώς που αποζητά αυτή η κοινωνία (πρβ. όσους «αναζητούν κοινωνικό status» οι οποίοι μελετήθηκαν από τον Βανς Πάκαρντ).¹¹ Και τι γίνεται με τους αποστερημένους ηλικιωμένους, των οποίων η κατάσταση είναι συχνά τόσο επαχθής όσο και των γυναικών; Στη Μεγάλη Βρετανία έχει υπολογιστεί πως κάθε χρόνο 500.000 ηλικιωμένοι άνθρωποι υποφέρουν από ανεπαρκή σωματική θερμοκρασία γιατί δεν έχουν την κατάλληλη θέρμανση, γεγονός που είναι η κύρια αιτία θανάτου για 50.000 από αυτούς. Αν ακολουθήσουμε πιστά τη λογική της «κυριαρχίας», καθένας καταπιέζει κάποιον άλλο. Καταπιέζω κάποιον που είναι άνεργος αφού του παίρνω τη δουλειά. Η επαναστατική σκοπιά είναι το να αναδείξουμε ότι όλα αυτά είναι επιπτώσεις του ανταγωνισμού και της απομόνωσης που επιβάλλονται από τη μισθωτή εργασία και την εμπορευματική ανταλλαγή, και όχι να υποστηρίξουμε τη μια κοινωνική ομάδα εναντίον των υπολοίπων. **Ομολογουμένως, κανείς δεν μπορεί να θεωρείται επαναστάτης¹² όταν αποδέχεται**

11. (σ.τ.μ.) Ο Βανς Πάκαρντ ήταν αμερικανός δημοσιογράφος και «κοινωνικός κριτικός» που ασχολήθηκε κυρίως με τη διαμόρφωση των κοινωνικών ιδεατών προτύπων και την επακόλουθη χειραγώγηση των ατομικών συμπεριφορών μέσα από την κατανάλωση συγκεκριμένων εμπορευμάτων. Βλ. και https://en.wikipedia.org/wiki/Vance_Packard

12. (σ.τ.μ.) Φυσικά, αυτό δεν συνεπάγεται αντίστροφα πως όποιος δεν εσωτερικεύει αυτούς τους ρόλους γίνεται αυτόματα «επαναστά-

και εσωτερικεύει τους ρόλους που επιβάλλει το κεφάλαιο: αυτό είναι αλήθεια, αλλά η αλήθεια μετατρέπεται σε παραλογισμό αν το αίτημά μας είναι το να απελευθερώσει πρώτα κάθε άτομο τον εαυτό του ή τον εαυτό της, με την ελπίδα πως στη συνέχεια (ή ίσως και ταυτόχρονα) «όλη η κοινωνία θα μετασχηματιστεί». Αυτό είναι απολογία του διαχωρισμού.

Νοσταλγία για την Οικογένεια

Η αστική επανάσταση απελευθέρωσε την εργασία. Η απελευθέρωση των γυναικών καθ'αυτών θα σήμαινε απλώς την εμπορευματοποίησή τους. Το «μη νεωτερικό» από καπιταλιστική σκοπιά είναι ότι η γυναίκα δεν εμφανίζεται ακόμα πλήρως σαν ένας «τεράστιος σωρός από εμπορεύματα», αν και τείνει όλο και περισσότερο προς τα εκεί μέρα με τη μέρα. Ο Φουριέ¹³ περιέγραψε την αστική αγάπη ως εμπορική ανταλλαγή (βλ. τα αποσπάσματα που παρατίθενται από τον Μαρξ στην *Αγία Οικογένεια*, κεφ. VIII, 6). Στις μέρες μας, η σεξουαλικότητα γενικά και η γυναίκα ειδικά αντιμετωπίζονται επίσης ως εμπορεύματα. Όταν το κεφάλαιο κυριάρχησε στην κοινωνία χωρίς όμως να την έχει ακόμα υπάγει ολοκληρωτικά, η μικροαστική οικογένεια παρέμεινε ένα από τα βασικά ιδεολογικά του στηρίγματα, το οποίο, όπως δείχνει ο Ράιχ, διαχύθηκε μεταξύ των εργατών, ή τουλάχιστον σε ένα προνομιούχο τμήμα τους (τον 19ο αιώνα πολλοί ζούσαν στα περιθώρια του έγγαμου βίου χωρίς να διάγουν μια κανονική οικογενειακή ζωή). Έτσι, η καθολική κυριαρχία του

της». Τους λόγους τους εξηγεί ο συγγραφέας αμέσως παρακάτω.

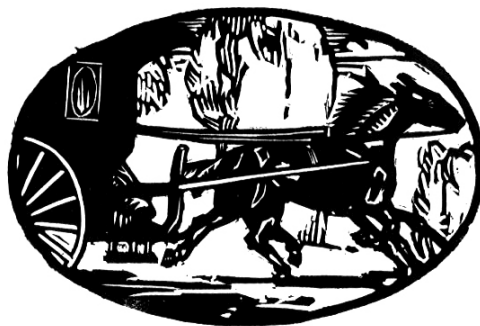
13. (σ.τ.μ.) Από τους κυριότερους εκπροσώπους του λεγόμενου «ουτοπικού σοσιαλισμού». Για αρκετά αποσπάσματα από τα γραπτά του βλ. <https://www.marxists.org/reference/archive/fourier/index.htm>, ενώ μια σύνοψη των απόψεών του, από μια όχι και τόσο κριτική σκοπιά, μπορεί να βρεθεί εδώ <https://libcom.org/history/omnigamy-fouriers-utopia-christopher-prendergast>

κεφαλαίου επί της κοινωνίας, μέσω της γενίκευσης της κατανάλωσης εμπορευμάτων, συμπίπτει με τη διάλυση της μικροαστικής τάξης και την αντικατάσταση της διευρυμένης οικογένειας που υφίσταται ακόμα σε κάποιες από τις «οπισθοδρομικές» ζώνες της Ευρώπης (βλ. αυτά που αναφέρει η Ζερμέν Γκρηρ για την Ιταλία) από την πυρηνική οικογένεια (πατέρας + μητέρα + παιδί). Αυτός ο μοντέρνος τύπος οικογένειας είναι εσωτερικά διαποτισμένος από την ανταλλαγή. Όταν κάποιος πληρώνει το παιδί του για μια μικροδουλειά του νοικοκυριού, αυτό εκλαμβάνεται από την οικογένεια ως παιχνίδι. Ωστόσο, είναι ξεκάθαρο σε όλους πως με αυτόν τον τρόπο το παιδί μαθαίνει ότι όλα έχουν μια τιμή. Το αίτημα για μισθό για την οικιακή εργασία, που προωθείται από μια μερίδα του ΚΑΓ, στοχεύει στην αναγνώριση της οικιακής εργασίας ως ενός τύπου παραγωγής, που θα πρέπει να πληρώνεται όπως όλοι οι άλλοι. Σε αντίθεση με αυτό που λένε συχνά οι άνθρωποι, η τωρινή «κρίση» της οικογένειας δεν οφείλεται στο ότι έχει γίνει πιο καταπιεστική, ή στο ότι βιώνεται ως τέτοια, αλλά στο ότι αποσυντίθεται ως κοινότητα προστασίας. Αυτός είναι επίσης και ένας από τους λόγους ύπαρξης του ΚΑΓ – η εμφάνισή του δεν μπορεί να αποδοθεί πλήρως σε αμιγώς πολιτικά ή οικονομικά αιτήματα. Η πυρηνική οικογένεια, ως μορφή οργάνωσης της ζωής η οποία αποσταθεροποιείται από τη σύγχρονη ανταλλαγή και τη μισθωτή εργασία, δεν παρέχει πλέον ένα ικανό καταφύγιο ή μια επαρκή αντιστάθμιση για την κοινωνική ατομικοποίηση. Το ίδιο ισχύει και για το ζευγάρι.

Στον λόγο κατά της οικογένειας μπορούμε να ανιχνεύσουμε μια νοσταλγία για την «πραγματική» οικογένεια. Οι άνθρωποι παλεύουν να βρουν υποκατάστατα της οικογένειας στα διάφορα γκέτο που αναφέρθηκαν παραπάνω, για παράδειγμα στις «νεανικές» ομάδες που συνενώνουν διαφορετικά κοινωνικά στρώματα μέσω κοινών συνηθειών όσον αφορά την κατανάλωση εμπορευμάτων. Οι γυναίκες, πιεσμένες από την ανά-

γκη για σχέσεις με άλλους ανθρώπους, προσελκύνονται στην κοινότητα των γυναικών. Αναζητάμε νέες κοινότητες διότι οι παλιές έχουν χρεοκοπήσει – όλες εκτός από αυτές

Η άποψη του Μαρξ πως ο ίδιος ο καπιταλισμός καταστρέφει την οικογένεια, και συνεπώς την αστική ηθική, θα μπορούσε να πραγματωθεί μόνο αν το κεφάλαιο πράγματι «παρήγαγε την κοινωνία ως το δικό του είδωλο» (Κεφάλαιο, τ.1). Στη *Γερμανική Ιδεολογία*, ο Μαρξ δείχνει επίσης πώς η οικογένεια διατηρείται στον καπιταλισμό (I, § III, H), ενώ εξαφανίζεται ως «εσωτερικός δεσμός» στο κέντρο του. Η αποτυχία του Ράιχ συνίσταται στο ότι ποτέ δεν κατανόησε πραγματικά την κίνηση του κεφαλαίου (συνεπώς και του προλεταριάτου). Θεωρούσε ότι η οικογένεια είναι ουσιώδης για το κεφάλαιο διότι δεν είχε υποψιαστεί πού εδρεύει η πραγματική δύναμη του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο όντως χρειάζεται δομές καταπίεσης, αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι υπερασπίζεται τον εαυτό του μέσω της ίδιας της δυναμικής, δηλαδή μέσω της εμπορευματοποίησης ολόκληρης της κοινωνικής ζωής. Η ευελιξία που το χαρακτηρίζει επιτρέπει μια σχετική προσαρμογή του στην οικογένεια. Δεν είναι η ανάπτυξη του κεφαλαίου που αποτρέπει την πλήρη εξαφάνιση της οικογένειας (όσο απίστευτο κι αν φαίνεται αυτό σήμερα), αλλά ότι αυτή η ανάπτυξη είναι ανεπαρκής. Το κεφάλαιο ενσωμάτωσε το επαναστατικό κίνημα μετά το 1917 μέσω των θεσμών αλλά και μέσω της ανάπτυξης της μαζικής παραγωγής που επέτρεψε τη διείσδυση του εμπορεύματος σε όλες τις πλευρές της ζωής.

που γίνονται ανεκτές (δηλ. οργανώνονται) από το κεφάλαιο.

Κανένα κίνημα, ανεξάρτητα από το πόσο φοβερή είναι η καταπίεση που αντιμετωπάζεται, δεν μπορεί να είναι επαναστατικό από τη στιγμή που σκέφτεται και δρα από τη σκοπιά μιας περιορισμένης κοινότητας. Οι Εβραίοι δεν μπορούν να χειραφετηθούν ως Εβραίοι, ακόμα και αν ισχυρίζονται πως το κίνημά τους είναι κομμάτι ενός ευρύτερου γενικού κινήματος. Ακόμα λιγότερο αν υποστηρίζουν πως αποτελούν την κινητήρια δύναμη του γενικού κινήματος. Ο κομμουνισμός δεν είναι μεσσιανισμός.

Το πρώτο βήμα στην αναζήτηση ταυτότητας είναι η επαφή με αυτούς που μας μοιάζουν. Αλλά αν κάποια σταματήσει σε αυτό το στάδιο το μόνο που βρίσκει είναι ο δικός της εαυτός, η δικιά της αντανάκλαση. Δεν είναι τυχαίο πως η πρακτική των συζητήσεων που συμμετέχουν μόνο γυναίκες έχει αποκτήσει υπέρμετρη σημασία για το ΚΑΓ. Αυτό που ήταν ένα μέσο για να πάει κάποιος πέρα από τον εαυτό του και να διαρρήξει τους μηχανισμούς της αυτο-καταστολής μετατρέπεται σε μια άγονη επανάληψη. Κάθε ατομικότητα αντικαθρεπτίζει την άλλη παραπέμποντάς την στο δικό της πρόβλημα, χωρίς ποτέ να φτάνει στη ρίζα: το κοινωνικό κίνημα δεν είναι απλή διυποκειμενικότητα. Αλλά αυτού του είδους η *επικοινωνία* δεν είναι μια ιδιαιτερότητα του γυναικείου κινήματος· είναι ακόμα πιο συχνή μέσα στους *underground*, περιθωριακούς ή και «επαναστατικούς» χώρους. Όταν είσαι απομονωμένος το μόνο που μπορείς να κάνεις είναι να συζητάς. Το ΚΑΓ κάνει και πολλά άλλα πράγματα εκτός από αυτό, ωστόσο, οι συζητήσεις «συνειδητοποίησης» (*consciousness raising*) εξακολουθούν να παίζουν κεντρικό ρόλο στην πρακτική του. «Εκφραση του εαυτού», «λόγος (*discourse*) του σώματος» κ.λπ. Αυτές οι φόρμουλες, που εκφράζουν ένα μέρος της πραγματικότητας και μια διαδικασία αναγκαία για την επανάσταση, αντανakλούν ταυτόχρονα και τον

εγκλεισμό τους στη γλώσσα. Η αναπαράσταση παίρνει τη θέση του μετασχηματισμού.

Η σημερινή γενιά ενδιαφέρεται τόσο πολύ για τη γλώσσα διότι αντιμετωπίζει μεγάλη δυσκολία στο να κάνει αυτό που λέει. Η ταυτότητα είναι εφικτή μόνο στην ανθρώπινη κοινότητα. Για παράδειγμα, η καταπίεση ορισμένων περιοχών ή εθνικοτήτων είναι πραγματική. Ο κομμουνισμός δεν είναι «καθολικός» με την έννοια της «ομοιομορφίας», αλλά με την έννοια ότι αυτές οι καταπίεσεις είναι δυνατό να εκλείψουν μόνο από ένα κίνημα που υπερβαίνει την τοπικότητα και την εθνικότητα και όχι από τη συνύπαρξη αυτόνομων «απελευθερωμένων» περιοχών. Δεν γίνεται να βάλουμε δίπλα-δίπλα μια σειρά κινήματων που μαζί θα συνθέσουν «την επανάσταση». Το κομμουνιστικό κίνημα είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από αυτό.

Οι επαναστάτες πράγματι επιδεικνύουν τον «ανδρικό σωβινισμό» τους όταν κριτικάρουν τις γυναίκες επειδή αυτο-οργανώνονται και τους αποκλείουν από τις συναντήσεις τους. Εξαιτίας της περιφρόνησης που δέχονται οι γυναίκες, η επιθυμία τους να βρίσκονται μεταξύ τους είναι αναγκαία συνθήκη και προϋπόθεση για δράση – ένα πρώτο βήμα. Δεδομένης της καταπίεσης που υφίστανται κάποια υποκειμένα εντός των ίδιων των «επαναστατικών» ομάδων, είναι προφανές πως οι γυναίκες θα ήθελαν αρχικά να οργανωθούν ξεχωριστά, όπως και οι μαύροι. Το ζήτημα είναι αν αυτός ο διαχωρισμός είναι οργανωτικού περιεχομένου, και άρα προσωρινός, ή αν έχει πάρει τη θέση μιας αξιωματικής αρχής παρέχοντας μια γυναικεία λύση στο γυναικείο ζήτημα. Στη δεύτερη περίπτωση, η απομόνωση των γυναικών που οργανώνεται από το κεφάλαιο, και διπλασιάζεται από το ΚΑΓ, απλώς θα διαιωνίζεται.

Προλετάρια και Γυναίκα

Η κομμουνιστική θεωρία δεν είναι η θεωρία της αλλοτρίωσης ή της εκμετάλλευσης των εργατών αλλά του κινήματος που καταργεί

την αλλοτρίωση και την εκμετάλλευση. Η θετική δυνατότητα της ανθρώπινης χειραφέτησης βρίσκεται στον σχηματισμό μιας τάξης που «ενσαρκώνει την ολική απώλεια του ανθρώπου και, άρα, μπορεί να επανακτήσει τον εαυτό της μόνο μέσω της ολικής επανάκτησης του ανθρώπου» (Μαρξ, *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*). Ο Μαρξ επέμενε στους «εργάτες» (σήμερα θα έπρεπε να διευρύνουμε αυτή την έννοια στους νέους παραγωγικούς τομείς) γιατί μόνο η συνδυασμένη, συλλογική εργασία –η δημιουργία του κεφαλαίου– μας παρέχει τα μέσα για να απελευθερωθούμε από αυτό. Ο κομμουνισμός δεν μπορεί να είναι ζήτημα εκβιομηχάνισης, παρότι απαιτεί να έχει ξεπεραστεί ένα συγκεκριμένο «κατώφλι» πέρα από το οποίο η εργασία έχει γενικευθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι δυνατή η κατάργηση της «διαχωρισμένης οικονομίας» (Μαρξ). Η επανάσταση είναι ζήτημα των «εργατών» (χρησιμοποιούμε τον όρο με βάση όσα αναφέρουμε παραπάνω) διότι οι εργάτες καταλαμβάνουν μια λειτουργική θέση που τους μετατρέπει σε κεντρικό μέσο για την επίτευξή της, και όχι γιατί ως εργάτες είναι «περισσότερο αλλοτριωμένοι» ή εκπροσωπούν κάποιο είδος ιδανικής κοινωνικής φιγούρας.¹⁴

14. (σ.τ.μ.) Θεωρούμε αυτονόητο πως μια μαζική επαναστατική δραστηριότητα του προλεταριάτου που δεν στρέφεται ενάντια στον καπιταλιστικό χωροχρόνο της παραγωγικής διαδικασίας δεν μπορεί να είναι επαναστατική. Σίγουρα θα εξακολουθεί να είναι αναγκαία η παραγωγή προϊόντων για τη συλλογική κοινωνική αναπαραγωγή και για τη συνέχιση του αγώνα, και σε αυτό το πλαίσιο, οι προλετάριοι με προηγούμενη εμπειρία στην παραγωγή θα παίξουν σημαντικό ρόλο τόσο στην εκπλήρωση αυτής της ανάγκης όσο και στον μετασχηματισμό της παραγωγικής διαδικασίας. Αν όμως η παραγωγή συνεχίσει να πραγματοποιείται ως εργασία αποξενωμένη από την υπόλοιπη δραστηριότητα, τότε οι δυνάμεις της αντεπαναστάσεως θα έχουν επικρατήσει. Για να έρθουμε στο σήμερα, είναι γεγονός πως προλετάρειες που κατέχουν θέσεις σε κομβικά σημεία για την αναπαραγωγή του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, π.χ.

Ο εργάτης δεν είναι περισσότερο αλλοτριωμένος από (για παράδειγμα) μια μητέρα σε μια οικογένεια. Αν η δραστηριότητα της εργάτριας την αποξενώνει από τον εαυτό της, το ίδιο συμβαίνει και με τη δραστηριότητα της μητέρας. Η έννοια της εργασίας, με καπιταλιστικούς, εμπορευματικούς όρους, υποδηλώνει κάθε δραστηριότητα με την οποία κάποιος μετασχηματίζει το περιβάλλον του και τον εαυτό του. Υπό αυτή την έννοια, το να έχεις παιδί είναι «εργασία». Στον κομμουνισμό, η αγάπη, τα παιδιά, το μαγείρεμα κ.λπ. θα είναι από τις πιο σημαντικές «εργασίες». Στην παρούσα φάση, το να αποκτήσεις και να μεγαλώσεις ένα παιδί είναι μια εμπορική επιχείρηση: υπολογισμός των εξόδων και των εσόδων σε περίπτωση που θα επιλέξω να μείνω σπίτι ή να πάω για δουλειά. Έγνοιες εμπορικής φύσης εισέρχονται στην ανατροφή των παιδιών και ο καθένας επιλέγει την πιο επωφελή εναλλακτική. Οι γονείς μεγαλώνουν τα παιδιά προσβλέποντας στη δική τους κοινωνική ανέλιξη. Δημιουργούν μια εργασιακή δύναμη με την ελπίδα ότι θα πουληθεί σε καλή τιμή και ότι οι ίδιοι θα επωφεληθούν από την εικόνα αυτής της επιτυχημένης επι-

στην παραγωγή βασικών εμπορευμάτων ή στην κυκλοφορία τους, έχουν μια ιδιαίτερη δυνατότητα (ως επιμέρους συγκεκριμενοποίηση της καθολικής δυνατότητας που φέρει η τάξη ως ολότητα πρακτικών, άρα ως κάτι που μπορεί να εντοπιστεί και σε άλλα κομμάτια της τάξης) να προκαλέσουν ένα στιγμιαίο μπλοκάρισμα στη συνεχή αξιοποίηση της αξίας, χωρίς αυτό όμως να μεταβληθεί απαραίτητα σε ρήξη με τη γενικότερη ομαλότητα της διευρυμένης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Αυτό θα συνέβαινε μόνο αν αυτή η διαταραχή της κανονικότητας επεκτεινόταν, σταδιακά ή όχι, σε όλα τα πεδία της καθημερινότητας της ταξικής κοινωνίας. Επίσης, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να μπει κάποιο αυστηρά διαχωριστικό όριο όσον αφορά την εστία μιας πιθανής ανάφλεξης, αν δηλαδή θα έπρεπε αναγκαία να έχει αφετηρία στις σφαίρες της παραγωγής ή της αναπαραγωγής. Το μόνο σίγουρο είναι πως θα αμφισβητήσει έμπρακτα τον διαχωρισμό αυτών των σφαιρών από τη στιγμή που θα τις αγκαλιάσει και τις δύο. Ο Ντωβέ κάνει πιο ξεκάθαρη την άποψή του λίγο πιο κάτω.

χείρησης. Όπως ο εργάτης έτσι και η μητέρα δεν σχετίζεται με την εργασία της σαν να είναι δική της δραστηριότητα. Και ο γιος της, με τη σειρά του, θα κάνει το ίδιο. *Το να κάνεις κάτι για κάτι άλλο – αυτό είναι αλλοτρίωση.*¹⁵ Βλέπουμε τι σημαίνει η απόκτηση «δικαιωμάτων» μέσα στον καπιταλισμό. Η αντισύλληψη παρέχει τη δυνατότητα να κάνεις παιδιά όταν το θέλεις. Αλλά τι σημαίνει «θέλω»; Κυρίως το να είσαι ελεύθερος να επιλέγεις μεταξύ καπιταλιστικών εναλλακτικών, υπό τη μία ή την άλλη μορφή του ζυγού της αγοράς.

Αυτό που έχουμε αποκτήσει είναι η ελευθερία να προσαρμοζόμαστε καλύτερα στην εμπορευματική ζωή, η οποία έχει γίνει πιο ευέλικτη και άρα ασκεί ακόμα πιο ισχυρή επιρροή επάνω μας.

Οι άνθρωποι συνήθιζαν να επενδύουν στα παιδιά ώστε να έχουν κάποιον να τους φροντίζει όταν γεράσουν. Τώρα επενδύουν στην ελπίδα ότι τα παιδιά τους θα προσαρμοστούν σε μια συγκεκριμένη εικόνα κοινωνικής επιτυχίας. Η κομμουνιστική θεωρία ούτε εξισώνει με κάποιον τρόπο τις γυναίκες και τους εργάτες ούτε ισχυρίζεται πως οι γυναίκες πρέπει να υποστηρίζουν τους αγώνες των εργατών. Απλώς υποστηρίζει πως οι εργάτες είναι το βαρυντικό κέντρο τόσο της χειραφέτησης των γυναικών όσο και των εργατών. Όχι επειδή είναι εργάτες, αλλά απλώς γιατί η κοινωνική τους λειτουργία τους δίνει πρόσβαση σε ένα αναγκαίο όπλο στο οποίο οι γυναίκες, *ως γυναίκες*, δεν έχουν.

Η δύναμη της κομμουνιστικής θεωρίας δεν βρίσκεται στην περιγραφή της φρίκης του κόσμου, κάτι που είναι ξεκάθαρο σε όλους (ακόμα και στον Φραγκίσκο της Ασί-

ζης), αλλά στην ανάδειξη του μηχανισμού της χειραφέτησης. Η χειραφέτηση των γυναικών θα είναι έργο του προλεταριάτου· το οποίο είναι ταυτόχρονα κάτι περισσότερο και κάτι λιγότερο από τους περίφημους «εργάτες». Είναι κάτι *περισσότερο*, γιατί οι προλετάριοι δεν ορίζονται κοινωνιολογικά αλλά δυναμικά: είναι τίποτα, και άρα είναι καταδικασμένοι να ανατρέψουν τα πάντα για να υπάρξουν. Υπό αυτή την έννοια, προλετάριοι δεν είναι μόνο «οι εργάτες». Αλλά μόνο οι άνδρες και οι γυναίκες παραγωγικοί προλετάριοι έχουν πρόσβαση στα αποφασιστικά όπλα του αγώνα. Είναι κάτι *λιγότερο*, γιατί κάποιιοι εργάτες θα εναντιωθούν στην επανάσταση. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορεί να τεθεί το ζήτημα και όχι αναζητώντας τον «περισσότερο καταπιεσμένο». Είναι αλήθεια ότι όλες οι γυναίκες καταπιέζονται. Όπως επίσης και όλα τα παιδιά, όλοι οι μη λευκοί κ.λπ. Το κεφάλαιο παράγει ανισότητα. Όμως, οι γυναίκες της αστικής τάξης δεν πρόκειται να ξεφύγουν από αυτή την καταπίεση παλεύοντας ειδικά ενάντια στην καταπίεση των γυναικών: θα το καταφέρουν μόνο μέσω μιας κομμουνιστικής επανάστασης που θα καταργήσει την κατάσταση τους ως αστών γυναικών, διαλύοντας την ίδια την αστική τάξη. Αυτή η κατάργηση δεν θα εξαφανίσει *αυτόματα* την καταπίεση των αστών γυναικών ως *γυναικών*. Μόνο ο χυδαίος μαρξισμός ισχυρίζεται πως αλλάζοντας «την οικονομία» θα διορθωθούν και όλα τα υπόλοιπα. Στην πραγματικότητα, η οικονομία πρέπει ακριβώς να καταστραφεί *ως οικονομία*. Η κατάργηση του εμπορεύματος και της μισθωτής σχέσης είναι η αναγκαία προϋπόθεση χωρίς την οποία δεν είναι δυνατό να ακολουθήσουν τα υπόλοιπα. Σε κάθε περίπτωση, πολύ λίγες αστές γυναίκες είναι ή πρόκειται να γίνουν επαναστάτριες. Όσον αφορά το «προλεταριάτο», δεν είναι μόνο ένα ζήτημα κατανόησης του *τι* υπόκεινται οι προλετάριας αλλά του *πώς* το υπόκεινται και *ποιες* είναι οι προϋποθέσεις του αγώνα προκειμένου να απαλλαγούν από αυτό.

15. (σ.τ.μ.) Ο ορισμός που δίνει στην αλλοτρίωση εδώ ο Ντωβέ είναι σαφέστατα ελλιπής. Επιπλέον, είναι ξεκάθαρο ότι όσον αφορά την επαναστατική διαδικασία αποδίδεται κεντρικός ρόλος στους παραγωγικούς εργάτες. Δεν ξεκαθαρίζει βέβαια ποιες εργασίες είναι παραγωγικές και ποιες όχι. Όπως φαίνεται στο επόμενο κείμενο αυτής της προσούρας, ο συγγραφέας έχει πλέον εγκαταλείψει αυτή την προβληματική θέση.

Νεο-Λενινισμός

Αν υποστηρίζεις πως «η κυριαρχία επί των γυναικών είναι ο πιο περίπλοκος και ο πιο θεμελιώδης κρίκος» των αλυσίδων της σκλαβιάς (Sheila Rowbotham, *The Body Politic*)¹⁶ ενδίδεις σε ένα είδος συναισθηματικού εκβιασμού. Τίνος η κατάσταση είναι η χειρότερη; Η φεμινιστική δημαγωγία έχει γίνει τόσο αηδιαστική όσο και όλες οι υπόλοιπες (εκτός από την εργατίστικη δημαγωγία που εξακολουθεί

16. (σ.τ.μ.) Η S. Rowbotham ανήκει στο ρεύμα του φεμινισμού που, χρησιμοποιώντας και μαρξικές κατηγορίες, θεωρεί πως υπάρχει μια διπλή καταπίεση των γυναικών μέσα στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις: ως προλετάρειες αλλά και ως γυναίκες. Αυτή η καταπίεση δεν προέρχεται μόνο από οικονομικά αίτια αλλά έχει και πολιτισμικές ρίζες. Το λάθος που γίνεται από αυτές τις φεμινίστριες, ακόμα και αν υποθέσουμε ότι ισχύει αυτή η διπλή «αιτιότητα» (ήδη η εξήγηση κοινωνικών φαινομένων με όρους αιτιότητας είναι προβληματική, όπως και η αναλυτική διάκριση οικονομίας/κουλτούρας που κατά τη γνώμη μας συνιστούν στιγμές μιας διαφοροποιημένης ενότητας και συνεπώς θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως διακριτοί αλλά όχι αλληλοαποκλειόμενοι πόλοι), είναι ότι δεν μπορούν να δουν πώς αυτή ενοποιείται στο επίπεδο της κοινωνικής ολότητας κάτω από τις επιταγές της αυτοαξιοποίησης του κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, πώς οι υπάρχουσες μορφές των κοινωνικών σχέσεων επανα-ορίζονται στο πλαίσιο της αντιφατικής ταξικής σχέσης, όπως και οι αρνήσεις τους, και δεν συνυπάρχουν απλώς η μία δίπλα στην άλλη με κάποια ποσοτική διαβάθμιση. Άρα, δεν υφίσταται κάποιος «πιο περίπλοκος και πιο θεμελιώδης κρίκος» αλλά ο τρόπος με τον οποίο το υλικό περιεχόμενο (η οικονομία, η πολιτική, ο διαχωρισμός ιδιωτικού/δημόσιου) των κοινωνικών σχέσεων διατηρεί και αναπαράγει διάφορες μορφές οργάνωσής του, μέσα από την παγίωση κοινωνικών ρόλων και ταυτοτήτων, που επιτρέπουν ή όχι την έμπρακτη αμφισβήτησή του. Το υποκείμενο ακριβώς ως «φορέας» ιδιοτήτων ή «κοινωνικών ρόλων» είναι η μυστικοποίηση της ήττας του ως υποκειμένου που παράγει τις κοινωνικές σχέσεις **αντί να παράγεται από αυτές**. Σε τελική ανάλυση, οι μορφές κυριαρχίας και καταναγκασμού προκύπτουν από την ανάγκη εκμετάλλευσης της ζωντανής εργασίας, και όχι το αντίστροφο. Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Sheila_Rowbotham

να σπάει όλα τα ρεκόρ). Εφευρίσκοντας καινούργιες προφάσεις, ο αριστεριστικός φεμινισμός τείνει να συνενωθεί με τον συνηθισμένο αριστερισμό. Το κείμενο της Rowbotham, που δεν είναι ευρέως γνωστό αλλά παρέχει μια θεωρητική βάση για μερίδες του ΚΑΓ που θεωρούν τον εαυτό τους ριζοσπαστικό, λέει ότι «τα κινήματα αναπτύσσονται μέσω της επικοινωνίας» και ότι έτσι «οι μορφές επικοινωνίας καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις μορφές και τις κατευθύνσεις των κινήματων». Θα έπρεπε όμως πρώτα να είχε αναρωτηθεί για το ποια είναι η σχέση μεταξύ του χαρακτήρα του κινήματος και της μορφής μέσω της οποίας εκφράζεται. Για να επιστρέψουμε στα βασικά: ποια είναι η κοινωνία στην οποία ζούμε;

Το ζήτημα της έκφρασης γίνεται το σημαντικότερο ακριβώς τις στιγμές που το κίνημα είναι αδύναμο ή βρίσκεται σε παρακμή, είτε μιλάμε για την περίοδο μετά το 1871 όταν το επαναστατικό κίνημα αφομοιώθηκε είτε μιλάμε για τα σημερινά κινήματα «όλου του λαού» που βρίσκονται σε σύγχυση και προκαλούν σύγχυση. Η γλώσσα μετατρέπεται σε πρόβλημα ακριβώς τις στιγμές που παύει η επικοινωνία, επειδή τα άτομα είναι απομονωμένα. Το πρόβλημα δεν λύνεται βρίσκοντας καλύτερα μέσα επικοινωνίας, αλλά αφαιρώντας τη ρίζα αυτού του διαχωρισμού. Αυτοί που δίνουν προτεραιότητα στο ζήτημα της έκφρασης πέφτουν στην παγίδα που τους στήνει αυτή η κοινωνία, η οποία προωθεί την έκφραση ως υποκατάστατο του πραγματικού μετασχηματισμού. Σε αντίθεση, το κομμουνιστικό κίνημα είναι αυτό το οποίο καταργεί τις συνθήκες της ύπαρξης, αυτό που στην παρούσα στιγμή τους επιτίθεται.

Το να γίνει η έκφραση το νούμερο ένα πρόβλημα ήταν ο στόχος της Δεύτερης Διεθνούς. Μετά τον Κάουτσκι, ο Λένιν ήθελε να αντικαταστήσει την αστική ιδεολογία με την ιδεολογία των σοσιαλιστών εργατών. Με αυτό τον τρόπο δικαιολόγησαν την οργάνωση που είναι εξωτερική στο προλεταριάτο. Παραδόξως, οι αριστεριστές που έχουν απε-

λευθερωθεί υποτίθεται από τον λενινισμό αλλά που συνεχίζουν να σκέφτονται με όρους «συνείδησης» καταλήγουν να κάνουν το ίδιο πράγμα με τους γραφειοκράτες σοσιαλιστές. Και το ίδιο κάνει και ο αριστεριστικός φεμινισμός όταν υποστηρίζει ένα διαχωρισμένο ΚΑΓ στο όνομα της ανάπτυξης μιας συγκεκριμένης συνείδησης και της απελευθέρωσης της έκφρασης. Για τους παραδοσιακούς λενινιστές, η εξωτερική οργάνωση παρέχει τη συνείδηση. Για τους λενινιστές νέου τύπου, η οργάνωση δεν παρεμβαίνει στο προλεταριάτο (ή σε αυτήν την περίπτωση στις γυναίκες), τους αφήνει τον χώρο και την αυτονομία τους και τους επιτρέπει να έχουν τον δικό τους λόγο. Μίλα εξ ονόματός τους ή άφησέ τους να μιλήσουν – δυο όψεις του ίδιου νομίσματος. Είτε αυτός ο λόγος εκφέρεται από πάνω προς τα κάτω είτε από κάτω προς τα πάνω, ένα πράγμα παραμένει αδιαμφισβήτητο: ο υποτιθέμενος ουσιώδης χαρακτήρας των λέξεων και της έκφρασης. Ανεξάρτητα από το αν οι διανοούμενοι (ο «συλλογικός» διανοούμενος, δηλαδή το Κόμμα, ή ο «ανεξάρτητος» μεμονωμένος διανοούμενος) επιβάλλονται ή αν αποφεύγουν να δράσουν ως «μεσολαβητές», δικαιολογούν, παρόλα αυτά, τον ρόλο τους, έναν ρόλο πρωταρχικής σημασίας βεβαίως: για αυτούς, τα κοινωνικά κινήματα δεν αφορούν τίποτα άλλο παρά λέξεις. Με αυτόν τον τρόπο, το κίνημα ανάγεται σε κίνημα της συνείδησης, ανεξάρτητα αν εισάγει τη συνείδηση απέξω ή αν ο λόγος της ύπαρξής του είναι απλώς να εκφράσει τη συνείδησή του.¹⁷

17. (σ.τ.μ.) Παρόλο που συμφωνούμε με την κριτική του συγγραφέα στις νέες μορφές «εκδημοκρατισμένου λενινισμού» πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν συμφωνούμε με την ταύτιση κάθε είδους μεσολάβησης με τον λενινισμό. Άλλωστε, και το δικό του έργο δεν είναι μια άμεση αντανάκλαση του «πραγματικού κινήματος που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες» αλλά αποτελεί κι αυτό μια συγκεκριμένη μορφή θεωρητικής μεσολάβησής του, με κομμουνιστικό περιεχόμενο; Για περισσότερα πάνω σε αυτό το ζήτημα, βλ. το βιβλίο «Η Προλεταριακή Δημόσια Σφαίρα» που εκδώσαμε τον Νοέμβριο του 2016. Επιπλέον, δεν συμφω-

Το να ανακαλύψεις αυτό που «έχει κρυφτεί από την ιστορία» (τίτλος βιβλίου της Rowbotham)¹⁸ μπορεί να έχει σημασία μόνο αν η γνώση είναι κάτι περισσότερο από απλή γνώση, μόνο αν συμβάλλει στη δράση. Η άγνοια δεν είναι περισσότερο καταπιεστική από τη γνώση που έχει υποβιβαστεί σε ιδεολογία· ο διδακτισμός είναι εξίσου αντιδραστικός με τον σκοταδισμό. Έχουμε παραδοθεί στη «δικτατορία του διαφωτισμού».¹⁹ Κάνουν το ίδιο λάθος τόσο αυτοί που ισχυρίζονται ότι όλα πρέπει να περάσουν πρώτα από τη «γνώση» όσο και αυτοί που υποστηρίζουν ότι η στιγμή της λήψης

νούμε ούτε με την απόλυτη υποβάθμιση του ζητήματος της συνείδησης και την ταύτισή του με την εμμονή με τις λέξεις και τη γλώσσα, που πράγματι χαρακτηρίζει τις μεταμοντέρνες ιδεολογίες.

18. (σ.τ.μ.) Βλέπε <https://www.marxists.org/subject/women/authors/rowbotham-sheila/hidden-history.htm>

19. (σ.τ.μ.) Η συγκεκριμένη άποψη του συγγραφέα χρήζει συζήτησης, που, όπως είναι ευνόητο, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στην παρούσα έκδοση, δεδομένης της ραγδαίας εξάπλωσης των μεταμοντέρνων ιδεολογιών που αμφισβητούν τη δυνατότητα ουσιαστικής γνώσης και την ύπαρξη της αλήθειας εν γένει. Την περίοδο που γράφτηκε το κείμενο, η κυριαρχία αυτής της μορφής της επίθεσης των αφεντικών στο επίπεδο των ιδεών δεν ήταν τόσο έκδηλη, όπως είναι στις μέρες μας. Δύο σημεία πάνω σε αυτό: α) συνεχίζει να ισχύει η θέση των Μαρξ-Ένγκελς (*Γερμανική Ιδεολογία*) πως οι κυρίαρχες ιδέες κάθε εποχής είναι οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης και β) χωρίς να φετιχοποιείται κάποια αφηρημένη γνώση σε μια υποτιθέμενη αυταξία της, διαχωρισμένη από την πρακτική με άλλα λόγια, το αίτημα του διαφωτισμού «sapere aude» (τόλμησε να μάθεις) παραμένει επίκαιρο ενάντια στον μεταμοντέρνο χυλό του σχετικισμού και αγνωστικισμού που συμβάλλει στη συγκάλυψη-νομιμοποίηση των ταξικών σχέσεων. Ως απαραίτητη διευκρίνιση, να πούμε πως η παράδοση του διαφωτισμού από μια κομμουνιστική σκοπιά γίνεται προσβάσιμη από την πλευρά των ορίων του, από αυτό που ο διαφωτισμός δεν θα μπορούσε ποτέ να πραγματοποιήσει παραμένοντας στο στενό κύκλο συμφερόντων της αστικής τάξης, άρα από την υπαρκτή δυνατότητα παραγωγής της υπέρβασής του στο κίνημα που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες και μαζί τους ό,τι τις θυμίζει.

των αποφάσεων είναι η πιο σημαντική (π.χ. η δημοκρατική θέση) – όσοι θεωρούν θεμελιώδη την εκπαίδευση ή την αυτο-εκπαίδευση μιλούν πάντα με όρους *κατάκτησης της εξουσίας*.

Ο διανοούμενος επέστρεψε για να ξαναγίνει χρήσιμος: στο παρελθόν υπηρετούσε την εργατική τάξη, τώρα υπηρετεί τις γυναίκες. Ο λενινισμός επαναεφευρίσκεται, αυτή τη φορά εκδημοκρατισμένος. Όλοι εκφράζουν τον εαυτό τους – η πλειοψηφία μιλάει μεταξύ ίσων και η συνειδητή μειοψηφία διευθύνει τα κινηματικά περιοδικά και γράφει τα βιβλία. Η πραγματική κοινωνική σχέση στέκεται ανάποδα με το κεφάλι κάτω. Τελικά, δεν είναι πλέον η τάξη (ή οι γυναίκες) που εκφράζει τον εαυτό της μέσω αυτών των μεσολαβητών, αλλά οι μεσολαβητές που την κάνουν να εκφράσει τον εαυτό της. Είναι το όραμα του δασκάλου. Και όταν οι θεωρητικοί της έκφρασης «εκφράζουν» πράγματι κάτι, ποτέ δεν λένε τι είναι ουσιώδες. Όταν οι ριζοσπάστριες μέσα στο αγγλικό γυναικείο κίνημα αναφέρονται στον αριστερό κομμουνισμό στην Αγγλία (για παράδειγμα, στη Σίλβια Πάνκχερστ)²⁰ έχουν ελάχιστα να πουν (βλ. Rowbotham, *Women, Resistance and Revolution*). Θέλοντας να γίνουν η φωνή αυτών που δεν έχουν φωνή, δεν έχουν εν τέλει να πουν τίποτα. Υπάρχει πράγματι η «*Φεμινιστική Σχολή της Πλαστογραφίας*»...²¹

20. (σ.τ.μ.) Η Σίλβια Πάνκχερστ (Sylvia Pankhurst, 1882-1960) ήταν σημαντική φιγούρα του κομμουνιστικού κινήματος στη Βρετανία, που αρχικά δραστηριοποιήθηκε με τις Σουφραζέτες. Αντιμετωπίζοντας το πρακτικό και θεωρητικό αδιέξοδο του φεμινισμού σε σχέση με την επαναστατική προοπτική του συνολικού μετασχηματισμού των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, υιοθέτησε τις θέσεις της κομμουνιστικής αριστεράς, ερχόμενη σε σύγκρουση και με τον Λένιν. Βλέπε και <https://libcom.org/library/sylvia-pankhurst-reader>

21. (σ.τ.μ.) Ο Ντωβέ παραφράζει τον τίτλο του βιβλίου του Τρότσκι *Η Σταλινική Σχολή της Πλαστογραφίας* (1932).

Δικαιώματα και Υποχρεώσεις

Τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι περισσότερο λανθασμένο από το να πιστεύουμε ότι το γυναικείο ή το εργατικό κίνημα *καθαυτό* θα μπορούσε να είναι φορέας της ανθρωπίνης χειραφέτησης. Στην Αγγλία, την περίοδο 1917-1924, μία από τους καλύτερους εκφραστές του αγγλικού κομμουνιστικού κινήματος, η Σίλβια Πάνκχερστ, προερχόταν από τον φεμινισμό. Την ίδια στιγμή, από την άλλη πτέρυγα του φεμινισμού, που ήταν επίσης πρώην Σουφραζέτες, προέκυψε μια ισχυρή αντεπαναστατική δύναμη που το 1914 στρατολογήσε εργάτες στον εθνικισμό και κατήγγειλε τους επαναστάτες. Το κίνημα για τη διεκδίκηση ψήφου για τις γυναίκες λειτούργησε ως πλατφόρμα για τη δημοκρατική ιδεολογία, η οποία, όπως αρχίζουμε πλέον να αντιλαμβανόμαστε, αποτέλεσε τον νεκροθάφτη των επαναστατικών επιδιώξεων μετά το 1917 (ειδικά στο κέντρο τους, στη Γερμανία). Το να αποκαλούμε το ΚΑΓ πραγματικά ριζοσπαστικό κίνημα είναι εντελώς αντι-ιστορικό. Μπορεί να γίνει ριζοσπαστικό μόνο αν βγει από το γκέτο του, μόνο αν βγει από τον εαυτό του.

Ο αγώνας για τα γυναικεία «δικαιώματα» δεν είναι από μόνος του ανατρεπτικός. Η ίδια η έννοια των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων προϋποθέτει μια κοινωνία που δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση. Η απόκτηση δικαιωμάτων δεν είναι περισσότερο επαναστατική από την επιβολή «υποχρεώσεων» στην αστική τάξη, όπως προσπάθησε να κάνει το παλιό εργατικό κίνημα πριν το 1914. Πράγματι, αν αυτές οι υποχρεώσεις επιβληθούν στην αστική τάξη, τότε θα πρέπει προφανώς να επιβληθούν και στους εργάτες, και αν η κοινωνία είναι υποστηρικτική και μεταχειρίζεται καλύτερα τους εργάτες, τότε και οι εργάτες καλά θα κάνουν να υποστηρίξουν την κοινωνία. Το ίδιο ισχύει και για τα δικαιώματα. Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, όπως η αλληλεγγύη μεταξύ εργατών και αστών, συνεπάγεται αμοιβαία δικαιώματα και

υποχρεώσεις μέσα σε μια αμετάβλητη κοινωνία. Το κράτος επιβάλλει θυσίες τόσο στους εργατές όσο και στους αστούς, σε άνδρες και γυναίκες, διατηρώντας έτσι μια ακόμα βαθύτερη καταπίεση.

Όταν το κεφάλαιο κυριαρχεί στα πάντα, το αίτημα για απελευθέρωση των γυναικών από την οικιακή εργασία (δηλ. για κοινωνική διαχείριση της οικιακής εργασίας) μοιάζει περισσότερο με αίτημα για μείωση της εργάσιμης ημέρας. Το κεφάλαιο έχει κατακτήσει όλες τις πλευρές της ζωής: δουλειά και ξεκούραση, «ελεύθερο» και «μη ελεύθερο» χρόνο.²² Με την αύξηση του προσδόκιμου ζωής και τη μείωση του αριθμού των παιδιών, οι γυναίκες αφιερώνουν λιγότερο από το 10% της ζωής τους στη γέννηση και την ανατροφή των παιδιών, έναντι του 1/3 που ίσχυε παλιότερα. Αυτός είναι ο λόγος που οι άνθρωποι απαιτούν την «απελευθέρωση» του όψιμα διαθέσιμου χρόνου τους. Ο χρόνος όμως δεν μπορεί να «απελευθερωθεί» μέσα στον κόσμο του κεφαλαίου. Ο άνθρωπος θα χειραφετηθεί από τη δικτατορία του κατακερματισμένου και ποσοτικοποιημένου χρόνου μόνο μέσω της χειραφέτησης του εαυτού του από το κεφάλαιο.

Ρεφορμισμός και Τραγωδία

Ο συναισθηματισμός και ο αξιολύπητος, ακόμα και τραγικός τόνος (τραγικός με την έννοια μιας αντίφασης χωρίς λύση, δηλ. χωρίς άμεσα δυνατή επίλυση) των εντύπων του ΚΑΓ προδίδει μια κάποια διαύγεια σχετικά με αυτή την πραγματικότητα, όπως και ο επαναλαμβανόμενος ισχυρισμός ότι χρεια-

22. (σ.τ.μ.) Πρόκειται για μια αντίθεση που ορίζεται από τον αλλοτριωμένο χρόνο της μισθωτής εργασίας ή, αλλιώς ειπωμένο, ο «ελεύθερος χρόνος» έχει αιτία ύπαρξης στην αντιπαράθεσή του με τον χρόνο που σπαταλάται ως αλλοτριωμένη εργασία. Με την κατάργηση της διαχωρισμένης μισθωτής εργασίας καταρρέει και η αντίθεση μεταξύ «ελεύθερου» και «μη ελεύθερου» χρόνου. Για αυτό χρησιμοποιούνται και τα εισαγωγικά από τον συγγραφέα.

ζόμαστε κάτι περισσότερο από τα λόγια, ότι πρέπει να δράσουμε. Χωρίς να θέλουμε να προβλέψουμε το μέλλον, όταν η εξέλιξη του ΚΑΓ θα καθορίζεται από άλλους παράγοντες πέρα από τον εαυτό του, δεν μπορούμε παρά να φέρουμε στο μυαλό μας γυναίκες όπως η Σίλβια Πάνκχερστ, ή άλλες ακόμα πιο πίσω στον χρόνο, σε στιγμές όπου ενώ είχε αποκλειστεί η δυνατότητα της επανάστασης, εκείνες φλέγονταν από ένα πάθος που έκαιγε τον ίδιο του τον εαυτό, που όντας ανίκανο να φτάσει στο αντικείμενο κατασπάραζε το υποκείμενο, οδηγώντας τελικά αυτές τις γυναίκες στο περιθώριο της πολιτικής. Οι οργανώσεις του ΚΑΓ (λ.χ. το γαλλικό MLF) βγαίνουν από αυτή τη δύσκολη θέση μέσω της σταδιακής τους πορείας προς την μετριοπάθεια και την ιδεολογικοποίηση. Καταλήγουν στην ίδια μυστικοποιημένη και μυστικοποιητική σχέση με την «επανάσταση» όπως και η άκρα αριστερά, με την οποία αρχικά βρίσκονταν σε αντιπαράθεση. Κάποιες φορές γίνονται ουρά του παραδοσιακού ρεφορμισμού (το NOW στις ΗΠΑ και το Choisir στη Γαλλία, για παράδειγμα), ενώ κάποιες άλλες ενσωματώνονται στον αριστερισμό (MLF). Το οργανωμένο και το μη οργανωμένο ΚΑΓ αντιδρά επιθετικά, αλλά η επιθετικότητά του είναι απλώς μια βιτρίνα, ένα κόλπο για να καθησυχάσει τον εαυτό του και να αποφύγει την αλλαγή, που θα σήμαινε να εμβαθύνει και να αλλάξει τον εαυτό του.

Οι συγκρούσεις που δεν επιτίθενται στα θεμέλια του κεφαλαίου, ανεξάρτητα από το πόσο βίαιες είναι, το μόνο που καταφέρνουν είναι να το ενισχύουν. Υποδεικνύουν ποιες αντιφάσεις πρέπει να εξομαλυνθούν και σπρώχνουν προς την πλευρά του κεφαλαίου ανθρώπους στους οποίους παραχωρούνται προνόμια (κάτι που ισχύει και για το μεγαλύτερο κομμάτι του «μαχητικού» εργατικού κινήματος πριν το 1914). Οι Σουφραζέτες είναι η απόδειξη πως κάποια μπορεί να χρησιμοποιεί βία χωρίς να είναι επαναστάτρια. Η ενέργεια της δράσης τους μαρτυρά κάτι περισσότερο από τους δηλωμένους στόχους

τους: μια βαθιά δυσaréσκεια, μια προσδοκία για κάτι διαφορετικό. Όμως η κοινωνική λειτουργία του ακτιβισμού και του μιλιταντισμού τους ήταν η εξάντληση αυτής της ενέργειας, η ανάλωσή της χωρίς να απειληθεί η κατεστημένη τάξη πραγμάτων.

Η Αναδιοργάνωση του Κεφαλαίου

Το κεφάλαιο δεν έχει εισέλθει σε μια φάση αποσύνθεσης αλλά σε μια φάση μαζικής αναδιοργάνωσης. Και έχει στη διάθεσή του σημαντικά πλεονεκτήματα που θα το βοηθήσουν να βγει ξανά νικητής.

Επαναστατικά κινήματα μπορεί να ξεσπάσουν ακόμα και την επόμενη εβδομάδα, αλλά ο καλύτερος τρόπος προετοιμασίας συνίσταται στο να μην υπολογίζεις ότι θα συμβούν τόσο σύντομα. Η εκ θεμελίων κριτική στο ΚΑΓ είναι τόσο αναγκαία όσο και ο αγώνας ενάντια στη λανθάνουσα περιφρόνηση απέναντι στις γυναίκες που υπάρχει ακόμα και μέσα στο ανατρεπτικό κίνημα. Το ΚΑΓ, όπως και κάθε κοινωνικό κίνημα, ξεκινάει από εύλογα συγκεκριμένα αιτήματα. Κανείς δεν ξεκινάει να αγωνίζεται για το καθολικό. Αλλά έχουμε φτάσει ήδη σε ένα στάδιο όπου οι οργανώσεις του ΚΑΓ έχουν μεταμορφωθεί σε ομάδες πίεσης που ασχολούνται αποκλειστικά με τα δικά τους προβλήματα, δρώντας ανταγωνιστικά η μία στην άλλη. Φαίνεται να έχει ακόμα κάποια ζωτικότητα, και ίσως να συνεχίσει να έχει για καιρό ακόμα. Παρόλο όμως που οι δραστηριότητές του έχουν γενικά πιο θετικό χαρακτήρα σε σχέση με την άκρα αριστερά, παίζει έναν εξίσου ειρηνευτικό ρόλο. Τα ριζοσπαστικά και ενεργά στοιχεία που υπάρχουν στο εσωτερικό του δεν αποδεικνύουν την επαναστατική του φύση, όπως και η παρουσία της Ρόζας Λούξεμπουργκ στο SPD²³ πριν το 1914 δεν ήταν αρκετή για να γί-

23. Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ υπήρξε ηγετική φιγούρα της αριστερής πτέρυγας του SPD από την οποία δημιουργήθηκε το 1919 το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας.

νει το κόμμα επαναστατικό. Αυτό που μετράει είναι η λειτουργία του όλου.

Εν τη απουσία μιας επαναστατικής ορμής στην ευρύτερη κοινωνία, ήταν αναπόφευκτο να στραφεί η μεγάλη πλειοψηφία του ΚΑΓ προς αυτή την κατεύθυνση. Όσοι αρνούνται τον ρεφορμισμό δεν έχουν παρά να εγκαταλείψουν τις επίσημες οργανώσεις του ΚΑΓ και να προσπαθήσουν να πετύχουν ό,τι μπορούν στο εδώ και τώρα. Για το ΚΑΓ, το μερικό βρίσκεται σε αντίθεση με το καθολικό. Για το επαναστατικό κίνημα, το καθολικό δεν βρίσκεται σε αντίθεση με το μερικό. Δεν μπορούμε να πολεμήσουμε τον «καπιταλισμό» γενικώς και αορίστως, ο κομμουνισμός δεν είναι εξτρεμισμός. Δεν κάνει τη ριζοσπαστικότητα επάγγελμα. Αν για αυτές τις γυναίκες ο μοναδικός εχθρός είναι το «κεφάλαιο» γενικώς και αορίστως, τότε θα πέσουν σε μια ψευδή γενίκευση μέσω της αφαίρεσης, είτε πολιτική είτε θεωρητική. Ολόκληρη η «ζωή» που μας περιβάλλει και όλοι οι θεσμοί καθορίζονται από τον καπιταλισμό. Μόνο ως εμπειρία αποκτά ο αγώνας για μεταρρυθμίσεις κάποια επαναστατική σημασία, και όχι για τις εφήμερες παραχωρήσεις που αποσπά.

Μετά από δύο παγκόσμιους πολέμους, πλήθος άλλων, και την άνοδο του ολοκληρωτισμού,²⁴ ξέρουμε πλέον πως η επανάσταση είναι η μοναδική ρεαλιστική προοπτική. Μπαίνοντας στο παιχνίδι της αναζήτησης μεταρρυθμίσεων, οι οποίες όλο και περισσό-

24. (σ.τ.μ.) Η άποψη περί ολοκληρωτισμού δεν μας βρίσκει σύμφωνους, παρόλο που δεν μπορούμε να αναπτύξουμε τη διαφωνία μας εδώ. Ο Ντωβέ εκείνη την περίοδο υποστήριζε πως υπάρχει μια τάση στη δυναμική του κεφαλαίου που οδηγεί αναγκαία στον «ολοκληρωτισμό», άποψη που υπάρχει και στη σημαντική μπροσούρα του περί φασισμού/αντιφασισμού. Η ιστορία μάλλον διαψεύδει αυτή την εκτίμηση, η οποία κατάγεται από τις θέσεις των ολλανδών συμβουλιακών που χρησιμοποίησαν την έννοια του «ολοκληρωτισμού» για να θεωρητικοποιήσουν την ταύτιση του κρατικού καπιταλισμού με τη μονοκομματική δικτατορία ως επικρατούσα πολιτική μορφή του. Βλ. και Jean Barrot, *Φασισμός αντιφασισμός. Οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος*, Ελεύθερος Τύπος, 2002.

τερο σχεδιάζονται από το ίδιο το κεφάλαιο, το μόνο που κάνουμε είναι να ενισχύουμε το κράτος και τις δομές του (συνδικάτα, κόμματα κ.λπ.). Μπορούμε να αξιολογήσουμε την αποτελεσματικότητα του ρεφορμιστικού «ρεαλισμού» συγκρίνοντας τα προγράμματα του Women's Liberation Workshop το 1970 και του Women's Emancipation Union το... 1892. Μετά από 80 χρόνια ρεφορμισμού, ακόμα αναμένουμε την ικανοποίηση βασικών αιτημάτων. Το κεφάλαιο μπορεί να επιτρέψει οτιδήποτε – δηλαδή οτιδήποτε ενισχύει τον έλεγχο του επάνω στην κοινωνία.

Και τι γίνεται με τις άμεσες ανάγκες; Υπάρχουν παντού καταπιεσμένες γυναίκες που αγωνίζονται: τι μπορούμε να κάνουμε μαζί με αυτές και για αυτές; Δεν γίνεται να αναβάλλουμε τα πάντα μέχρι την έλευση «της ημέρας μετά την επανάσταση», όπως ήταν ο υπότιτλος ενός βιβλίου του Κάουτσκι το 1902. Ωστόσο, το χάσμα μεταξύ της πραγματικής χειραφέτησης (συμπεριλαμβανόμενης και της προσωπικής χειραφέτησης) και αυτού που είναι δυνατό να κάνει κανείς σήμερα δεν είναι ένα ζήτημα που αφορά μόνο τις γυναίκες αλλά όλους μας. Ένας νέος μιλιταντισμός (όπου οι γυναίκες παλεύουν για την πραγματική υπόθεση, για την επανάσταση – αλλά για *τη σωστή επανάσταση* αυτή τη φορά), που αποσυνδέει τη δράση από τα άμεσα προβλήματα, θα ήταν εξίσου αντιδραστικός με τον παλιό. Η δραστηριότητα απαιτεί τώρα μια ρήξη τόσο με τον ακτιβισμό των ειδικών όσο και με την αυτάρεσκη παθητικότητα που κρύβει την πραγματική αγωνία κάτω από το προσωπείο της επιθετικότητας ή/και της θεωρίας.

Σε αυτές που μπορεί να πουν «Ωραία είναι όλα αυτά, αλλά τι προτείνεις να γίνει;», το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι η αντίδρασή τους δείχνει πως το ΚΑΓ αποτέλεσε για αυτές ένα καταφύγιο, όπως ακριβώς έχουν λειτουργήσει άλλα κινήματα για διάφορους ανθρώπους: μια νέα οικογένεια από την οποία περίμεναν τα πάντα. Το ζήτημα της «επαναστατικής» δραστηριότητας είναι

αρκετά απλό αν το προσεγγίσει κανείς με έναν επαρκή τρόπο. Πώς μπορεί κάποια να περιμένει τα πάντα από ένα συλλογικό κίνημα χωρίς να είναι η ίδια ένα ενεργό στοιχείο μετασχηματισμού του ίδιου του κινήματος; Χωρίς επανάσταση, δεν μπορούν να λυθούν οι κοινωνικές αντιφάσεις, συμπεριλαμβανόμενης και της ύπαρξης αυτών των περιέργων πλασμάτων που αποκαλούνται «επαναστάτες». Η λύση είναι η ίδια η επανάσταση. Δεν υπάρχει βασιλική οδός. Όσοι χρειάζονται επιβεβαίωση της επιτυχίας εδώ και τώρα, ας το ξεχάσουν. Από την άλλη, αν το προλεταριάτο αποτύγχανε να αγωνιστεί ενάντια στους «*ληστρικούς σφετερισμούς του κεφαλαίου*» (Μαρξ) στο εδώ και τώρα, θα αμφιβάλλαμε για την ικανότητά του να πραγματοποιήσει την επανάσταση.

Το ζήτημα δεν είναι να εγκαταλείψουν οι γυναίκες τον εαυτό τους ως γυναίκες, να παρατήσουν τα προβλήματα και τα αιτήματά τους, για να συμμετάσχουν στο επαναστατικό κίνημα. Σε τελική ανάλυση, ποιος ο λόγος να φοβούνται μήπως «εξαπατηθούν»; Μόνο η Σιμόν Ντε Μποβουάρ «εξαπατήθηκε» (όπως έγραψε στα απομνημονεύματά της) επειδή ασχολήθηκε με την πολιτική, και μάλιστα του χειρίστου είδους. Η εμμονή με την «επαναφομοίωση» του κινήματος είναι επίσης ένδειξη αδυναμίας. Όσο προδόθηκαν οι γυναίκες από προηγούμενα κινήματα άλλο τόσο ηττήθηκαν οι «άνδρες» μέσω της ενσωμάτωσής τους στο κεφάλαιο. Ενώ ξεκίνησαν με τον αγώνα ενάντια στις συνθήκες της ύπαρξής τους, οι προλετάριοι κατέληξαν να προσπαθούν απλώς να ανακουφίσουν αυτές τις συνθήκες, γεγονός που οδήγησε τελικά στην υποστήριξη του κράτους και του κεφαλαίου.

Το ανδρικό επαναστατικό κίνημα δεν απορρόφησε το γυναικείο κίνημα – η καπιταλιστική κοινωνία απορρόφησε και τα δύο. Τα προηγούμενα κινήματα δεν απέτυχαν επειδή αγνόησαν τις γυναίκες. Αγνόησαν τις γυναίκες, όπως και όλους τους υπόλοιπους, επειδή απέτυχαν. Δεν ήταν μόνο οι γυναίκες που «παραπλανήθηκαν». Κινητοποιήθη-

καν για κάτι άλλο από τη δική τους χειραφέτηση, όπως εξάλλου έκανε ολόκληρο το προλεταριάτο. Αυτό θα συμβεί ξανά αν στα μελλοντικά κινήματα οι προλετάριοι δεν επιτεθούν στα θεμέλια της κοινωνίας. Το ΚΑΓ παρέχει πολύ κακές υπηρεσίες στις γυναίκες, από τη στιγμή που συμβάλλει στην απόκρυψη της κομμουνιστικής προοπτικής.

Αρσενικό και Θηλυκό

Η υποβάθμιση του γυναικείου ζητήματος έπαιξε έναν ρόλο στις προηγούμενες αποτυχίες, αλλά δεν ήταν η αιτία της ήττας. Ας βάλουμε τα πράγματα σε μια προοπτική. Αντί να κάνουμε διάκριση (όπως ο Προυντόν που προσπαθούσε να διαχωρίσει την καπιταλιστική ήρα από το στάρι) μεταξύ των «καλών» και των «κακών» πλευρών της γυναικείας κατάστασης στη σύγχρονη Κίνα, θα ήταν καλύτερο να κατανοήσουμε τι ακριβώς είναι η Κίνα: μια καπιταλιστική χώρα όπως πολλές άλλες, αν και με έναν ειδικό τρόπο όπως πολλές άλλες επίσης.

Στην Κίνα, κάποιοι περιορισμοί που υφίστανται οι γυναίκες υπάρχουν σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με αλλού, ενώ άλλοι είναι πολύ χειρότεροι. Έχει ενδιαφέρον, χωρίς όμως να προκαλεί έκπληξη, το να βλέπει κανείς ότι η φεμινιστική άκρα αριστερά βρίσκει θετικές πλευρές στον τρόπο ζωής των γυναικών στην Κίνα, έναν τρόπο ζωής που οι φιλο-μαοϊκές φεμινίστριες θα κατήγγειλαν ως «φασιστικό» αν κάποιος πολιτικός τολμούσε να τον προωθήσει στη Δύση.

Ήταν σχεδόν αναπόφευκτο το γεγονός ότι ο φεμινισμός θα έπεφτε σε κάθε αριστεριστική παγίδα. Πέφτει σε έκσταση με το μοντέλο των κέντρων ημερήσιας φροντίδας,²⁵

25. (σ.τ.μ.) Τα κέντρα ημερήσιας φροντίδας ήταν θεσμός που επιβλήθηκε στο κινεζικό προλεταριάτο κατά τη διάρκεια της περιβόητης «Πολιτιστικής Επανάστασης». Έγινε μια απόπειρα να μεταφερθεί η κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής στο επίπεδο της αναπαραγωγής της μελλοντικής εργασιακής δύναμης, για τη βέλτιστη σοσιαλιστική

την άμεση δημοκρατία και τις εργατικές συνελύσεις στα «εργατικά κράτη». Το χειρότερο όμως είναι ότι τελικά το ακροαριστερό ΚΑΓ ούτε καν υποστηρίζει αυτές τις αποκαλούμενες «σοσιαλιστικές» χώρες. Αν το έκανε, θα μπορούσε τουλάχιστον να δεχθεί επίθεση για αυτό. Αντ' αυτού, απλώς τις αποδέχεται, τίποτα περισσότερο. Τις αποδέχεται ως πειράματα, όπως άλλοι άνθρωποι αποδέχονται άλλα πράγματα.

ανάπτυξη του κεφαλαίου. Έτσι, τα παιδιά πλέον δεν θα ανατρέφονταν από γονείς και συγγενείς, αλλά σε αυτούς τους «σοσιαλιστικούς» παιδικούς σταθμούς διαμόρφωσης πειθήνιας εργασιακής δύναμης. Ο πρόεδρος Μάο έδωσε σε αυτήν την πρακτική την ιδεολογική κάλυψη της εκρίζωσης των αστικών θεσμών, όπως η οικογένεια, η οποία φυσικά θα ερχόταν εις πέρας μέσω των... διαταγμάτων του. Στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο, οι Μαρξ-Ένγκελς είχαν διατυπώσει την άποψη πως η «κοινοκτημοσύνη» γυναικών και παιδιών δεν έχει καμία σχέση με το κομμουνιστικό κίνημα. Αυτό δεν υπονοεί πως η οικογένεια δεν είναι βασική μορφή οργάνωσης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων αλλά πως δεν υφίσταται κάποια από τα πριν κομμουνιστική «διδασκαλία» για τη μορφή που θα πάρει η σχέση μεταξύ «γονιών» και «παιδιών» ή γενικότερα η κοινωνική σχέση που τώρα ορίζεται μέσα στη βιολογική διαφορά των ηλικιών που μεσολαβείται από τον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας (π.χ. η κοινωνική ύπαρξη ενός ηλικιωμένου προλετάριου είναι σε άμεση σύνδεση με την εργασιακή του (μη-)θέση, όπως και του πολύ νέου που δεν μπορεί να εργαστεί... ακόμα). Ας πούμε πως θα αποτελεί ένα ανοιχτό πεδίο επιλογής κατά το γίνεσθαι του πολυδιάστατου κοινωνικού ατόμου, πάντα επιφυλακτικά μιλώντας δεδομένου ότι οι φυσικοποιημένες κοινωνικές κατηγορίες του καπιταλιστικού παρόντος θα βρίσκονται υπό μια διαδικασία όπου «ό,τι μέχρι τώρα ήταν συμπαγές αρχίζει να λιώνει» (Κομμουνιστικό Μανιφέστο). Για πολλές φεμινίστριες, ακόμα και τώρα, η προαναφερόμενη κρατική πολιτική αντιμετωπίζεται ως «απελευθερωτική» για τις γυναίκες. Βλέπε σχετικά το άρθρο με τίτλο How Collective Childcare Liberated Women in Maoist China στη διεύθυνση <https://revcom.us/a/v21/1020-029/1024/chdcare.htm>. Για μια κριτική του μαοϊσμού, βλέπε το άρθρο του L. Goldner στη διεύθυνση <http://insurgentnotes.com/2012/10/notes-towards-a-critique-of-maoism/>

Αυτό το κίνημα που ξεκίνησε προσπαθώντας να αποσαφηνίσει την πραγματικότητα της κατάστασης, τουλάχιστον όσον αφορά τις γυναίκες, δεν εκφέρει καμία αποφασιστική κρίση. Επαναπαύεται στο να «κάνει τα πράγματα καλύτερα». Αποδέχεται την «επανάσταση» και τον «σοσιαλισμό», ακόμα και συμπλέοντας μαζί τους (χωρίς να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για το τι σημαίνουν), με την προϋπόθεση ότι το αφήνουν να αγωνίζεται παραπλεύρως, παράλληλα με το «προλεταριάτο». Φυσικά, όλοι γνωρίζουμε που συγκλίνουν δύο παράλληλοι δρόμοι... «Όλοι αγωνίζονται για τον εαυτό τους, η ενότητα θα έρθει μετά». Λες και το επαναστατικό κίνημα είναι το άθροισμα μιας σειράς διαφορετικών διαδοχικών αγώνων, χωρίς να αλληλοσυνδέονται ή να υποστηρίζονται μεταξύ τους.

Είναι εξίσου αντιδραστικό είτε να βυθιστούμε στη γυναικεία κατάσταση είτε να βυθιστούμε στην εργατική κατάσταση. Ούτε η ισότητα ούτε η ρύθμιση της τωρινής μας ζωής είναι επαναστατική: και οι δύο είναι καταστάσεις που πρέπει να ανατραπούν.

Παρατηρούμε την ανάδυση ενός πλήθους μονοθεματικών προοπτικών και ομάδων: ομοφυλόφιλοι, γυναίκες, νεολαίοι, τριτοκοσμιστές κ.λπ. Ομοίως, μετά το 1871, το σοσιαλιστικό κίνημα επανερμήνευσε την ιστορία μέσα από τη σκοπιά του εργάτη, ο οποίος μέχρι τότε είχε περιφρονηθεί από την αστική κοινωνία. Το σοσιαλιστικό κίνημα δεν είχε ως στόχο να φτάσει στην ουσία των πραγμάτων και να ανοίξει τον δρόμο για τη συνολική χειραφέτηση, και το ίδιο ισχύει και για το ΚΑΓ. Προσπαθούν να δώσουν στους εργάτες, στις γυναίκες, στους αποικιοκρατούμενους κ.λπ. ένα μεγαλύτερο μερίδιο από αυτό που τους έχει παραχωρηθεί, μέσα στα πλαίσια της ίδιας κοινωνίας, του ίδιου κόσμου. Με αυτόν τον τρόπο, οι εργάτες, οι γυναίκες, οι αποικιοκρατούμενοι κ.λπ. αλυσοδέονται ακόμα πιο σφιχτά σε αυτόν τον κόσμο.

Η κομμουνιστική θεωρία εστιάζει σε εκείνους που έχουν πρόσβαση στα μέσα παραγωγής, όχι γιατί από μόνοι τους έχουν κά-

ποιο ιδιαίτερο δικαίωμα ή αρετή, ούτε γιατί κομμουνισμός σημαίνει γενίκευση της εργασίας. Δεν μπορούμε να υποκύψουμε στον συναισθηματικό εκβιασμό της απελπιστικής κατάστασης των εργατών, των γυναικών, των ομοφυλόφιλων, του Τρίτου Κόσμου ή οποιουδήποτε άλλου. Δεν χρειαζόμαστε μαθήματα από κανέναν σχετικά με τα δεινά αυτού του κόσμου. Η δυστυχία δεν είναι κάποιο ποσοτικοποιημένο μετρήσιμο μέγεθος που προσδιορίζει ποιος είναι περισσότερο καταπιεσμένος και, άρα, δυνητικά πιο επαναστάτης. Δεν είμαστε κοινωνιολόγοι της μιζέριας. Αν κάνουμε αυτή τη διαφοροποίηση, είναι μόνο για να δείξουμε το «πώς» της μελλοντικής επανάστασης. Αυτοί που ενδίδουν στους δημαγωγικούς συναισθηματικούς εκβιασμούς «της μέγιστης εκμετάλλευσης» επιδεικνύουν απλώς την ανάγκη τους για δικαιολογίες και εγγυήσεις. Αντίθετα, η ανάγκη τους για επανάσταση είναι πολύ ασθενική... Η αποθέωση του εργάτη ως εργάτη, της γυναίκας ως γυναίκας ή του ομοφυλόφιλου ως ομοφυλόφιλου είναι απλώς ένας ακόμα τρόπος διάλυσης της επιθυμίας για την ανθρώπινη κοινότητα.

Κόνσταντ Τσάτερλι

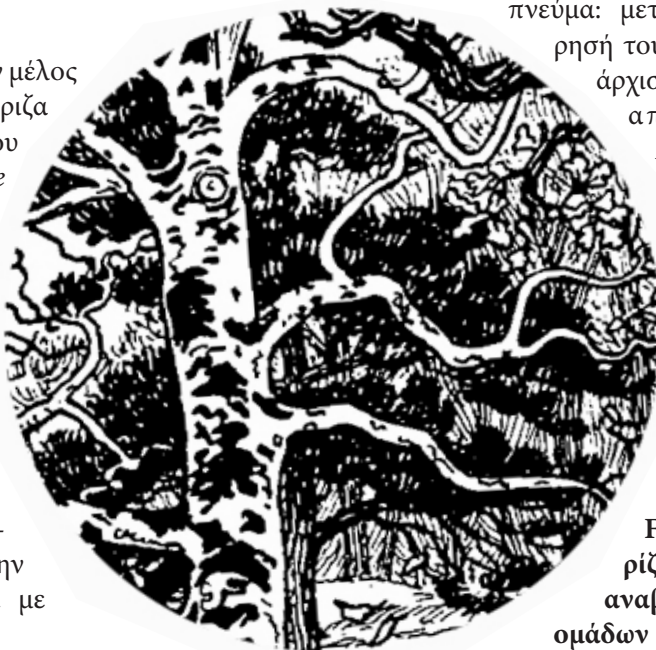
Η πρώτη δημοσίευση του άρθρου έγινε στο *Le Fléau social*, αρ. 5-6, το 1974

40 χρόνια μετά: Μια συζήτηση με την Κόνστανς

Blast & Meor: Το 1974 γράψατε το κείμενο «Το σύμπλεγμα της Άρτεμης»¹ που δημοσιεύτηκε στο τελευταίο τεύχος του *Le Fléau Social*². Συμμετείχατε σε σταθερή βάση στο περιοδικό και στην ομάδα 5 του FHAR³ που το εξέδιδε;

Κόνστανς: Δεν ήμουν μέλος του FHAR αλλά γνώριζα τον Alain Fleig που είχε οργανώσει το *Le Fléau Social*. Ο ίδιος ήταν στο FHAR και είχε έρθει σε επαφή με αυτό που αποκαλείται υπεραριστερά (ultra-left), αν και δεν είναι ο σωστότερος όρος. Το *Le Fléau Social* ασχολιόταν με τη σεξουαλικότητα και την ομοφυλοφιλία, αλλά με

έναν δικό του τρόπο. Στόχος του ήταν να είναι σκανδαλώδες και το πετύχαινε πάντα. Κάποια τεύχη πούλησαν πάνω από δέκα χιλιάδες αντίτυπα, αλλά αυτό δεν κράτησε πολύ. Ο Alain Fleig ήταν ανεξάρτητο πνεύμα: μετά την αποχώρησή του από το FHAR άρχισε σταδιακά να απομονώνεται.

Αυτά που έλεγε το *Le Fléau Social* ήταν πολύ σύνθετα για να τα καταλάβει όλος ο κόσμος.

Τι ήταν αυτό που έκανε το FHAR να ξεχωρίζει μέσα στον αναβρασμό των ομάδων και των ιδεών εκείνης της εποχής;

1. (σ.τ.μ.) Το σύμπλεγμα της Άρτεμης (The Diana Complex) είναι ψυχαναλυτική έννοια που εισήγαγε ο Καρλ Γιουνγκ και ανέπτυξε ο Άλφρεντ Άντλερ. Αναφέρεται στα αισθήματα ενοχής και κατωτερότητας που αναπτύσσονται στις γυναίκες λόγω της υποδεέστερης θέσης τους στη σύγχρονη κοινωνία, όταν αυτά εκφράζονται στην απωθημένη επιθυμία μιας γυναίκας να γίνει άντρας.

2. Βλέπε το εισαγωγικό κείμενο «Η κοινωνική μάστιγα» της παρούσας μπροσούρας.

3. Βλέπε υποσημείωση 8, σελ. 11.

Ότι προσπαθούσε να συνδέσει τη σεξουαλική επανάσταση με την κοινωνική επανάσταση. Τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 άλλοι άνθρωποι, ιδιαίτερα ο Ράιχ, είχαν αναλάβει ένα παρόμοιο έργο, με κάποια αξία αλλά χωρίς επιτυχία. Η χρεωκοπία της κοινωνικής επανάστασης έκανε αναπόφευκτη την αποτυχία αυτού του έργου, τόσο το 1970 όσο και πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το *Le Fléau Social* ήταν εσκεμμένα επιθετικό και προκλητικό. Το άρθρο σας ασκεί κριτική στον φεμινισμό αλλά και στην άκρα αριστερά. Ποια ήταν η διαφοροποίησή σας σε σχέση με αυτά που σας έκανε να ασκήσετε αυτή την κριτική;

Εκείνη την εποχή, εγώ και άλλοι σαν και εμένα εναντιωνόμασταν σε δύο βαθιά ριζωμένα – αν και ανταγωνιστικά μεταξύ τους – ρεύματα: τον αριστερισμό και τον «αστικό» φεμινισμό, ειδικά τον φεμινισμό της Βόρειας Αμερικής. Ο πρώτος ήθελε να γίνει ο αντιπρόσωπος των εργατών, ο δεύτερος ο αντιπρόσωπος των γυναικών, και οι δύο ήθελαν να χτίσουν τις οργανώσεις τους και την εξουσία τους επάνω σε αυτή την αντιπροσώπευση.

Ένας διάχυτος αριστερισμός ήταν διεδδομένος τόσο στα ριζοσπαστικά *γκρουπούσκουλα* εκείνης της εποχής όσο και στα μέσα ενημέρωσης και στα πανεπιστήμια. Διανοούμενοι, δημοσιογράφοι και καθηγητές χρησιμοποιούσαν τσιτάτα του Μαρξ και μιλούσαν για την εργατική τάξη, τον σοσιαλισμό και για μια εναλλακτική στην καπιταλιστική κοινωνία.

Το 1970, οι περισσότερες φεμινίστριες γνώριζαν μόνο είτε τον αποστεωμένο μαρξισμό του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας, το οποίο εξακολουθούσε να αντιτίθεται στις αμβλώσεις, είτε τον εξίσου μυωπικό μαρξισμό της άκρας αριστεράς, που είτε απέρριπτε ευθέως το γυναικείο ζήτημα είτε το εξαφάνιζε «διαλεκτικά» μέσα στην «τάξη». Έτσι, από επιλογή ή από αντίδραση, το γυναικείο κίνημα αποξενώθηκε από τον Μαρξ και τον μαρξισμό. Πρέπει να παραδεχτούμε ότι η υπεραριστερά εκείνης της εποχής ασχολήθηκε ελάχιστα με το ζήτημα: η πλειοψηφία των ομάδων ήταν αδιάφορη ή εχθρική όχι μόνο απέναντι στον οργανωμένο φεμινισμό αλλά ακόμα και στο «γυναικείο ζήτημα». Δεν θυμάμαι οι Καταστασιακοί να ασχολήθηκαν με αυτά τα ζητήματα, αλλά εκείνοι δραστηριοποιήθηκαν πριν την εποχή του κινήματος της γυναικείας

απελευθέρωσης ή του γαλλικού *Mouvement de Libération des Femmes (MLF)*⁴.

Λέγεται ότι αυτό που διαφοροποιούσε το *Le Fléau Social* από άλλα περιοδικά, όπως το *Antinorm*⁵, ήταν ακριβώς η επιρροή της υπεραριστεράς στις αναλύσεις του. Όλα μπορούσαν να μουν στο στόχαστρο της κριτικής του *Le Fléau Social*, ακόμα και οι αγώνες στη *Lip*⁶.

Δεν μετανιώνω για όσα είχα πει για τον αγώνα στη *Lip*, ο οποίος σήμερα αντιμετωπίζεται σχεδόν σαν κάτι ιερό. Αν ξαναέγραφα το άρθρο σήμερα, δεν θα άλλαζα πάρα πολλά σε σχέση με τις γυναίκες αλλά θα μιλούσα διαφορετικά για την εργασία. Είναι ένα ζήτημα που έχει να κάνει με τις λέξεις, αλλά και με κάτι πέρα από αυτό. Χρησιμοποιώντας τη λέξη *εργασία* για να εννοήσω την ειδολογική δραστηριότητα, όπως κάνει ο νεαρός Μαρξ, και μιλώντας σαν να ήταν αναγκαίο να προσδώσουμε στην εργασία ένα «κομμουνιστικό» νόημα, διαιώνιζα μια σύγχυση. Η εργασία είναι μια αλλοτριωμένη δραστηριότητα. Δεν πρέπει να «απελευθερώσουμε» την εργασία, αλλά να απελευθερωθούμε από αυτήν.

Το άρθρο σας ήταν πολύ κριτικό απέναντι στο MLF παρόλο που δημοσιεύτηκε σε ένα περιοδικό που το εξέδιδε το FHAR – αυτό σήμερα προκαλεί έκπληξη.

Ναι, χωρίς το MLF σίγουρα δεν θα υπήρχε το FHAR, και χωρίς το FHAR δεν θα υπήρχε το *Le Fléau Social*. Το *Le Fléau Social* διαχωρίστηκε από το κίνημα των ομοφυλόφιλων, για το οποίο ο Alain Fleig θεωρούσε ότι εστίαζε υπερβολικά στο σεξουαλικό (ή ομοφυλοφιλικό) ζήτημα. Το *Le Fléau Social*

4. Βλέπε υποσημείωση 1, σελ. 11.

5. *Antinorm*: Περιοδικό της ομάδας 11 του FHAR, που ήταν κοντά στην τροτσκιστική Κομμουνιστική Επαναστατική Λίγκα (*Ligue Communiste Révolutionnaire*).

6. Βλέπε υποσημείωση 1, σελ. 16.

αρνούνταν να αντιμετωπίσει τους «ομοφυλόφιλους» ως μια συγκεκριμένη κοινότητα, όπου όλα τα μέλη της υποτίθεται ότι έχουν κοινά συμφέροντα ή κοινά πολιτικά αιτήματα, κάτι που στην πραγματικότητα συνεπάγεται τον διαχωρισμό τους από το υπόλοιπο επαναστατικό πρόγραμμα. Για τον Alain Fleig (και για εμένα επίσης) το επαναστατικό πρόγραμμα παρέμενε ένα ζήτημα που έπρεπε να αναπτυχθεί λεπτομερέστερα.

Σήμερα, δεν μπορούμε να φανταστούμε ότι μπορεί να γραφτεί ένα κείμενο σαν το δικό σας. Θα κατηγορούσαν αμέσως τον συγγραφέα ότι υπερασπίζεται την πατριαρχία!

Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε τίποτα που να φοβόμαστε να κριτικάρουμε, συμπεριλαμβανομένου του MLE. Ίσως ήταν πιο εύκολο να επιλέξει κανείς πλευρά τότε, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τα ζητήματα της σεξουαλικότητας. Γύρω στα 1970, οι πεποιθήσεις και οι συμπεριφορές των ανθρώπων διέπονταν από μια συντηρητική ή ξεκάθαρα αντιδραστική ηθική, παρόλο που αυτό αμφισβητούνταν όλο και περισσότερο. Σαράντα χρόνια μετά, σε μια χώρα όπως η Γαλλία, η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών έχει υποχωρήσει και είναι πολύ πιο πιθανό να ζει κανείς μια «μειοψηφική» σεξουαλικότητα. Ο γάμος μεταξύ ομοφυλόφιλων τελικά επετράπη όταν οι κοινωνία κατάλαβε ότι η ομοφυλοφιλία δεν αποτελεί απειλή για τον γάμο ή για οτιδήποτε άλλο. Οι μόνες αξίες που μπορεί να απειλεί η ομοφυλοφιλία είναι άχρηστες για τον σύγχρονο δημοκρατικό καπιταλισμό. Φυσικά, αυτό δεν ισχύει σε όλες τις χώρες. Εξακολουθεί να είναι πολύ δύσκολο το να είσαι ομοφυλόφιλος σε μια μικρή πόλη ή σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα – είτε της αστικής είτε της εργατικής τάξης. Παρόλα αυτά, ο επίσημος και δημόσιος λόγος, και η πλειοψηφία των μέσων ενημέρωσης, εξυμνούν την ισότητα, τη χαλάρωση των κοινωνικών κανόνων και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα. Έτσι, σήμερα είναι οι «αντιδραστικοί» που μπορούν να το

παίζουν «μη κομφορμιστές» – όχι οι ίδιοι με εκείνους του 1970 αλλά με επιρροή παρόλα αυτά. Άνθρωποι σαν κι εμένα βρίσκονται παγιδευμένοι ανάμεσα στον υποχρεωτικό σεβασμό για την πολιτική ορθότητα, που έχει γίνει πλέον κυρίαρχη ιδεολογία, και την αντιπολιτική ορθότητα εκείνων που υπερασπίζονται την παραδοσιακή οικογένεια «της μαμάς και του μπαμπά». Δεν έχω καμία επιθυμία να διαλέξω ένα από τα δύο. Αν αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μη κατανόηση αυτού που λέω και τη συκοφαντία, ας είναι, το αποδέχομαι. Σήμερα, επειδή οι ομοφυλόφιλοι μπορούν να αποκτήσουν παιδιά μέσω τεχνητής γονιμοποίησης ή παρένθετης μητέρας, αν δεν διεκδικείς το δικαίωμα στην τεχνητή γονιμοποίηση ή στην παρένθετη εγκυμοσύνη, θεωρείσαι ομοφοβικός. Όπως έχει πει η Marie-Jo Bonnet, το «*mariage pour tous*»⁷ μετέτρεψε τον γάμο σε έμβλημα της αριστεράς⁸. Ευχαριστώ πολύ, αλλά δεν θα πάρω.

Η κριτική του μιλιταντισμού (ή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, του φεμινιστικού μιλιταντισμού) ήταν διαδεδομένη στους πιο ριζοσπαστικούς κύκλους εκείνης της εποχής. Αλλά ο τόνος που χρησιμοποιούσατε ήταν πολύ διαφορετικός σε σχέση με την υπόλοιπη υπεραριστερά. Ποια ήταν η διαφορά σας σε σχέση με τους υπόλοιπους;

Απλώς ενδιαφερόμουν για τη σχέση άνδρα-γυναίκας γιατί τη θεωρούσα ένα θεμελιώδες ζήτημα. Οι περισσότερες ομάδες της

7. Πρόκειται για κοινωνικά κινήματα στη Γαλλία που κατέληξαν το 2013 στην ψήφιση νομοθεσίας η οποία νομιμοποιεί τον γάμο μεταξύ ανθρώπων του ίδιου φύλου. [σ.τ.μ. «*mariage pour tous*» σημαίνει «γάμος για όλους»]

8. Αναφέρεται στο βιβλίο της Marie-Joseph Bonnet *Adieu les rebelles!* (κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Flammarion το 2014). Η συγγραφέας, πρώην μέλος του MLE, του FHAR και του Gouines Rouges, δέχθηκε επίθεση από LGBT ακτιβιστές εξαιτίας των απόψεών της σχετικά με τον γάμο μεταξύ ομοφυλόφιλων και την παρένθετη μητρότητα.

υπερarisτεράς ασκούσαν κριτική στο κίνημα της γυναικείας απελευθέρωσης ή στο MLF, χωρίς να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τα φεμινιστικά ζητήματα. Χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την τοποθέτηση του γυναικείου προβλήματος εντός ενός γενικότερου προβλήματος, την τοποθέτηση του μερικού εντός της ολότητας, διέλυαν το μερικό. Αλλά χωρίς αυτό το μερικό, η ολότητα δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, δεν έχει νόημα. Είναι η αιώνια τάση να αναχθεί η γυναίκα σε μισθωτή εργάτρια. Αρνούσαν να παραδεχτούν ότι η καταπίεση των γυναικών δεν είναι συνέπεια της ταξικής πάλης. Στην πραγματικότητα, η καταπίεση των γυναικών είναι πολύ παλαιότερη από την ταξική πάλη! Αλλά στον *καπιταλιστικό* κόσμο που ζούμε, ο καπιταλισμός διατηρεί την καταπίεση των γυναικών. Η δυσκολία έγκειται στο να κατανοήσεις ταυτόχρονα και τις δύο αυτές πτυχές.

Παρόλα αυτά, εσείς δίνετε προτεραιότητα στην ταξική πάλη.

Όχι! Η ταξική πάλη είναι μόνο ένα μέσο. Είναι το έδαφος επάνω στο οποίο είμαστε αναγκασμένοι να υπάρχουμε και να δρούμε. Στόχος μου δεν είναι να προσδιορίσω ή να περιγράψω την ταξική πάλη. Δεν είναι να υποδαυλίσω την ταξική πάλη. Στόχος μου είναι να μπει ένα τέλος στην ταξική πάλη μέσω της κομμουνιστικής επανάστασης. Και πρέπει να προσθέσω ότι αυτός ο στόχος είναι δικό μας ζήτημα. Μόνο οι επαγγελματίες της ταξικής διαπραγμάτευσης χρειάζονται την αιώνια ταξική πάλη. Το NPA⁹ και η CNT¹⁰ χρειάζονται την ταξική πάλη – ζουν από αυτήν. Εγώ όχι.

9. Nouveau Parti Anticapitaliste – Νέο Αντικαπιταλιστικό Κόμμα, γαλλικό ακροαριστερό κόμμα που δημιουργήθηκε το 2009 από τον πρώην ηγέτη και από πρώην μέλη της Κομμουνιστικής Επαναστατικής Λίγκας, που και αυτή προερχόταν από την Τροτσικιστική Κομμουνιστική Λίγκα. Βλέπε υποσημείωση 12, σελ. 8.

10. Γαλλική αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση.

Και πάλι το γυναικείο ζήτημα ανάγεται στο ζήτημα της μισθωτής εργασίας, όπως συμβαίνει γενικά με τους μαρξιστές...

Είναι αλήθεια ότι οι αναρχικοί το κάνουν λιγότερο, διότι η αναρχία βρίσκεται πιο κοντά στις άμεσες, συγκεκριμένες συνθήκες ζωής και καταπίεσεις και, κατά συνέπεια, πιο κοντά σε αυτές των γυναικών. Παρόλα αυτά, υπάρχουν πολύ περισσότερες ομοιότητες μεταξύ μαρξισμού και αναρχισμού από ό,τι φανταζόμαστε συνήθως: «Όλα θα είναι μια χαρά όταν θα απαλλαγούμε από τον μισθό» (μαρξισμός) ή «Όλα θα είναι μια χαρά όταν θα απαλλαγούμε από την εξουσία» (αναρχισμός). Δεν θα υπάρχει πλέον ούτε κυριαρχία ούτε καταπίεση. Θα υπάρχει αρμονία. Μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας, επίσης.

Οι επαναστάτες, μαρξιστές και αναρχικοί, μοιράζονταν μια κοινή στάση περιφρόνησης και τυφλότητας. Αυτό άρχισε να υποχωρεί μόλις τη δεκαετία του '70, όταν το ζήτημα του κομμουνισμού άρχισε να τίθεται κοινωνικά – από μειοψηφίες, σπείρω να προσθέσω – και μαζί με αυτό τέθηκε το ζήτημα της ανδρικής κυριαρχίας.

Όχι πριν τη δεκαετία του '70;

Κανείς δεν είναι πιο έξυπνος από την εποχή του. Ο Ένγκελς είχε γράψει κάποια πράγματα για την ομοφυλοφιλία που κανένας κομμουνιστής δεν θα έγραφε σήμερα. Η χειρότερη πτυχή της μοιχείας του Μαρξ με την υπηρέτριά του Helen Demuth ήταν αναμφίβολα το γεγονός ότι ο γιος τους Frederick δεν μεγάλωσε μέσα στην οικογένεια μαζί με τα υπόλοιπα παιδιά του Καρλ Μαρξ. Κάποιοι σουρεαλιστές δεν έκρυβαν τη συνήθειά τους να επισκέπτονται οίκους ανοχής. Για ανθρώπους ακόμα και με την ελάχιστη αξίωση ριζοσπαστικότητας, μια τέτοια συμπεριφορά θεωρείται αδιανόητη έναν αιώνα μετά. Δεν πρέπει όμως να πιστεύουμε ότι είμαστε καλύτεροι από αυτούς. Είναι παράλογο να κρίνουμε τις πρακτικές μιας εποχής με βάση τις επικρα-

τούσες αξίες της επόμενης. Αν οι απόψεις μας για τη σεξουαλικότητα, την οικογένεια και την πορνεία έχουν αλλάξει, αυτό δεν έχει τόσο να κάνει με τους αγώνες ή με την ανάπτυξη της συνείδησής μας όσο με τη μείωση του σεβασμού απέναντι στην οικογένεια, που και αυτό οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο έχει αναπτυχθεί η οικογένεια και η κοινωνία. Αυτό δεν σημαίνει ότι στο παρελθόν οι σοσιαλιστές, οι κομμουνιστές και οι αναρχικοί αγνοούσαν αυτά τα ζητήματα. Ωστόσο, μόνο ένα μικρό, σε γενικές γραμμές ελευθεριακό, άκρο κατανοούσε τη σημασία τους.

Σήμερα

Αυτό δεν ισχύει πλέον σήμερα. Δεν μπορείτε να αρνηθείτε ότι τα πράγματα έχουν βελτιωθεί.

Ωστόσο, αυτή η «βελτίωση» μένει συχνά στο επίπεδο του λόγου – και αφορά ειδικά εκείνους τους ανθρώπους που ζουν από τον λόγο. Είναι πλέον υποχρεωτικό για κάθε ακροαριστερή ομάδα να έχει στο πρόγραμμά της μια παράγραφο για τον αντι-σεξισμό, μια για τον αντι-ρατσισμό, μια για την αντι-ομοφοβία, μια για την αντι-ισλαμοφοβία και μια για το περιβάλλον. Ακόμα και στην προεκλογική προπαγάνδα του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος περιλαμβάνονται οι γυναίκες, τα άτομα με αναπηρία ή τα τροπικά δάση του Αμαζονίου που απειλούνται από εξαφάνιση. Το γυναικείο ζήτημα είναι πλέον κυβερνητικό ζήτημα.

Δεν είναι τα πάντα απλώς λόγος. Η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών έχει πραγματικά μειωθεί...

Αναφέρεστε στους μισθούς; Αν πιστέψει κανείς τις στατιστικές, στη Γαλλία, στις δουλειές πλήρους απασχόλησης, οι άνδρες κερδίζουν «μόνο» 16% περισσότερο από τις γυναίκες. Το ποσοστό γίνεται 31% αν λάβεις μαζί υπόψη την πλήρη και τη μερική απασχόληση, διότι οι γυναίκες δουλεύουν πολύ περισσότερο

σε δουλειές μερικής απασχόλησης από ό,τι οι άνδρες. Το 31% είναι υψηλό, αλλά είναι χαμηλότερο σε σχέση με σαράντα χρόνια πριν. Αυτά είναι τα στοιχεία για το 2013. Μπορούμε να στοιχηματίσουμε ότι το 2050, αν υπάρχει ακόμα η μισθωτή εργασία, η διαφορά θα έχει μειωθεί στο 15%. Φοβερή νίκη!

Ωστόσο, η μισθολογική διαφορά οφείλεται κυρίως στις δουλειές που κάνουν οι γυναίκες, που είναι συνήθως μικρότερης εξειδίκευσης και πληρώνονται λιγότερο. Σήμερα, η διαφορά είναι πολύ μικρότερη για μια γυναίκα που δουλεύει στην ίδια θέση με έναν άνδρα. Άρα ο αγώνας φέρνει αποτελέσματα! Μου έρχεται στο μυαλό η ταινία *Γυναίκες έτοιμες για όλα* – φαντάζομαι την ξέρετε. Δείχνει την επιτυχημένη απεργία των εργατριών της Ford που ζητούσαν ίσους μισθούς με αυτούς των ανδρών εργατών. Πρόκειται για πραγματική ιστορία που συνέβη το 1969¹¹.

Ναι, βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα. Αυτό όμως που δεν δείχνει η ταινία είναι ότι σε αντάλλαγμα της αύξησης των μισθών, οι εργάτριες έπρεπε να αποδεχτούν αυξημένους ρυθμούς παραγωγής, εργασία τις Κυριακές κ.ο.κ. Οι εργάτριες κέρδισαν το δικαίωμα να υποφέρουν όσο και οι άνδρες! Στη Γαλλία, ο μισός «εργαζόμενος» πληθυσμός είναι γυναίκες. Ειλικρινά, είμαι έτοιμος να παλέψω για την ισότητα, αλλά ποτέ δεν θα συνιστά πρόοδο για τις γυναίκες το να αντιμετωπίζονται όσο άσχημα αντιμετωπίζονται οι άνδρες. Το 1974 επιτέθηκα στον φεμινισμό που είχε ως μόνο στόχο την κάλυψη της μισθολογικής διαφοράς και το να κερδίσουν οι γυναίκες τις χειρότερες πτυχές της ανδρικής κατάστασης. Ο κυρίαρχος φεμινισμός του 2015 κάνει ακριβώς το ίδιο.

11. *Γυναίκες έτοιμες για όλα*, μια ταινία του 2010 σε σκηνοθεσία του Nigel Cole.

Δεν είναι κάτι καλό η μισθολογική ισότητα;

«Ίση δουλειά, ίσοι μισθοί»... Ίσως για εσάς. Εγώ θέλω την κατάργηση του μισθού.

Σε κάθε περίπτωση, το ότι παραμένει η μισθολογική ανισότητα δεν σημαίνει ότι δεν έχει αλλάξει τίποτα. Υπάρχει κάτι περισσότερο από τον κόσμο της εργασίας. Το φύλο ή οι έμφυλοι ρόλοι φαίνεται ότι βρίσκονται σε κρίση – δεν βρίσκετε κάποια ελπίδα σε αυτό;

Ναι, βρίσκονται σε κρίση, αλλά τι θα προκύψει από αυτή την κρίση; Η δυτική κοινωνία είναι υπερήφανη που απομακρύνει τα έμφυλα εμπόδια που ορθώνονται μπροστά της. Αλλά απέχουμε πολύ από μια κατάσταση όπου οι άνθρωποι, είτε έχουν γεννηθεί με πέος είτε με κόλπο, θα κυκλοφορούν ελεύθερα μεταξύ δραστηριοτήτων και συμπεριφορών οι οποίες δεν θα τους έχουν επιβληθεί χωρίς οι ίδιοι να ερωτηθούν. Είμαστε ακόμα παγιδευμένοι σε ρόλους που μας καθορίζουν, κάποιους ως άνδρες και κάποιες ως γυναίκες, ανεξάρτητα από το τι αισθανόμαστε οι ίδιοι.

Μερικές φορές αναρωτιέμαι σε τι κόσμο ζω. Όταν ακούω ραδιόφωνο ή κοιτάζω τα περιοδικά, όλα προσπαθούν να με πείσουν ότι είμαι τυχερός που ζω σε μια ανοιχτόμυαλη και απελευθερωμένη εποχή, σε μια χώρα που κινείται προς την απελευθέρωσή της από την έμφυλη διαφοροποίηση. Ακόμα και οι δάσκαλοι στα σχολεία λένε ότι πρέπει να απαλλαγούμε από αυτή. Διάβασα τα εξής σε ένα σχολικό βιβλίο που εκδόθηκε από τον μεγάλο εκπαιδευτικό εκδοτικό οίκο Belin: «Κάθε άτομο μαθαίνει να γίνεται άνδρας ή γυναίκα από το περιβάλλον και την εκπαίδευση. Αλλά υπάρχει μια ακόμα πιο προσωπική πτυχή της σεξουαλικότητας – ο σεξουαλικός προσανατολισμός. Μπορεί να είσαι άνδρας και να σε ελκύουν οι γυναίκες, αλλά μπορεί επίσης να αισθάνεσαι 100% άνδρας και να σε ελκύουν οι άνδρες».

Και όμως, αν κοιτάξουμε γύρω μας, η «παραδοσιακή» έμφυλη διαφοροποίηση είναι καταφανής. Πηγαίνοντας προς το τμήμα σπουδών φύλου για να παρακολουθήσει ένα πολιτικά ορθό μάθημα, ένας φοιτητής μπορεί να κοιτάζει γυμνά κορίτσια στο iPhone. Στους δρόμους περνάει μπροστά από διαφημιστικά πόστερ με ημίγυμνα μοντέλα και στο σπίτι έχει στη διάθεσή του αμέτρητα εικονικά γυναικεία σώματα. Από την άλλη, η συντριπτική πλειοψηφία των ανδρικών εικόνων που βλέπει είναι σώματα σε μάχη (πολεμικά βίντεο, βίαιες ταινίες, βιντεοπαιχνίδια) ή σώματα σε ανταγωνιστικά αθλήματα. Τα στερεότυπα δεν έχουν πεθάνει. Παρόλο που ο δημόσιος και ο επίσημος λόγος το αρνείται, η ιεραρχία μεταξύ των φύλων ενισχύεται συνεχώς. Ο 21ος αιώνας καταγγέλλει την παιδοφιλία και ταυτόχρονα προβάλλει (και θέτει σε ανταγωνισμό) υπερσεξουαλικά νεαρά κορίτσια. Ζούμε μια σχιζοφρένεια.

Σχιζοφρένεια; Δεν είναι ένα σημάδι σύγκρουσης; Μια ισχυρή τάση που προκαλεί αντιδράσεις και αντίσταση; Όπως στην περίπτωση του γάμου μεταξύ ομοφυλόφιλων: όλοι θυμόμαστε πόσο τεράστιο ήταν το κίνημα «Manif Pour Tous»¹², αλλά ξεχνάμε ότι ο γάμος μεταξύ ομοφυλόφιλων τελικά ψηφίστηκε και ότι η πλειοψηφία των Γάλλων τον αποδέχεται.

Αυτές οι καταθλιπτικές κινητοποιήσεις αποτελούν ένδειξη ενός βαθιού κινήματος, συγκρίσιμου με την ισχύ της δεξιάς συντηρητικής ηθικής στις ΗΠΑ. Εκφράζουν και εκμεταλλεύονται μια υπερβολική αλλά αληθινή

12. Manif Pour Tous – «διαδήλωση για όλους» [μια παράφραση του «γάμου για όλους»]. Πρόκειται για ένα εθνικό κοινωνικό κίνημα και για τις οργανώσεις που το στήριξαν, το οποίο ξέσπασε μετά το 2012 εναντίον της νομοθεσίας που νομιμοποιούσε τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Συνδεόταν με δεξιά κόμματα και με την Καθολική Εκκλησία αλλά είχε και ευρεία κοινωνική βάση. Σε κάποιες διαδηλώσεις στο Παρίσι το 2013 συμμετείχαν εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι.

ανησυχία: όταν το εμπόρευμα παίρνει τον έλεγχο των πάντων, η οικογένεια είναι το μόνο που απομένει. Ή τουλάχιστον, αυτό θέλουν να πιστεύουν. Στην πραγματικότητα, το χρήμα πάντα διαπότιζε την οικογενειακή ζωή και την κυβερνούσε. Το να τραγικοποιούμε τους φόβους μας εξακολουθεί να ασκεί έλξη στα πλήθη. Είναι ένας είδος αντίστασης, τίποτα περισσότερο – δεν πρόκειται να αναστρέψει αυτό που ορθά ονομάσατε αποφασιστική μακροπρόθεσμη τάση. Περισσότερος από τον μισό πληθυσμό των ΗΠΑ έχει πλέον πρόσβαση στον γάμο μεταξύ ομοφυλόφιλων¹³. Το «Manif Pour Tous» στη Γαλλία αντιτάχθηκε σε έναν νόμο που έτσι κι αλλιώς ψηφίστηκε, και ο οποίος δεν πρόκειται να αμφισβητηθεί σε περίπτωση εκλογής μιας δεξιάς κυβέρνησης. Οι «αντιδραστικοί» δεν κερδίζουν απαραίτητα, ακόμα και εκεί που φαίνεται να έχουν τη μεγαλύτερη ισχύ. Το 2014, την ίδια μέρα, οι Ελβετοί υπερψήφισαν τον περιορισμό της μετανάστευσης και καταψήφισαν το να γίνει δυσκολότερη η πρόσβαση στην άμβλωση. Θα πρέπει να είσαι αριστεριστής για να πιστεύεις ότι επιστρέφει η «ηθική τάξη» στην Ευρώπη ή στις ΗΠΑ. Στις πρόσφατες δημοκρατικές εκλογές στη Νέα Υόρκη, οι υποψήφιοι ήταν μια λεσβία και ένας άνδρας παντρεμένος με μια μαύρη γυναίκα που είναι περήφανη για το λεσβιακό της παρελθόν. Όλο και περισσότεροι πολιτικοί και σημαίνοντα πρόσωπα αποκαλύπτουν δημοσίως τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό – και θα συνεχίσουν να το κάνουν. Κάτι που παλαιότερα θεωρείτο δυσφήμιση για τον χαρακτήρα κάποιου ατόμου έχει γίνει πλέον έμβλημα της ανοχής, ένα δημοκρατικό παράσημο. Προφανώς, αυτό είναι ακόμα αδιανόητο στη Ρωσία, την Υποσαχάρια Αφρική ή τις μουσουλμανικές χώρες. Θα περάσει πολύς καιρός ακόμα μέχρι η διοργάνωση ενός Gay Pride στο Σαράγιεβο να

13. Από τον Ιούνιο του 2015, οι γάμοι μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου είναι πλέον νόμιμοι σε όλες τις πολιτείες των ΗΠΑ, παρόλο που κάποιες τοπικές αρχές κάνουν τα πάντα για να μπλοκάρουν την εφαρμογή του.

είναι τόσο εύκολη όσο στο Βερολίνο. Αλλά η ένταση της αντίδρασης δείχνει πόσο βαθιά είναι η αλλαγή.

Και στην Ισπανία, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να υποχωρήσει στα σχέδιά της για την ποινικοποίηση των αμβλώσεων, καθώς ήρθε αντιμετώπιση με τις κινητοποιήσεις των γυναικών.

Θα έλεγα ότι οι αμβλώσεις είναι πλέον το μόνο πράγμα που ενώνει το γυναικείο κίνημα. Διότι ο φεμινισμός ήταν κυρίως ένα κίνημα για την ισότητα. Μόλις οι γυναίκες κέρδισαν το δικαίωμα ψήφου και έγιναν επικεφαλής επιχειρήσεων και αρχηγοί κρατών, μόνο οι απειλές εναντίον των αμβλώσεων εξακολουθούν να κινητοποιούν μεγάλα πλήθη γυναικών (και ανδρών), όπως έγινε πρόσφατα στην Ισπανία. Παρατήρησα όμως ότι δεν συμμετείχαν πολλοί άνθρωποι στις διαδηλώσεις αλληλεγγύης που πραγματοποιήθηκαν στη Γαλλία. Το κίνημα της γυναικείας απελευθέρωσης ενεργοποιείται μόνο όταν τα δικαιώματα των γυναικών ποδοπατούνται, και μόνο με την προϋπόθεση ότι μπορεί πραγματικά να οργανωθεί ένας αγώνας, κάτι που σε πολλές χώρες είναι σχεδόν αδύνατο να συμβεί. Για παράδειγμα, υπήρξαν κινητοποιήσεις γυναικών κατά την «Αραβική Άνοιξη». Αλλά όπου έχουν κερδηθεί τα δικαιώματα των γυναικών – ή φαίνεται να έχουν κερδηθεί – όπως στη Γαλλία ή στις ΗΠΑ, φαίνεται άσκοπο κάποιο γυναικείο κίνημα, σαν να έχει εξαντληθεί από την ίδια τη φαινομενική επιτυχία του φεμινισμού. Οι ίδιες του οι νίκες, τα κέρδη του (όπως θα έλεγε κάποιος σήμερα), τον αποδυναμώνουν. Η ικανοποίηση των αιτημάτων του, του στέρησαν τη δυναμική του. Για αυτό τον λόγο, το κίνημα αποπολιτικοποιήθηκε.

Δεν πρόκειται όμως μόνο για τα δικαιώματα ή για την τυπική ισότητα. Δεν μπορείς να αρνηθείς την τεράστια διαφορά που υπάρχει μεταξύ της ζωής των γυναικών σήμερα και της ζωής των γυναικών τη δεκαετία του 1950, για παράδειγμα.

Αυτή η σύγκριση δεν σημαίνει κάτι περισσότερο από το να ρωτήσεις αν ένας Γάλλος εργάτης ζει «καλύτερα» το 2015 από ό,τι το 1950. Η καλύτερη υγεία, το αυξημένο προσδόκιμο ζωής, η αντισύλληψη και το δικαίωμα στην άμβλωση συμβάλλουν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής, αλλά και στην αύξηση της παραγωγικότητας των «καλύτερα συντηρούμενων» προλετάρων. Αν ο Γάλλος εργάτης (ή η εργάτρια) παράγει περισσότερο πλούτο το 2014 από ό,τι το 1950 (αν πιστέψουμε τις μετρήσεις της ωριαίας παραγωγικότητας), αυτό οφείλεται στην αυξημένη αποδοτικότητα των μηχανών αλλά και στο γεγονός ότι οι εργάτες αντιμετωπίζονται με καλύτερο τρόπο. Οι γυναίκες έχουν απελευθερωθεί σχετικά από τους περιορισμούς της μητρότητας – κάτι που είναι πολύ σημαντικό – αλλά αυτό σημαίνει ότι έχουν την ελευθερία να πάνε να δουλέψουν έξω από το σπίτι. Μπορούμε πραγματικά να απελευθερωθούμε μέσω της εργασίας;

Το πάτε πολύ μακριά. Πράγματι, είπατε πως θέλετε μια κοινωνία χωρίς εργασία – θα μιλήσουμε για αυτό αργότερα. Αλλά, όπως και να ‘χει, οι γυναίκες στη Γαλλία το 2015 είναι λιγότερο παγιδευμένες στον ρόλο τους σε σχέση με το 1950.

Εξαρτάται για ποιο πράγμα μιλάμε. Ήταν μια (σχετική) νίκη του φεμινισμού τις δεκαετίες του '60 και του '70 το ότι οι γυναίκες δεν καθορίζονται πλέον από τον ρόλο της μητέρας – ή τουλάχιστον καθορίζονται λιγότερο βάσει αυτού του ρόλου – κερδίζοντας ταυτόχρονα μια αδιαμφισβήτητη ελευθερία χάρη στην αντισύλληψη. Σήμερα, πενήντα χρόνια μετά, σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη, μια γυναίκα που δεν έχει παιδί κάτι χάνει. Ταυτόχρονα, το αρνείται αυτό και προσποιείται ότι οι γυναίκες είναι ελεύθερες να επιλέξουν αν θα κάνουν παιδιά ή όχι. Οι αλλαγές στην οικογένεια, η υποχώρηση της πατρικής φιγούρας και η τυπική ισότητα των φύλων δεν έχουν επηρεάσει τη ανυποχώρητα κεντρική θέση της μητρότητας, η οποία έχει ενδεχομένως

αποκτήσει μια ακόμα μεγαλύτερη σημασία σε συμβολικό επίπεδο. Έχοντας σταματήσει να είναι υποχρεωτική, η μητρότητα βιώνεται πλέον ως «επιλογή». Το παιδί γίνεται όλο και πιο πολύτιμο: το κέντρο της προσοχής που δίνει νόημα σε ολόκληρη την οικογένεια. Κάτι που, παρεμπιπτόντως, ήταν ο στόχος τόσο των επίσημων υποστηρικτών της ελεύθερης αντισύλληψης και των κέντρων οικογενειακού προγραμματισμού όσο και των πεφωτισμένων Γκωλιστών, όπως ο Lucien Neuwirth¹⁴. Η τεχνητή γονιμοποίηση, η παρένθετη μητρότητα και το γεγονός ότι πολλές λεσβίες (ή τουλάχιστον οι οργανώσεις που μιλούν στο όνομά τους) επιθυμούν να κάνουν παιδιά, όλα αυτά σηματοδοτούν μια επιστροφή στον καθορισμό της «γυναίκας» από τον ρόλο της μητρότητας. Τη δεκαετία του '70, ήταν αυτονόητο ότι οι λεσβίες φεμινίστριες ήταν ενάντια στην επιβολή της μητρότητας στις γυναίκες (ειδικά μέσω της απαγόρευσης των αμβλώσεων μέχρι το 1975, αλλά όχι μόνο μέσω αυτού). Οι αγωνίστριες λεσβίες αντιτάσσονταν στο γεγονός ότι οι γυναίκες θεωρούνταν (ή ακόμα θεωρούσαν οι ίδιες ότι είναι) πραγματικές γυναίκες μόνο αν μεγάλωναν παιδιά. Ανεξάρτητα από το πώς προκύπτει το παιδί – «παραδοσιακή» σύλληψη και γέννα, in vitro γονιμοποίηση, τεχνητή γονιμοποίηση, παρένθετη μητρότητα ή υιοθεσία – έχει γίνει πλέον αυτονόητο το να θέλει κάποιος να κάνει παιδιά και το ότι έχει το δικαίωμα να ικανοποιήσει αυτή την επιθυμία. Αν αυτό σου προκαλεί κατάπληξη, σε αποκαλούν αντιδραστικό. Πολιτικά, αυτό είναι οπισθοχώρηση.

Στην πραγματικότητα, ο «γάμος για όλους» αφορούσε αρχικά τον γάμο μεταξύ γκέι ανδρών.

14. Γάλλος πολιτικός που πρότεινε έναν νόμο, γνωστό ως «Νόμο Neuwirth», ο οποίος νομιμοποιούσε τα χάπια αντισύλληψης το 1967 στη Γαλλία.

Πάντα είναι όλα ευκολότερα για τους άνδρες. Η γυναίκα ομοφυλόφιλη δεν θα γίνει ποτέ «ίση» με τον άνδρα ομοφυλόφιλο. Η κοινωνική αποδοχή μιας γυναίκας που ζει ως ζευγάρι με μια άλλη γυναίκα εξαρτάται από το αν έχει γεννήσει ή υιοθετήσει παιδί. Αν όχι, «δεν είναι σαν τις άλλες γυναίκες».

Γνωρίζω ανοιχτούς, ανεκτικούς, αριστερούς γονείς που δεν έχουν κανένα πρόβλημα με την ομοφυλοφιλία των παιδιών τους, εκτός από το γεγονός ότι θέλουν εγγόνια, ειδικά από την κόρη. Η οικογένεια ασκεί μια έμμεση αλλά ισχυρή πίεση στη λεσβία κόρη. Η μητέρα δεν λέει πλέον στην κόρη ότι το πεπρωμένο της είναι να βρει έναν σύζυγο. Αντί για αυτό, την κάνει να νιώθει άσχημα που δεν έχει παιδί. Η ενοχή υπάρχει ακόμη, αλλά έχει αλλάξει το αντικείμενό της. Με το τέλος της πατριαρχίας, οι έμφυλοι περιορισμοί γίνονται έμμεσοι και ύπουλοι. Το πραγματικό ζήτημα δεν ήταν ποτέ με ποιον κάνεις έρωτα. Είναι το ζήτημα της οικογένειας.

Είναι η οικογένεια τόσο κακή όσο την περιγράφατε το 1974;

Είναι αλήθεια ότι η οικογένεια έχει επιστρέψει – αλλά είχε φύγει ποτέ πραγματικά; Το να συμβιώνεις με κάποιον ή το να παίρνεις διαζύγιο δεν καταργεί το μοντέλο «μπαμπάς + μαμά + δύο παιδιά». Μπορούμε να στοιχηματίσουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ανθρώπων που διαδήλωναν στο «Manif Pour Tous» θα πάρουν διαζύγιο κάποια μέρα. Αυτό όμως δεν τους εμποδίζει να κατεβαίνουν μαζικά στον δρόμο. Μπορεί να είναι συντηρητικοί, αλλά υπάρχουν πολλοί σαν αυτούς. Το 1974, το «δουλειά, οικογένεια, έθνος» μάς έκανε να γελάμε. Κοιτάζοντας γύρω μου σήμερα, στην κατάσταση που επικρατεί ανά τον κόσμο με την ενίσχυση των θρησκειών και των εθνικισμών, δεν το βρίσκω πλέον τόσο διασκεδαστικό.

Η κυρίαρχη τάση μεταξύ των προοδευτικών δεν είναι να εξαλείψουμε την οικογένεια, αλλά να τη ζήσουμε διαφορετικά, ευέ-

λικτα: η οικογένεια «Ζεν». Δεν υπάρχει πραγματική διαφωνία μεταξύ των mainstream, των ριζοσπαστικών, των κομφορμιστικών και των εναλλακτικών θέσεων σχετικά με την οικογένεια. Αν κάνουν τώρα μια αναδρομή στις δεκαετίες του '60 και του '70, οι συγκεκριμένοι άνθρωποι θα σκέφτονται τα εξής: «Κερδίσαμε! Η ετεροκανονική, πατριαρχική, καταπιεστική οικογένεια έπαθε αυτό που της άξιζε. Ζήτη η αναδιαμορφωμένη, ομοφυλοφιλική, ανοιχτή οικογένεια!»

Η κριτική της οικογένειας έχει εξαφανιστεί σχεδόν πλήρως από τους ριζοσπαστικούς κύκλους. Μάλιστα, ορισμένοι στοχαστές αντιμετωπίζουν την οικογένεια ως ένα από τα τελευταία προπύργια ενάντια στην εμπορευματοποίηση του κόσμου. Αναφέρομαι σε ανθρώπους όπως ο Jean-Claude Michéa¹⁵ και ο Christopher Lasch¹⁶, πολύ της μόδας στην άκρα αριστερά... και στην άκρα δεξιά.

Η μορφή επαναφομοίωσης των Michéa και Lasch βασίζεται στην ασάφειά τους για τη σχέση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος: χρησιμοποιούν το μοτίβο «όπως και να 'χει, τα πράγματα ήταν καλύτερα τότε» ή τουλάχιστον «δεν ήταν τόσο άσχημα». Δεν έχω καμιά νοσταλγία για τις προ-καπιταλιστικές κοινότητες διότι, αν μη τι άλλο, ήταν και εξακολουθούν να είναι πατριαρχικές.

Ένας από τους λόγους που αντιμετωπίζει δυσκολίες η ριζοσπαστική κριτική του κόσμου είναι ότι πρέπει να επιτεθεί τόσο στις συντηρητικές και αντιδραστικές θέσεις όσο και στις πιο προοδευτικές και εκσυγχρονιστικές θέσεις, διότι αυτές οι τάσεις, καθώς αντιτίθεται η μία στην άλλη, δημιουργούν μια νέα σύνθεση. Για παράδειγμα, η κριτική μας έχει

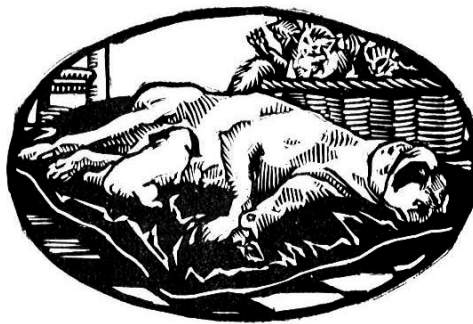
15. Γάλλος σοσιαλιστής φιλόσοφος και κριτικός της αριστεράς, του φιλελευθερισμού και του προοδευτισμού. Θεωρητικός και ειδικός πάνω στον Τζωρτζ Όργουελ.

16. Αμερικανός κοινωνιολόγος που έχει ασκήσει κριτική στον σύγχρονο ατομικισμό και στην «πολιτιστική βιομηχανία».

νόημα μόνο αν λάβει υπόψη τόσο την άνοδο ή την αναζωπύρωση των ταυτοτικών και εθνικών διαχωρισμών όσο και το γεγονός ότι ο αντιρατσισμός έχει γίνει κυρίαρχη ιδεολογία με τον δικό της επίσημο λόγο περί ανοχής και διαφορετικότητας.

Σε ζητήματα ηθικής και σεξουαλικότητας, ο ισχυρός νεοσυντηρητισμός στις ΗΠΑ και η αναζωπύρωση της θρησκείας σχεδόν σε όλο τον κόσμο αντιτίθενται στην «πλήρη ελευθερία» και στο δικαίωμα του καθενός να διαμορφώνει τον εαυτό του όπως θέλει. Η ουτοπία της σεξουαλικής απελευθέρωσης της δεκαετίας του '70 μπορεί να ήταν συχνά γελοία και κάποιες φορές βλακώδης, αλλά έφερε μια συλλογική επιδίωξη (αν και σπάνια ακολουθούσαν κάποια πρώτα πρακτικά βήματα). Αυτό που κυριαρχεί σήμερα είναι η ψευδαίσθηση του κυρίαρχου ατόμου που είναι ελεύθερο να ζήσει τις φαντασιώσεις του, τουλάχιστον στην οθόνη, αν όχι και με τεχνητά προσθετικά μέλη. Αυτό που ονειρεύεται να πραγματώσει πρέπει να είναι ήπιο, μη προσβλητικό και, σε τελική ανάλυση, να μην θέτει τίποτα σε κίνδυνο. Χωρίς καμία νοσταλγία για τους περιορισμούς τους παρελθόντος (εξάλλου ποτέ δεν εξαφανίστηκαν – το αντίθετο!), προσωπικά δεν είμαι οπαδός της καπιταλιστικής ψευδαίσθησης περί του αυτοδημιούργητου ατόμου: «Τίποτα δεν είναι φυσικό, όλα είναι θέμα κουλτούρας, όλα είναι δυνατά, οτιδήποτε διαβρώνει την παράδοση είναι ανατρεπτικό...». Για παράδειγμα, το να παρεμβαίνεις στο σώμα σου με χειρουργεία ή με τη χημεία προϋποθέτει την ύπαρξη υψηλής τεχνολογίας. Πώς συμβιβάζεται αυτό με την κριτική στο ιατρικό κατεστημένο και στην ιατρική εξουσία; Θέτω απλώς το ερώτημα.

Δυστυχώς, η απάντηση σε αυτό είναι ότι κάθε άτομο, απομονωμένο, αφοσιώνεται σε μια συγκεκριμένη κριτική. Γίνεται ειδικός στην καταγγελία της τεχνολογίας και της επιστήμης ή στα ζητήματα σεξουαλικότητας, υπεράσπισης των μεταναστών κ.λπ.

Και δεν μπορείς να πάρεις τη «μέση οδό» μεταξύ των υπερασπιστών του τρανσάνθρωπισμού και των οπαδών της παράδοσης. Δεν ξεπερνάς δύο λανθασμένες θέσεις παίρνοντας τα καλύτερα στοιχεία από την καθεμία.

Σχετικά με την εμπορευματοποίηση της οικογένειας, στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο αναφέρεται ότι η οικογένεια οδεύει προς μια «καθαρά χρηματική σχέση». Το 1848!

Υπό αυτούς τους όρους, ήταν λάθος. Η οικογένεια είναι κάτι πολύ περισσότερο από αυτό. Είναι ένας τόπος και ένας δεσμός. Ακόμα περισσότερο σε περιόδους κρίσης, όπου παρέχει στο άτομο προστασία, ένα καταφύγιο που είναι δύσκολο να βρει κάπου αλλού. Πρόκειται για ένα αναπόφευκτο παράδοξο.

Όσο περισσότερα ζητάμε από την οικογένεια, σε τόσο περισσότερες αντιφάσεις την σπρώχνουμε. Και παρόλα αυτά, η οικογένεια προελαύνει.

Το 1897, όταν ο Αντρέ Ζιντ έγραφε «Οικογένειες, σας μισώ», υπήρχε κάτι το σκανδαλώδες σε αυτό. Το 2015 δεν θα το έπαιρνε κανείς στα σοβαρά. Παρατηρώ μια οπισθοχώρηση.

Το 1970, η Barbara Loden σκηνοθέτησε την ταινία *Wanda*, τη μοναδική της ταινία, όπου υποδύεται μια μητέρα παντρεμένη με έναν ανθρακωρύχο, η οποία εγκαταλείπει τα παιδιά της, γυρνάει στους δρόμους και συναντά άνδρες. Δεν ξέρουμε τίποτα για το παρελθόν της, για τα κίνητρά της ή για το πώς βρέθηκε εκεί, και ο σύζυγός της φαίνεται να

είναι ένας συμπαθής αν και κάπως ανήμπορος άνδρας. Απλώς φεύγει, και αυτά που της συμβαίνουν δεν είναι ούτε ευχάριστα ούτε δυσάρεστα. Μια τέτοια ταινία δεν θα ήταν ιδιαίτερα αποδεκτή σήμερα. Το κοινό αγαπά τις αγωνιζόμενες γυναίκες, στον βαθμό που έχουν μια άμεσα αναγνωρίσιμη «δίκαιη αιτία»: έναν μισητό σύζυγο, έναν αιμομίκτη πατέρα, ένα εκμεταλλευτικό αφεντικό κ.λπ. Είτε συμβαίνει αυτό είτε η αγωνιζόμενη γυναίκα κάνει το κοινό να γελάει. Αλλά η Wanda δεν είναι ούτε τραγική ούτε αστεία. Εξακολουθεί να είναι ένα από τα δυσκολότερα πράγματα το να παραδεχτούμε ότι μια μητέρα, χωρίς ρητούς λόγους, θα ήθελε να σηκωθεί να φύγει, να εγκαταλείψει τα καθήκοντά της και απλώς να φύγει.

Το 2015, θα ήταν δύσκολο να γυριστεί μια ταινία σαν το *Φύσημα της καρδιάς* του Λουί Μαλ (1971), όπου ένας έφηβος κάνει έρωτα με τη μητέρα του, χωρίς οι ίδιοι να αισθάνονται μπερδεμένοι ή άθλιοι.

Την ημέρα του Gay Pride, ένα ζευγάρι του ίδιου φύλου μπορεί να κάνει βόλτες στο Παρίσι με BDSM περιβολή και μετά να πάει να παντρευτεί... κι όμως, εξακολουθούν να υπάρχουν κάποιες ταινίες που είναι καλύτερο να μην γυρίζονται, καθώς και κάποιες ιδέες που είναι καλύτερο να μην τις σκεφτόμαστε...

Πιστεύετε ότι ο καπιταλισμός και η πατριαρχία είναι συμβατά μεταξύ τους; Χρησιμοποιείτε τους όρους «πατριαρχία» και «ανδρική κυριαρχία» ως συνώνυμα;

Ο καπιταλισμός υπονομεύει την πατριαρχία αλλά διατηρεί την ανδρική κυριαρχία.

Ο καπιταλισμός βασιζέται στην ισοδυναμία των εμπορευμάτων και, κατά συνέπεια, στην ισοδυναμία των ανθρώπων, η εργασία των οποίων μετατρέπεται σε εμπορεύματα. Τείνει να μετασχηματίζει τα πάντα – ανθρώπους και πράγματα – σε ανταλλάξιμα και εναλλάξιμα στοιχεία. Στον βαθμό που διατηρείται ο σεβασμός προς την ισότητα των ισοδυνάμων, ο καπιταλισμός είναι θεωρητικά

αδιάφορος αν οι φορείς είναι λευκοί, μαύροι, άνδρες, γυναίκες, χριστιανοί, μουσουλμάνοι, άθεοι, ενάρετοι ή ακόλαστοι. Όταν κάθε εμπόρευμα παράγεται έτσι ώστε να είναι ανταλλάξιμο με κάθε άλλο εμπόρευμα (αντικείμενο ή υπηρεσία – πεολεϊχία ή κούρεμα), τότε κάθε άνδρας ή γυναίκα αγοραστής πρέπει να μπορεί να ανταλλάσσει ελεύθερα με κάθε άνδρα ή γυναίκα πωλητή. Αν ο καπιταλισμός ήταν απλώς αυτό, θα είχε ήδη διαγραφεί πλήρως η διάκριση μεταξύ μισθωτών ανδρών και μισθωτών γυναικών ή μεταξύ αστών ανδρών και αστών γυναικών.

Ο καπιταλισμός, όμως, δεν είναι ένα καθαρό μοντέλο. Λειτουργεί ως μια ολόκληρη κοινωνία, εντός ενός κόσμου που μεταβάλλεται συνεχώς αλλά που ποτέ δεν ανάγεται ολοκληρωτικά στην απλή εμπορευματική ανταλλαγή ή ακόμα και στη στοιχειώδη σχέση μισθωτής εργασίας/κεφαλαίου. Αποκομίζει κέρδος από τη διαφορά: Ορισμένα αφεντικά επιλέγουν να τοποθετούν γυναίκες ως διευθύντριες στο τμήμα ανθρωπίνου δυναμικού, όχι επειδή θα τις πληρώνουν λιγότερο αλλά για να κεφαλαιοποιήσουν τα υποτιθέμενα «φυσικά χαρακτηριστικά» των γυναικών. Διάφορες εταιρείες επενδύουν στην «γκέι κοινότητα» ως αγορά και ως εργαλείο μάρκετινγκ.

Ο καπιταλισμός προϋποθέτει ότι ολόκληρη η κοινωνία αναπαράγεται μέσω της ατομικής ιδιοκτησίας, κυρίως μέσω της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής. Κάποιοι κατέχουν τα μέσα παραγωγής. Κάποιο άλλοι όχι. Οι πρώτοι βάζουν τους δεύτερους να δουλέψουν για να αποκομίσουν κέρδος. Κάποιοι από τους αναγνώστες θα πουν ότι «αυτό είναι απλώς κλασικός μαρξισμός». Είναι όμως τόσο αληθινό και θεμελιώδες το 2015 όσο ήταν το 1848. Γι' αυτό η οικογένεια παίζει τον ρόλο που παίζει. Η οικογένεια είναι συνώνυμο της ιδιοποίησης των γυναικών λόγω του ρόλου της γυναίκας στην κοινωνική αναπαραγωγή: την αναπαραγωγή των παιδιών και τη μεταβίβαση της κληρονομικής ιδιοκτησίας. Η ατομική ιδιοκτησία των εργο-

στασιών έδωσε τη θέση της στις δημόσιες επιχειρήσεις και στον «συλλογικό καπιταλισμό». Δεν βρισκόμαστε πλέον στον 19^ο αιώνα. Μια πτυχή του τέλους της πατριαρχίας είναι ότι το αφεντικό της εταιρείας δεν μεταβιβάζει πλέον το εργοστάσιο ή τη μεταλλουργία του στον (μεγαλύτερο κατά προτίμηση) γιο του. Το κληροδότημα δεν είναι πλέον το εργοστάσιο, ούτε καν η εταιρεία, αλλά κινητικό, διακρατικό, χρηματιστηριακό κεφάλαιο, που δεν συνδέεται πλέον με έναν συγκεκριμένο χώρο παραγωγής.

Σε κάθε περίπτωση, η αστική τάξη δεν έχει εξαφανιστεί, όπως δεν έχει εξαφανιστεί και η ανάγκη της για τις πλέον ευνοϊκές δυνατές συνθήκες για τη μεταβίβαση του κεφαλαίου μεταξύ αστών ανδρών. Το κεφάλαιο δεν έχει γίνει ούτε «εικονικό» ούτε «ελεύθερης διασποράς»¹⁷.

Δεν ζούμε στον Θαυμαστό Καινούργιο Κόσμο του Χάξλεϋ, όπου η αναπαραγωγή πραγματοποιείται στο εργοστάσιο-εργαστήριο και τα παιδιά κατασκευάζονται και διαμορφώνονται. Ακόμα και οι πιο «καπιταλιστικοποιημένοι» άνθρωποι δεν είναι τόσο ατομικοποιημένοι ώστε να σχετίζονται με τους άλλους μόνο μέσω της εμπορευματικής ανταλλαγής, με το χρήμα να διαμεσολαβεί τα πάντα, συμπεριλαμβανομένων των συναισθηματικών, ερωτικών, συζυγικών και γονεϊκών σχέσεων. Ας αφήσουμε στην επιστημονική φαντασία τον οραματισμό ενός κόσμου

όπου κυριαρχεί το απόλυτο άτομο. Όλοι οι libertarian-φιλελεύθεροι υποστηρίζουν τη νομιμοποίηση των ναρκωτικών, σπανίως όμως υποστηρίζουν την κατάργηση του κληρονομικού δικαιώματος. Η οικογένεια διασφαλίζει τη διατήρηση και τη μεταβίβαση της ατομικής ιδιοκτησίας. Δεν είναι τυχαίο ότι τα δικαιώματα κληρονομιάς ακίνητης περιουσίας και χρημάτων αποτελούν κεντρικό διακύβευμα στα σύμφωνα συμβίωσης και στους γάμους ομόφυλων ζευγαριών. Παρόλο που η πατριαρχία υποχωρεί, η κληροδοτούμενη ιδιοκτησία παραμένει άθικτη.

Ερμηνεύετε πολλά μέσω της μεταβίβασης της κληρονομιάς, αλλά οι περισσότεροι άνθρωποι δεν έχουν και πολλά να μεταβιβάσουν.

Αυτό είναι αλήθεια, αλλά αυτή δεν είναι η μοναδική λειτουργία της ατομικής ιδιοκτησίας. Ο ταξικός διαχωρισμός θεμελιώνεται στον έλεγχο που έχει η αστική τάξη επί των μέσων παραγωγής. Η ατομική ιδιοκτησία δομεί την κοινω-

νία μας και επιβάλλει τη λογική της στα πάντα. Ακόμα και οι άνθρωποι που ο υλικός τους πλούτος δεν ξεπερνά τα 1.000 ευρώ σε έναν τρεχούμενο λογαριασμό –και προφανώς είναι πάρα πολλοί– σε γενικές γραμμές ζουν εντός μιας κοινωνικής μονάδας που τους περιβάλλει και τους προστατεύει, την οικογένεια. Στο πλαίσιο της οικογένειας αυτά τα 1.000 ευρώ είναι ακόμα πιο πολύτιμα, διότι η ομάδα δεν έχει άλλα αποθέματα, και η ύπαρξή της περιστρέφεται γύρω από τη συντήρηση και την εκπαίδευση των παιδιών. Οι γυναίκες δεν αναγκάζονται να αναλάβουν έναν υποβαθμισμένο ρόλο επειδή γενούν παιδιά, αλλά επειδή αυτή η μητρότητα πραγματοποιείται μέσα

17. (σ.τ.μ.) Ως ελεύθερης διασποράς (free-floating) ορίζεται το ποσοστό των μετοχών μιας εισηγμένης εταιρείας που κατέχεται από το ευρύ επενδυτικό κοινό ή, αντίστροφα, το ποσοστό των μετοχών που δεν ανήκει στους βασικούς μετόχους της επιχείρησης.

στο πλαίσιο εγκλεισμού της οικογένειας, το οποίο εξειδικεύει βίαια τις γυναίκες σε ειδικά, αναγκαία και υποτιμημένα καθήκοντα. Ομολογουμένως, αλλάζουν πολλά από το γεγονός ότι στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη η οικιακή ανισότητα δεν αποτελεί πλέον τόσο πολύ τον κανόνα όπως παλιότερα, με τα οικιακά καθήκοντα και την ευθύνη των παιδιών να κατανέμονται καλύτερα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ταυτόχρονα όμως δεν αλλάζει τίποτα στην ουσία – οι γυναίκες παραμένουν παγιδευμένες στην παραδοσιακή λειτουργία της μητέρας. Οι γυναίκες παραμένουν κλειδωμένες σε έναν κυριαρχούμενο ρόλο... και οι άνδρες σε έναν κυριαρχικό ρόλο. Όσο η οικογένεια θα είναι η βασική κοινωνική μονάδα, η ανδρική κυριαρχία θα παραμένει, στην καλύτερη περίπτωση σε εξασθενημένη μορφή.

Μήπως υποτιμάτε τη σημασία της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης;

Αυτή η σημασία δεν έρχεται σε αντίθεση με αυτά που είπα. Κάθε κοινωνία πρέπει να ελέγχει την αναπαραγωγή των μελών της. Μέχρι σήμερα, σχεδόν όλες οι κοινωνίες το έχουν κάνει επιβάλλοντας στις γυναίκες έναν υποτακτικό ρόλο. Σε μια κοινωνία που διέπεται από την εργασία, με τη σύγχρονη έννοια της (μισθωτή εργασία), είναι η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης που οργανώνει την ανδρική κυριαρχία. Παλαιότερα, ο σύζυγος ήταν το εργαλείο ιδιοποίησης του γυναικείου σώματος. Στις ημέρες μας, αυτή η ιδιοποίηση από ατομική έχει γίνει πιο συλλογική και κοινωνικοποιημένη. Κάποιες γυναικείες εργασίες εκτελούνται από τον παιδικό σταθμό, το σχολείο, τον παιδότοπο, τις κοινωνικές υπηρεσίες κ.λπ. Παρόλο που ο καπιταλισμός δεν εξαλείφει τον ρόλο της οικογένειας, το συνολικό κεφάλαιο διασφαλίζει την ανανέωση της εργασιακής δύναμης τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό που τη διασφαλίζει και η οικογένεια.

Η οικογένεια είναι αναγκαία στον καπιταλισμό – ναι ή όχι;

Όχι. Αλλά από τη στιγμή που η οικογένεια υπάρχει, ως αποτέλεσμα χιλιετιών της ανθρώπινης ιστορίας, ο καπιταλισμός ζει με αυτήν, αποκομίζει κέρδος από αυτήν, την διατηρεί και την αναδιαμορφώνει σύμφωνα με τους δικούς του σκοπούς.

Άρα ο καπιταλισμός δεν θα οδηγήσει ποτέ στην ισότητα μεταξύ των φύλων;

Όχι. Για να συμβεί αυτό, θα πρέπει να φανταστούμε μια κοινωνία που αποτελείται από ροές κυκλοφορούσας αξίας χωρίς υλικό υπόστρωμα, που υποβιβάζει τα άτομα σε απλούς ανταλλάκτες. Κάτι τέτοιο είναι αδιανόητο σήμερα, πέρα από τη θεωρητική αφαίρεση ή την επιστημονική φαντασία.

Ο πολλαπλασιασμός των διαζυγίων, η αποσύνθεση και η αναδιαμόρφωση της οικογένειας, τα σύμφωνα συμβίωσης, οι γάμοι ομοφυλοφίλων, για να μην αναφέρουμε την τεχνητή γονιμοποίηση, την παρένθετη μητρότητα κ.λπ., όχι μόνο δεν διαβρώνουν τη διατήρηση της «οικογενειακής μονάδας» αλλά, κατά την άποψή μου, την εδραιώνουν.

Εγκαταλείποντας τον Φουκώ

Η ανάλυσή σας φαίνεται κάπως απλοϊκή – λες και για εσάς δεν έχει υπάρξει ποτέ ο Φουκώ...

Η βιοπολιτική άρχισε να γίνεται γνωστή σχεδόν την ίδια εποχή που έγραφα στο *Le Fléau Social*. Αρχίζει από σωστές και σημαντικές παρατηρήσεις, που όμως φαίνονται νέες μόνο από την οπτική του αποστειρωμένου μαρξισμού με τον οποίο ήταν εξοικειωμένος ο Φουκώ και οι φίλοι του.

Το έργο του Φουκώ δείχνει ότι από τον 17^ο αιώνα, η εξουσία ασκείται μέσω του ελέγχου του πληθυσμού, του σώματος και του τρόπου ζωής. Ένα από τα κρίσιμα χρονικά σημεία στη Γαλλία ήταν αυτό που περιέγρα-

ψε θεωρητικά ως «Μεγάλο Εγκλεισμό»: των παραβατών, των τρελών, των αρρώστων, των αλητών· των ομάδων που είναι πιθανόν να παρεμποδίσουν την εδραίωση της τάξης της αστικής κοινωνίας. Από τότε, όσο πιο κοινωνικό γίνεται το κράτος, τόσο περισσότερο παρεμβαίνει στην καθημερινή μας ζωή, στην υγεία, στις προσωπικές μας σχέσεις. Αυτό είναι σωστό. Το πρόβλημα είναι ότι ξαναγράφει δύο ή τρεις αιώνες καπιταλισμού θέτοντας τον έλεγχο και τους μηχανισμούς ελέγχου στο κέντρο των πάντων. Ο χυδαίος μαρξισμός εξήγησε ολόκληρη την ιστορία, από τον Μεσαίωνα έως τον 19ο αιώνα, μέσω της ανόδου της αστικής τάξης και του καπιταλισμού. Για τον Φουκώ, ο «Μεγάλος Εγκλεισμός» λειτουργεί ως μια αιτία, της οποίας ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα είναι ο καπιταλισμός.

Για εκείνον, δεν είναι πλέον η μισθωτή εργασία (και ο έλεγχος της μισθωτής εργασίας, και οι συγκρούσεις που προκύπτουν από αυτόν) που καθορίζει την κοινωνική αλλαγή, είναι το σύνολο των μηχανισμών ελέγχου. Οι θεωρίες αυτές ενδιαφέρονται για την εργασία μόνο για να πουν ότι η εκμετάλλευση της εργασίας δεν πραγματοποιείται πλέον κατά κύριο λόγο εντός των καπιταλιστικών επιχειρήσεων αλλά παντού. Η παραγωγή και η αναπαραγωγή λαμβάνουν χώρα παντού, και ο καπιταλισμός (αν η λέξη εξακολουθεί να έχει κάποιο νόημα σε αυτό το πλαίσιο) από εδώ και στο εξής υποτίθεται ότι δεν εκμεταλλεύεται τόσο πολύ την εργασία όσο ολόκληρη τη ζωή, τα συναισθήματα και την ενέργειά μας. Η λύση σε αυτή τη γενική συνθήκη υποτίθεται ότι είναι ένα είδος εξέγερσης λίγο-πολύ παντού – αντί για την επανάσταση, εκατομμύρια μικρές ανατροπές.

Αυτές οι θέσεις είναι ακόμα της μόδας σαράντα χρόνια μετά. Η αποτυχία του προλεταριάτου τις δεκαετίες του '60 και του '70 οδήγησε, αφενός, στην υποχώρηση στην ιδιωτική σφαίρα, στην ατομική κατανάλωση, στο σώμα, στην προσωπική ανάπτυξη κ.λπ. και, αφετέρου, στην αναζήτηση νέων κοινοτήτων δυνητικά ικανών να αλλάξουν τον

κόσμο, σταδιακά και ομαλά. Αυτό είναι το πρόσφορο έδαφος της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας. Σε γενικές γραμμές, προτιμούσα την αφελή «σεξουαλική επανάσταση» της δεκαετίας του '70. Σήμερα οι άνθρωποι σνομπάρουν τον Ράιχ. Αλλά τουλάχιστον εκείνος είχε το προτέρημα να είναι πιο ειλικρινής, δηλαδή τα όριά του ήταν πιο ορατά.

Ας εγκαταλείψουμε τον Φουκώ... ωστόσο, κάποιοι άνθρωποι παραμένουν κυριαρχούμενοι και άλλοι κυρίαρχοι, έτσι δεν είναι;

Έχω αρχίσει να κουράζομαι λίγο με τον λόγο περί «κυριαρχίας»¹⁸.

Εκτός από τους σαδιστές, κανένας δεν κυριαρχεί για την ευχαρίστηση της κυριαρχίας. Αυτή η ευχαρίστηση πρέπει να εμπλουτιστεί με συγκεκριμένα, υλικά οφέλη. Η ανδρική κυριαρχία εδραιώθηκε και αντέχει μόνο επειδή παράγει κάτι – και δεν εννοώ μόνο τα παιδιά. Μπορούμε να κατανοήσουμε τον καταμερισμό της εργασίας μόνο αν συμπεριλάβουμε τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας και μπορούμε να κατανοήσουμε τον τελευταίο μόνο μέσω του ρόλου του στον συνολικό καταμερισμό της εργασίας. Το ερώτημα που σπάνια θέτει ο φεμινισμός είναι αυτό των σχέσεων παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης της κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης.

Αποσυνδεδεμένη από την παραγωγή, η κυριαρχία φαίνεται να δημιουργεί και να συντηρεί τον εαυτό της *ex nihilo*. Σίγουρα την βρίσκεις στο δίπολο αφεντικό/εργαζόμενος αλλά εξίσου και στα δίπολα μαύρος/λευκός, πλειοψηφικός/μειοψηφικός σεξουαλικός προσανατολισμός, δάσκαλος/μαθητής, γιατρός/ασθενής, ηλικιωμένος/νέος, Βορράς/Νότος, ελιτιστική/λαϊκή κουλτούρα, γονιός/παιδί, αρτιμελής/ανάπηρος και, φυσικά, στο δίπολο άνδρας/γυναίκα. Ο καθένας από εμάς καταλαμβάνει πολλές από αυτές τις θέσεις μέσα σε μία μέρα. Το ίδιο άτομο κυριαρχείται

18. (σ.τ.μ.) Σε ολόκληρη την ενότητα για τον Φουκώ, μεταφράζουμε ως *κυριαρχία* το *domination* και όχι το *sovereignty*.

από τον σύζυγό της στο σπίτι, από το αφεντικό στη δουλειά και από τον μπάτσο στον δρόμο, και κυριαρχεί επάνω στους υφιστάμενους της στο γραφείο και επάνω στο παιδί της όταν γυρνάει στο σπίτι. Η κυριαρχία έχει νόημα μόνο αν υπάρχει παντού. Υπερβαίνει τα όρια της τάξης και διαχέεται σε ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό. Η γοητεία της έννοιας προέρχεται από τη διάλυση που παράγει.

Οι θεωρίες της κυριαρχίας έγιναν δημοφιλείς όταν μπήκε σε κρίση η κριτική του κράτους, συμπεριλαμβανομένων των «ρεφορμιστικών» κριτικών που είχαν σαν στόχο την απόκτηση θέσεων εντός των κρατικών θεσμών. Μετά από αυτό, το πρόβλημα δεν ήταν η κατάληψη της κεντρικής εξουσίας, και πολύ λιγότερο η καταστροφή της, αλλά η επενέργεια στο σύνολο των καθημερινών συμπεριφορών και πρακτικών ελέγχου και διαχείρισης.

Ήταν πολύ της μόδας αυτό πριν μερικά χρόνια, ειδικά με το βιβλίο του John Holloway *Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία!*

...αλλά και χωρίς να καταστρέψουμε την εξουσία, σύμφωνα με τον Holloway. Ενώ το κοινωνικό σχέδιο φαίνεται να επεκτείνεται, στην πραγματικότητα συρρικνώνεται. Το να βλέπει κανείς τον καπιταλισμό, την εξουσία και το κράτος ταυτόχρονα παντού και πουθενά, τον κάνει να μην βλέπει τα κέντρα τους, τα κεντρικά σημεία των βασικών τους αντιθέσεων. Ο ρεφορμισμός της καθημερινής ζωής που διακηρύχθηκε το '68 έχει μόνο χειροτερεύσει από τότε. Ξεκίνησαν λέγοντας ότι ο καπιταλισμός είναι πανταχού παρών και διεισδυτικός (η θεωρία του «κοινωνικού εργαστασίου») και τώρα υποστηρίζουν ότι αφού είναι παντού, κανένα πεδίο ή χώρος δεν είναι πιο σημαντικός από τους άλλους.

Και συνήθως το «παντού» περιορίζεται στην καθημερινή ζωή: στο ιδιωτικό, στο άμεσο, στο σώμα, σε ζητήματα συμπεριφοράς και

σεξουαλικότητας, τα οποία αντιμετωπίζονται ως ελεύθερες επιλογές. Υποχωρούμε σε μια ιδιωτική σφαίρα την οποία φανταζόμαστε ότι έχουμε κατακτήσει.

Κάτι που μας το επιτρέπει η θεωρία της κυριαρχίας. Αν η σχέση κυρίαρχου/κυριαρχούμενου είναι καθοριστική, δεν υπάρχει ιεραρχία παρά μια συνέχεια και συμπληρωματικότητα μεταξύ της κυριαρχίας που ασκείται από το αφεντικό στον υπάλληλό του και της κυριαρχίας των σεξουαλικών κανόνων επάνω στη σεξουαλικότητά μου ή της σχολικής πειθαρχίας επάνω στο σώμα του μαθητή. Υπάρχει μόνο ένα συνονθύλευμα σχέσεων εξουσίας που η μία στηρίζει την άλλη.

Δεν έχω κανένα πρόβλημα με την έννοια της κυριαρχίας. Συλλαμβάνει μια πραγματικότητα. Αλλά η θεωρία της κυριαρχίας είναι κάτι άλλο· είναι ένα συνολικό όραμα που ισχυρίζεται ότι εξηγεί τον κόσμο – και φέρει μαζί του ένα πολιτικό πρόγραμμα. Ο «αγώνας ενάντια στην κυριαρχία» μπορεί να σημαίνει μόνο ένα πράγμα: το να πάρεις ένα μέρος της εξουσίας (ή και όλη την εξουσία) από αυτούς που την μονοπωλούν και να την δώσεις σε αυτούς που δεν έχουν καμία εξουσία. Στην περίπτωση των γυναικών, ο στόχος είναι το να δημιουργηθεί «ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών». Αλλά όσο υπάρχει η ανδρική κυριαρχία, η «εξίσωση» μπορεί να είναι μόνο συνώνυμη της «νομιμοποίησης». Για παράδειγμα, το αίτημα για νομική ισοτιμία μεταξύ των φύλων στη δημόσια και την πολιτική ζωή.

Ο Ένγκελς είχε γράψει ότι «οι γυναίκες είναι οι προλετάριοι του προλεταριάτου». Κατά την άποψή σας, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο σύζυγος εκμεταλλεύεται τη σύζυγο και ότι, συλλογικά, όλοι οι άνδρες επωφελούνται από την εκμετάλλευση των γυναικών;

Στην πραγματικότητα, ο Ένγκελς δανείστηκε αυτή τη φράση από τις *Περιπλανήσεις*

ενός παρία της Flora Tristan¹⁹. Συμφωνώ ότι στην οικογένεια ο σύζυγος εκμεταλλεύεται τη σύζυγό του, αρκεί να προσδιορίσουμε τι σημαίνει το ρήμα «εκμεταλλεύεται» σε αυτό το πλαίσιο. Είναι παραπλανητικό το να περιγράφει κανείς την οικογένεια ως τόπο εκμετάλλευσης με τον επικεφαλής του νοικοκυριού στη θέση του αφεντικού. Ακόμα και αν πράγματι επωφελείται από τη σύζυγό του, ο σύζυγος δεν είναι αφεντικό. Παρόλο που κερδίζει ένα υλικό όφελος, δεν αξιοποιεί κάποιο κεφάλαιο σε ανταγωνισμό με άλλα κεφάλαια, παράγοντας αγαθά με στόχο να πουληθούν στην αγορά. Επεκτείνοντας τόσο πολύ την έννοια της εκμετάλλευσης, εξαφανίζεται η ιδιαιτερότητα της έννοιας του κεφαλαίου. Αυτή είναι η τάση των περισσότερων θεωριών που «επιστρέφουν στον Μαρξ» μόνο και μόνο για να του στερήσουν την ουσία του. Η εκμετάλλευση απορροφάται μέσα στην κυριαρχία. Η κυριαρχία του ενός φύλου επί του άλλου, εν προκειμένω. Τα πάντα γίνονται «εργασία», «εκμετάλλευση», «κοινωνική αναπαραγωγή»: το αποτέλεσμα είναι να μην ξέρουμε πλέον πώς λειτουργεί πραγματικά η κοινωνία.

Και ενώ η καπιταλιστική εκμετάλλευση (και να σημειωθεί ότι μιλάμε για καπιταλισμό είτε πρόκειται για την Τυνησία είτε για τη Σαγκάη) επεκτείνεται σε ολόκληρο τον πλανήτη όσο ποτέ άλλοτε στο παρελθόν, η ίδια η έννοια της εκμετάλλευσης κινδυνεύει να εξαφανιστεί. Δεν είναι περίεργο αυτό;

Κοινωνικό φύλο – λέξεις και έννοιες

Μιλήσατε μόλις τώρα για την κυριαρχία «του ενός φύλου [sex] επί του άλλου». Παρατήρησα την απουσία της λέξης «gender»²⁰

19. *Pérégrinations d'une paria*, βιβλίο της Flora Tristan (1803 – 1844) που δημοσιεύτηκε το 1838.

20. (σ.τ.μ.) Στη σύγχρονη βιβλιογραφία, η λέξη *sex* αναφέρεται στο βιολογικό φύλο του ατόμου, δηλαδή στην ανατομία του αναπαραγωγικού συ-

από το άρθρο σας το 1974. Αυτό ήταν λογικό εκείνη την εποχή, αλλά φανταζόμουν ότι θα ήταν ένα από τα λίγα πράγματα που θα αλλάζατε στο κείμενο για να το κάνετε επίκαιρο.

Όχι, δεν νομίζω. Θα το είχα κάνει αν ήμουν σίγουρος ότι η λέξη *gender*, ή η έννοια της, προσθέτουν πραγματικά κάτι που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε. Αλλά θα πρέπει να ομολογήσω ότι επ' αυτού βρίσκομαι σε σύγχυση.

Τι είδους σύγχυση!;

Κατ' αρχάς, μου προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι φεμινίστριες, που μπορούν τόσο γρήγορα να αναγνωρίζουν σημάδια σεξισμού και απόψεις που στρέφονται εναντίον των γυναικών, καλωσόρισαν με ανοιχτές αγκάλες μια ιδέα που οι περισσότερες μορφές εξουσίας, συμπεριλαμβανομένης της ανδρικής εξουσίας, υπερασπίζονται. Με εκπλήσσει επίσης το γεγονός ότι χαίρει τόσο μεγάλης εκτίμησης κάτι που παραμένει προϊόν της ακαδημαϊκής κοινότητας. Από τότε οι έδρες των αμφιθεάτρων και τα ακαδημαϊκά συνέδρια αποτελούν εστίες κοινωνικής ανατροπής; Ή ριζοσπαστικού φεμινισμού; Δεν έχω τίποτα εναντίον των ερευνητών, ανδρών ή γυναικών – υπάρχουν χειρότεροι τρόποι για να βγάλει κανείς τα προς το ζην. Αλλά όταν το πανεπιστήμιο προωθεί μια έννοια ή μια θεωρία, τότε αναπόφευκτα αμβλύνει την αιχμή της κριτικής της.

Πώς κατάφερε η έννοια του *κοινωνικού φύλου* να χαίρει πλέον γενικής αποδοχής με-

στήματος με την οποία γεννήθηκε το άτομο και στα δευτερεύοντα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου αναπαραγωγικού συστήματος. Η λέξη *gender* αναφέρεται στο *κοινωνικό φύλο* του ατόμου που διαμορφώνεται κοινωνικά και πολιτισμικά. Τέλος, ο όρος *gender identity* αναφέρεται στην *ταυτότητα του κοινωνικού φύλου* και αφορά την αντίληψη που αναπτύσσει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του σχετικά με το κοινωνικό του φύλο, το οποίο μπορεί να διαφέρει από το βιολογικό του φύλο.

ταξύ των μορφωμένων και να μπορεί κανείς να τη βρει στα γυναικεία περιοδικά μόδας, στα σχολικά εγχειρίδια και στα φυλλάδια των αριστερών κομμάτων; Ακόμα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, γνωστός για την εμμονή του να αντιμετωπίζει την ομοφυλοφιλία ως ασθένεια, κατέληξε να μπει κι αυτός στον χορό. Τα τελευταία σαράντα χρόνια, η αντίθεση της έμφυλης κοινωνικής ταυτότητας («gender») έναντι της βιολογικής διαφοράς («sex») έχει γίνει κοινός τόπος, στην πολιτική, στα μέσα ενημέρωσης, στο πανεπιστήμιο, στο σχολείο, στους δρόμους σχεδόν, και όλο και περισσότερο στους ριζοσπαστικούς κύκλους. Η γενική αποδοχή και η κοινωνική κριτική σπάνια πάνε μαζί.

Και τι αποδεικνύει αυτό; Η έννοια της «τάξης» έχει χρησιμοποιηθεί από τον Στάλιν, από ακαδημαϊκούς... Αυτό όμως δεν μας εμποδίζει να την επανοικειοποιηθούμε.

Κατ' αρχάς, η «τάξη» και η «ταξική πάλη» είναι λέξεις και έννοιες εμποτισμένες με ασάφεια. Θυμηθείτε τι σας είπα σχετικά με αυτό στην αρχή της συνέντευξης. Αλλά δεν τοποθετώ το κοινωνικό φύλο και την τάξη στο ίδιο επίπεδο. Ο Στάλιν διακήρυττε την ταξική πάλη· η έννοια της τάξης χρησιμεύει πλέον ως κοινωνιολογικό εργαλείο, απογυμνωμένη από κάθε επαναστατική σημασία. Αυτό είναι προφανές. Αυτό όμως δεν αφαιρεί από την έννοια τη σημασία της, η οποία είναι βασική για την κατανόηση του κόσμου.

Συμβαίνει όμως το ίδιο με το κοινωνικό φύλο; Δεν θέτω μόνο εγώ το ερώτημα. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η έννοια του κοινωνικού φύλου κατάφερε να επιβληθεί στη Γαλλία με κάποια δυσκολία. Είναι πανταχού παρούσα μόνο τα τελευταία δέκα χρόνια. Με πολύ αργό ρυθμό κατάφεραν οι σπουδές φύλου να αντικαταστήσουν τις φεμινιστικές και τις γυναικείες σπουδές, εξαφανίζοντας τη λέξη «γυναίκα». Αρκετές φεμινίστριες ερευνήτριες και θεωρητικοί εξέφρασαν, αν μη τι άλλο, τις επιφυλάξεις τους σχετικά με

τη χρήση του όρου και την κοινοτοπία του. Μου έρχονται στο μυαλό, για παράδειγμα, η Geneviève Fraisse, η Françoise Collin ή η Nicole-Claude Mathieu. Ορισμένες φεμινίστριες πιστεύουν ότι, αντί για να παρέχει ένα ισχυρό θεμέλιο στον αγώνα των γυναικών, η έννοια του κοινωνικού φύλου ενέχει τον κίνδυνο της εξαφάνισης του γυναικείου ζητήματος μέσα στο ζήτημα του φύλου. Θα συμφωνούσα με αυτή την άποψη.

Προκαλεί έκπληξη η διστακτικότητά σας. Πρέπει κανείς να αναγνωρίζει τη διαφορά μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, καθώς και ότι είναι σημαντική η επισήμανση και η εννοιολόγηση αυτής της διάκρισης! Μας επιτρέπει να σκεφτούμε τη δυνατότητα εξόδου από αυτούς τους επιβεβλημένους ρόλους. Μπορεί σε αυτή την κοινωνία να είναι αδιανόητο, αλλά το ζήτημα τίθεται για την επανάσταση. Ποια είναι η άποψή σας για την «κατάργηση του φύλου»; Το κοινωνικό φύλο είναι μια χρήσιμη, θα έλεγα ακόμα και αναγκαία, έννοια.

Σίγουρα, αλλά θα πρέπει να εξηγήσουμε τι προσθέτει η έννοια του κοινωνικού φύλου σε αυτό που είχε γράψει η Σιμόν ντε Μπอบουάρ το 1949 προκαλώντας τους ανθρώπους να σκεφτούν επάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα: «*Γυναίκα δεν γεννιέσαι, γίνεσαι*». Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός συμφωνούσε με αυτή τη διαπίστωση για πολύ καιρό, χωρίς να χρησιμοποιεί τις λέξεις «κοινωνικό φύλο». Αυτό που ορίζει –το ότι το φύλο καθορίζεται κοινωνικά– είχε μελετηθεί πολύ πριν την έλευση του όρου κοινωνικό φύλο. Αλλά όταν μια λέξη επικρατεί, και μαζί με αυτήν επικρατεί και μια αντίληψη του κόσμου, αυτό συμβαίνει διότι ανταποκρίνεται σε μια ανάγκη. Η εποχή μας έχει παραγάγει την έννοια του κοινωνικού φύλου για να εξορθολογίσει ένα πρόβλημα που είναι ανίκανη να αντιμετωπίσει. Η πατριαρχία αντιστοιχούσε σε μια κοινωνία (χωρικών ή τεχνιτών) όπου η βασική κοινωνικο-οικονομική μονάδα ήταν η οικογένεια

(πατέρας + μητέρα + παιδιά) και όπου ο άνδρας (ο πατέρας) ήταν επικεφαλής της οικογένειας. Ο άνδρας διηύθυνε την οικογένεια μέσω της θέσης ελέγχου που είχε στο αγρόκτημα ή στο εργαστήριο. Σε λιγότερο από δύο αιώνες, ο βιομηχανικός καπιταλισμός τα έχει ισοπεδώσει όλα αυτά.

Το νέο δεν είναι ότι οι γυναίκες δουλεύουν (στην πραγματικότητα, συχνά δουλεύουν πολύ περισσότερο, τόσο για έναν μισθό όσο και ως σύζυγοι και μητέρες), αλλά το γεγονός ότι η δουλειά τους δεν σχετίζεται πλέον με τη δραστηριότητα του νοικοκυριού. Επίσης, τείνουν να έχουν τις ίδιες θέσεις εργασίας με τους άνδρες, κάτι που δεν συνέβαινε ούτε στις αγροτικές κοινωνίες ούτε στο εργοστάσιο έναν αιώνα πριν. Ο μισθός δημιουργεί μια κοινωνία που είναι απεριόριστα πιο ρευστή και πιο κινητική, με μια τάση και μια νομοθεσία που κινούνται προς την ισότητα των φύλων, ακόμα και στις τάξεις της αστυνομίας και του στρατού.

Εντούτοις, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας παραμένει. Θα δεις μια γυναίκα να οδηγεί λεωφορείο αλλά σπανίως πίσω από το τιμόνι μιας νταλίκας. Η επιλογή επαγγέλματος, η εικόνα, ο μισθός, η θέση στη διοικητική ιεραρχία – η έμφυλη ιεραρχία δεν έχει πεθάνει.

Με αυτό τον τρόπο βρίσκει η έννοια του κοινωνικού φύλου μια πραγματικά μη ανατρεπτική κοινωνική χρησιμότητα. Οι έμφυλοι ρόλοι του προβιομηχανικού κόσμου υπάκουαν σε άκαμπτα πρότυπα, που συχνά παραβιάζονταν, αλλά που ήταν όμως γνωστά και αναγνωρίσιμα. Σήμερα, αυτά τα πρότυπα δεν λειτουργούν πλέον ή λειτουργούν με μικρή ισχύ. Πολλά παιδιά έχουν έναν «φυσικό» πατέρα αλλά ζουν υπό την εξουσία ενός άλλου άνδρα που έχει τη θέση του κοινωνικού πατέρα ή του δεύτερου πατέρα. Μια υψηλά ιστάμενη επαγγελματίας γυναίκα μπορεί μια χαρά να δίνει εντολές στον χώρο εργασίας της, συμπεριλαμβανομένων των ανδρών υφισταμένων της, αλλά να αντιμετωπίζεται ως κατώτερη στον δρόμο και ενδεχομένως και

στο σπίτι της. Αυτή η αντίφαση δημιουργεί μια νοητική αποσύνδεση μεταξύ του αναμφισβήτητου βιολογικού γεγονότος (που ονομάζεται βιολογικό φύλο) και της ιστορικο-κοινωνικής πραγματικότητας (που ονομάζεται κοινωνικό φύλο από τη δεκαετία του 1970). Από εκεί προέρχεται η διάκριση μεταξύ φυσικού φύλου και κοινωνικού φύλου.

Η έννοια του κοινωνικού φύλου είναι αυτό που βοηθά την κοινωνία (δηλαδή σχεδόν τους πάντες, από τους δημοσιογράφους μέχρι τους καθηγητές πανεπιστημίου και τις μητέρες) να αντιλαμβάνεται τις σχέσεις ανδρών-γυναικών που δεν εμφανίζονται πια ως φυσικές και παγιωμένες και που δεν θεωρούνται πλέον δεδομένες. Συνηθίζαμε να επικαλούμαστε τη «φύση» για να αποδεχτούμε την ανισότητα των φύλων. Τώρα επικαλούμαστε το «κοινωνικό φύλο» για να αναλογιστούμε ότι μπορούμε να τη μετριάσουμε.

Τέλος, αυτό που υπαινίσσεται η έννοια του κοινωνικού φύλου είναι ότι δεν υπάρχει ανθρωπινή φύση και, κατά συνέπεια, δεν υπάρχει ανδρική ή γυναικεία φύση. Πια να είμαι ειλικρινής, το ήξερα αυτό ήδη, όπως και εσείς.

Αν όμως το «κοινωνικό φύλο» είναι μια επιτηδευμένη θέση χωρίς πραγματικό περιεχόμενο, γιατί μπαίνετε σε τόσο κόπο για να την αποδομήσετε... με κίνδυνο μάλιστα να δώσετε την εντύπωση ενός επικίνδυνου αντιδραστικού;

Διότι δίνοντας προτεραιότητα στο κοινωνικό φύλο εκτρέπεται η προσοχή από αυτό που ενέχει τη δυνατότητα επαναστατικοποίησης της κοινωνίας. Μήπως είναι σύμπτωση ότι η ανάδυση των σπουδών φύλου συνέπεσε με μια υποβάθμιση της συζήτησης περί τάξης; Η αναφορά στο «κοινωνικό φύλο» δεν είναι κάτι το ουδέτερο. Μια έννοια ενώνει μεταξύ τους στοιχεία διαχωρίζοντάς τα από άλλα, τα οποία αναπόφευκτα υποτιμούνται. Πια παράδειγμα, το να μιλάς για την τάξη υποβιβάζει το άτομο, το κοινωνικό στρώμα, την κατηγορία,

την εθνοτική ομάδα κ.λπ. σε δευτερεύοντες ρόλους. Το να μιλάς για το κοινωνικό φύλο σημαίνει ότι θεωρείς τις κοινωνικές δραστηριότητες που απορρέουν από το έμφυλο κριτήριο (είτε αυτό έχει επιβληθεί είτε έχει επιλεγεί) ως πρωτεύουσες και, κατά συνέπεια, τις σχέσεις παραγωγής ως δευτερεύουσες.

Αν, όπως ισχυρίζεστε, η έννοια του κοινωνικού φύλου δεν έχει προσθέσει τίποτα, δεν θα προκαλούσε τόση εχθρότητα.

Ακόμα κι αν η έννοια του κοινωνικού φύλου μάς βοηθάει να αντιμετωπίζουμε τη σύγχυση που επικρατεί στη σύγχρονη ηθική, και ιδιαίτερα την κρίση της οικογένειας, αυτό δεν σημαίνει ότι λύνει τα πάντα για όλους. Υπάρχουν εκείνοι που τους βοηθά. Υπάρχουν όμως και εκείνοι που τους ενοχλεί. Το να αναδιαρθρώνεις ριζικά καθορισμένους ρόλους φαίνεται ότι θέτει σε κίνδυνο την οικογένεια, που πλέον εμφανίζεται ως το τελευταίο καταφύγιο. Φυσικά, δεν ήταν ο γάμος των ομοφυλόφιλων ή η θεωρία του κοινωνικού φύλου που διατάραξαν την οικογένεια, ήταν η χειροτέρευση των συνθηκών της ζωής, οι επισφαλείς σχέσεις εργασίας, η ανεργία και «η κρίση»... Αλλά το να φτάσεις στα πραγματικά αίτια έχει ως προϋπόθεση να εναντιωθείς στον καπιταλισμό, κάτι που δεν είναι εύκολη υπόθεση. Είναι πολύ πιο εύκολο να καταγγέλλεις την εμπορευματοποίηση της ύπαρξης εντός μόνο ενός πεδίου, όπως είναι η οικογένεια, και στη συνέχεια να εφευρίσκεις έναν φανταστικό κίνδυνο που υποτίθεται ότι την απειλεί, όπως ο γάμος μεταξύ ομοφυλόφιλων.

Οι εχθροί και οι υπερασπιστές της έννοιας του κοινωνικού φύλου έχουν ένα κοινό σημείο: την ψευδαίσθηση ότι αυτή η έννοια επαρκεί για να αλλάξει εκ βάθρων η κοινωνία. Οι αντιδραστικοί απορρίπτουν την αλλαγή, οι προοδευτικοί την ενθαρρύνουν.

Ένα από τα δυνατά σημεία της θεωρίας του κοινωνικού φύλου είναι ότι φέρνει κοντά τις γυναίκες σε μια ενότητα.

Ή τουλάχιστον παρουσιάζεται έτσι: ένα μέσο επαναθεμελίωσης του φεμινισμού πηγαίνοντας πέρα από αυτόν, γεγονός που εξηγεί την επιτυχία του στο κοινό. Μια καθαρά γυναικεία λύση στο γυναικείο ζήτημα φαίνεται παράλογη, έτσι οι θεωρητικοί προσπαθούν να τοποθετήσουν ξανά τις γυναίκες ανάμεσα σε άλλες κυριαρχούμενες ή υποτιμημένες ομάδες: στον κόσμο της εργασίας αλλά και στις μειονότητες βάσει χρώματος, ηλικίας, ασθένειας ή αναπηρίας, θρησκείας, εθνοτικής ομάδας, σεξουαλικού προσανατολισμού κ.λπ. Καθώς αποδεικνύεται πολύ δύσκολη η ενοποίηση τόσο διαφορετικών καταστάσεων, το κοινωνικό φύλο, που μας αφορά όλους, φαίνεται να δημιουργεί τουλάχιστον έναν συνδυαστικό κρίκο. Αλλά μένει να δούμε τι είδους ενότητα δημιουργείται με αυτό τον τρόπο. Έχω πολλές αμφιβολίες σε σχέση με αυτό. Πριν από 40 χρόνια αρνήθηκα να εξαφανίσω το γυναικείο ζήτημα μέσα στο ζήτημα της μισθωτής εργασίας. Τώρα φοβάμαι ότι, ενώ πιστεύουμε ότι υπερασπιζόμαστε τις γυναίκες, στην πραγματικότητα τις πνίγουμε μέσα στο κοινωνικό φύλο. Είναι μια χίμαιρα το να πιστεύουμε ότι η δημόσια ή η επίσημη αναγνώριση του κοινωνικού φύλου ωφελεί απαραίτητα τη γυναικεία υπόθεση. Είναι γνωστό ότι η κοινωνία της Ινδίας δεν είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή απέναντι στις γυναίκες, ωστόσο τα τρανς άτομα απέκτησαν νομική υπόσταση, σύμφωνα με την οποία μπορούν επισήμως να μην είναι ούτε άνδρες ούτε γυναίκες.²¹ Πρόκειται σίγουρα για πρόοδο για τα άτομα που αφορά, αλλά που παρόλα αυτά είναι απόλυτα συμβατή με την ανδρική κυριαρχία.

21. Το 2014 αναγνωρίστηκε νομικά ένα « τρίτο φύλο » που αφορά τα επονομαζόμενα άτομα Hijra, δηλαδή τους ευνούχους, τα ίντερσεξ και τα τρανς άτομα.

Φεμινο-Μαρξισμός;

Μήπως όμως συγχέετε την κριτική της έννοιας του κοινωνικού φύλου με την κριτική του πολιτικού ρεύματος που της δίνει προτεραιότητα; Η έννοια του κοινωνικού φύλου θα μπορούσε να εμπλουτίσει τη μαρξιστική ανάλυση.

Δεν είμαι εγώ αυτός που δημιουργεί τη σύγχυση. Προφανώς γνωρίζεις την Κριστίν Ντελφί, μία από τους ιδρυτές αυτού που ονομάζω φεμινο-μαρξισμό. Πολλοί άνθρωποι εμπνέονται από αυτήν, αλλά ταυτόχρονα αποστασιοποιούνται από τη θέση που έχει εκφράσει σχετικά με τον οικιακό τρόπο παραγωγής που συνυπάρχει με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Αυτό που προτείνει είναι ένας διπλασιασμός της μαρξιστικής θεωρίας: ένας άλλος (οικιακός) τρόπος παραγωγής προστίθεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και μια άλλη τάξη ή ομάδα προστίθεται στο προλεταριάτο: οι γυναίκες.

Κατανοώ τους λόγους που είναι ελκυστικό το να προσπαθείς να δομήσεις μια ορθολογική φεμινιστική θεωρία η οποία ούτε απορρίπτει ούτε αναιρεί τον Μαρξ, αλλά τον διαιρεί και τον διπλασιάζει ταυτόχρονα. Χρειαζόμαστε όμως μια τέτοια κατασκευή για να κατανοήσουμε ότι λειτουργούν δύο συνδυαστικές εκμεταλλεύσεις και ότι η γυναίκα μισθωτή εργάτρια υπόκειται διπλή εκμετάλλευση; Ειδικά αν το πολιτικό συμπέρασμα είναι ότι η ομάδα των προλετάρων αγωνίζεται ενάντια στην ομάδα των καπιταλιστών για να καταργήσει τον καπιταλισμό και η ομάδα των γυναικών αγωνίζεται ενάντια στην ομάδα των ανδρών για να καταργήσει την πατριαρχία. Μένει να δούμε τι θα κάνουν οι γυναίκες προλετάρειες πιασμένες ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς εχθρούς και δύο διαχωρισμένους αγώνες.

Κανείς δεν τολμά να το διευκρινίσει αυτό.

Θα χρειαζόμασταν οδοφράγματα με τρεις πλευρές...

Οι θεωρίες στις οποίες ασκώ κριτική εμπνέονται από μια εντελώς θεμιτή επιθυμία να ενσωματώσουν την αναπαραγωγή των ανθρώπων μέσα στον γενικό μηχανισμό της κοινωνικής αναπαραγωγής. Το ερώτημα είναι το πώς συναρθρώνονται αυτά μαζί.

Το ανθρώπινο είδος αναπαράγεται εντός της κοινωνικής αναπαραγωγής. Μια γυναίκα που γεννά δεν είναι μόνο μια γυναίκα που γεννά, είναι επίσης μητέρα, με όλα όσα επιβάλλει η μητρότητα, ανάλογα με τη χώρα και την εποχή (τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά στη Σουηδία σε σχέση με την Υεμένη, για παράδειγμα). Η βιολογική πράξη της γέννας είναι τόσο κοινωνική όσο και φυσική. Η κοινωνική αναπαραγωγή καθορίζει τους όρους της αναπαραγωγής των ανθρώπων. Αυτό δεν σημαίνει ότι τη ρυθμίζει πλήρως ή ότι η αναπαραγωγή των ανθρώπων είναι απλώς ένα αποτέλεσμα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Επομένως, είναι η διαίρεση μεταξύ κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας αυτή που δομεί την καπιταλιστική κοινωνία και όχι η διαίρεση μεταξύ άνδρα και γυναίκας (παρόλο που είναι αληθινή).

Αν κάποιος επιλέξει να ορίσει την τάξη σε σχέση με την αναπαραγωγή της ανθρωπότητας (άρα με την αναπαραγωγή οποιουδήποτε ανθρώπου, είτε αστού, είτε προλετάρου, είτε άλλου), τότε λογικά πρέπει να υπάρχει μια τάξη γυναικών και μια τάξη ανδρών, με τις γυναίκες να αναλαμβάνουν την πλήρωτη εργασία (συντήρηση του σπιτιού, των παιδιών κ.λπ.) από την οποία οι άνδρες απαλλάσσονται. Διαμορφώνουν μια ομάδα συγκρίσιμη με μια τάξη, επειδή παίζει συγκεκριμένο ρόλο στην κοινωνική αναπαραγωγή. Κατά την άποψή μου, εκεί καταλήγει το περιοδικό *Lies*.²²

22. *Lies*: υλιστικό φεμινιστικό περιοδικό (<http://liesjournal.net>)

Αντίθετα, αν, όπως πιστεύω εγώ, η τάξη εξαρτάται από τις σχέσεις παραγωγής, τότε δεν υπάρχει τάξη των γυναικών, διότι η λειτουργία των αστών και των προλετάρων μπορεί δυνητικά να αναληφθεί τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες.

Τάξη ή όχι τάξη... είναι ένα εννοιολογικό ερώτημα, μια περίπλοκη διαμάχη.

Όχι, δεν είναι. Το ζήτημα είναι να κατανοήσουμε την κοινωνία στην οποία ζούμε και τη δυνητική της επανάσταση.

Σε τελική ανάλυση, όσοι υποστηρίζουν την ύπαρξη μιας «τάξης» των γυναικών δίνουν προτεραιότητα στην κυριαρχία έναντι της εκμετάλλευσης. Δεν αρνούμαι ότι μια ομάδα (άνδρες) κυριαρχεί σε μια άλλη (γυναίκες) ή ότι οι άνδρες προλετάριοι επωφελούνται από αυτό. Οι πλούσιες αστές γυναίκες πάντα θα υφίστανται διακρίσεις ως γυναίκες. Αλλά δεν είναι όλα τα πράγματα ισοδύναμα στη λειτουργία μιας κοινωνίας, ούτε στην επανάστασή της. Ο κομμουνισμός θα απελευθερώσει την αστή γυναίκα από τον σεξισμό, «απελευθερώνοντάς» την από την αστική της θέση. Αυτό μπορεί να γίνει εφικτό μόνο μέσω της δράσης των προλετάρων ανδρών και γυναικών μαζί.

Ενώ αυτό που αποκαλείτε «φεμινο-μαρξισμό» τοποθετεί το κοινωνικό φύλο και την τάξη σε ένα είδος ισότιμης βάσης, σε δύο... αναμειγμένες εκμεταλλεύσεις;

Θεωρείτε ότι ο όρος «φεμινο-μαρξισμός» είναι προσβλητικός; Τον αποκαλώ φεμινο-μαρξισμό διότι υπάρχει κάποιος φεμινισμός εντός του. Είναι θεμιτό να χρησιμοποιώ αυτόν τον όρο από τη στιγμή που αναφέρεται σε θέσεις οι οποίες τοποθετούν στο κέντρο το γυναικείο ζήτημα ως φεμινιστικό ζήτημα, κάτι που όντως κάνουν αυτές οι θέσεις.

Παρόλο που παραμένει αφοσιωμένος στον φεμινισμό, ο φεμινο-μαρξισμός θέλει να αναγνωριστεί ως κάτι διαφορετικό. Θεωρεί πρωταρχική τη διαίρεση μεταξύ άνδρα και

γυναίκας (και εκεί είναι που προσκολλάται στον φεμινισμό), ενώ ταυτόχρονα αντιμετωπίζει το κοινωνικό φύλο ως ταξική διαίρεση (και αυτό είναι το κοινό του έδαφος με τον μαρξισμό). Ωστόσο, το ότι «αντιμετωπίζουν το κοινωνικό φύλο ως ταξική διαίρεση» δεν σημαίνει ότι οι συγκεκριμένοι θεωρητικοί εξισώνουν αυτές τις δύο πτυχές. Οι αναλογίες κοινωνικού φύλου και τάξης ποικίλλουν ανάλογα με το αν κλίνουν περισσότερο προς τον φεμινισμό ή περισσότερο προς τον μαρξισμό. Αλλά όλοι οι οπαδοί του φεμινο-μαρξισμού συμφωνούν σε μια κοινή βάση: τόσο το κοινωνικό φύλο όσο και η τάξη καθορίζουν την ιστορία. Συνεπώς, η σχέση κεφαλαίου/μισθωτής εργασίας δεν βρίσκεται πλέον στο κέντρο του σύγχρονου κόσμου. Αντίθετα, πρόκειται προφανώς για ένα μείγμα σχέσεων παραγωγής και έμφυλων σχέσεων. Όλη η τέχνη του θεωρητικού συνίσταται στην εξεύρεση μιας αξιόπιστης ισορροπίας μεταξύ των δύο. Σε αντίθεση, όμως, με τον σχοινοβάτη, ο διαλεκτικός σπάνια τραυματίζεται όταν πέφτει.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον στη θέση τους είναι ότι ξεκινούν από αυτά που είναι κοινά σε όλες τις γυναίκες, ως γυναίκες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση.

Ακριβώς, και εκεί είναι που σκοντάφτουν οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας.

Η Sheryl Sandberg είναι η Γενική Επιχειρησιακή Διευθύντρια του Facebook. Η περιουσία της, που εκτιμάται σε ένα δισεκατομμύριο δολάρια, δεν την γλιτώνει από τις διακρίσεις που υφίσταται ως γυναίκα. Επομένως, έχει κοινό συμφέρον με όλες τις γυναίκες να καταπολεμηθεί η ανδρική κυριαρχία που βαραίνει και την ίδια, δηλαδή να επιτευχθεί η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση, όπως είπατε.

Όμως, ακόμα και σε αυτό το πλαίσιο, τα συμφέροντα των γυναικών αποκλίνουν. Όταν η μάχη για την ισότητα έρθει στο πεδίο του μισθού, τότε η Sheryl Sandberg, ως

αστή γυναίκα, χρειάζεται τη μισθολογική ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, στον ίδιο βαθμό που χρειάζεται τη μισθολογική ανισότητα μεταξύ μόνιμων και επισφαλών εργαζομένων, μεταξύ ντόπιων και ξένων εργατών κ.λπ. Ο αγώνας για ισότητα σκοντάφτει επάνω σε ένα ταξικό όριο. Ακόμα και αν υποθέταμε ότι υπήρχε απόλυτη μισθολογική ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στο Facebook (κάτι που, παρεμπιπτόντως, θα ήταν τέλειο για την εικόνα της εταιρείας), θα εφαρμοζόταν αυστηρά μόνο στο προσωπικό του Facebook, όχι στην καθαρίστρια που έχει προσβληθεί από κάποιον υπερβολάβο για να καθαρίζει τα γραφεία. Η άρχουσα τάξη χρειάζεται πάντα να διαχωρίζει αυτούς επί των οποίων κυριαρχεί.

Το να πιστεύει κανείς ότι υπάρχει πραγματικά «ομάδα γυναικών», σημαίνει ότι πιστεύει πως η Sheryl Sandberg και η καθαρίστρια έχουν περισσότερα κοινά –την αδιαιμοφιλή καταπίεση που υφίστανται ως γυναίκες– από αυτά που τις διαχωρίζουν ή τις φέρνουν ακόμα και αντιμέτωπες. Η πραγματικότητα δείχνει το αντίθετο, αλλά ο φεμινισμός δεν έχει πειστεί ακόμα.²³

Ο φεμινισμός παραμένει ξεκάθαρα εντός των ορίων του φεμινισμού: κάποιες αυτοαποκαλούνται «υλίστριες φεμινίστριες» αλλά εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν τις γυναίκες ως μια κοινωνική ενότητα που υποτίθεται ότι είναι προικισμένη με κάποια συνοχή και ικανή για μια συγκεκριμένη ιστορική δράση, ενότητα που ορίζεται ως «τάξη» (σύμφωνα με την Κριστίν Ντελφί, για παράδειγμα) ή ως «ομάδα» (σύμφωνα με άλλους).

Πα να είμαι ειλικρινής, με έχουν κουράσει οι συζητήσεις σχετικά με το τι έχει προτεραιότητα, τι πρέπει να συνδυαστεί ή να διασταυρωθεί (intersectioned): η τάξη; το

κοινωνικό φύλο; η φυλή; Δεν χρειάζεται να επιλέξουμε μεταξύ των εργατών και των γυναικών. Δεν τοποθετώ την «τάξη» ούτε πριν ούτε πάνω από το κοινωνικό φύλο. Το επαναλαμβάνω, δεν είμαι υπέρ της ταξικής πάλης, είμαι υπέρ του τέλους της ταξικής πάλης. Το να πιστεύεις ότι ο κόσμος που ζούμε δομείται από τη σχέση κεφαλαίου/εργασίας και, ως εκ τούτου, από την ταξική πάλη, δεν σημαίνει ούτε ότι η τάξη είναι η μοναδική πραγματικότητα του κόσμου ούτε ότι η ταξική πάλη είναι η πιο σημαντική πτυχή μιας επανάστασης η οποία, τουναντίον, θα τείνει προς το ξεπέραςμα της τάξης.

Δηλαδή δεν σας ενδιαφέρει η έρευνα που εμπλουτίζει τον Μαρξ μέσω της ανάλυσης της κοινωνικής αναπαραγωγής και της γυναικείας εργασίας;

Σε ποια έρευνα αναφέρεστε; Δεν συμφωνώ με όλα όσα έχει γράψει η Paola Tabet, αλλά η ανάλυσή της για την έμφυλη ανισότητα και για αυτό που αποκαλεί «εμφυλο-οικονομική ανταλλαγή» είναι μια σπουδαία συμβολή στο ζήτημα. Υπάρχει ένας τεράστιος όγκος κι άλλων έργων με τα οποία δεν έχω κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα. Αλλά μέσα σε αυτές τις χιλιάδες σελίδες, παρά τις παρατηρήσεις και τις αρνήσεις που μοιράζομαι και εγώ, πιάνω πολύ συχνά τον εαυτό μου να μην καταλαβαίνει πραγματικά τι θέλουν να πουν. Η λύση δεν είναι το να προσθέσεις στη θεωρία σου μια δόση φεμινισμού για να την κάνεις πιο ελκυστική ή λιγότερο σαθρή.

Αναρωτιέμαι πόσα από αυτά που λέτε τα λέτε απλώς για να προκαλέσετε.

Τουλάχιστον με την πρόκληση κάνουμε ένα διάλειμμα από την πολιτική ορθότητα. Το φαντάζεστε ότι παρακολούθησα μια ολόκληρη συζήτηση σχετικά με το τι είναι πιο σεξιστικό: η φούστα ή η μίνι φούστα; Μου έρχεται στο μυαλό μια παλιά ιταλική ταινία όπου προσπα-

23. Η Sheryl Sandberg συνέγραψε το μπεστ-σέλερ *Βγείτε μπροστά: γυναίκες, εργασία και θέληση για ηγεσία* (στα ελληνικά εκδόθηκε το 2013 από τις εκδόσεις Πατάκη). Η ίδια αυτοπροσδιορίζεται ως ακτιβίστρια του φεμινισμού.

θούσαν να κρίνουν τι είναι πιο δεξιό πολιτικά: η μπανιέρα ή το ντους. Μη γελάτε! Η θεωρία έχει τη δική της πολιτική ορθότητα.

Η Virginie Despentes, για παράδειγμα, δεν ισχυρίζεται ότι είναι θεωρητικός, αλλά με κάνει να σκέφτομαι. Το βιβλίο της, *Η θεωρία του Κινγκ Κονγκ*, προσεγγίζει κάποια ζητήματα με άμεσο τρόπο.

Εργατική ταυτότητα και γκέι ταυτότητα

Επιθυμείτε μια επανάσταση βασισμένη στην ταξική πάλη η οποία θα ξεπεράσει την τάξη. Κάποιοι άνθρωποι όμως υποστηρίζουν ότι έχουμε ήδη τελειώσει με την ταξική ταυτότητα... στα τσακίδια!

Είμαι εξίσου κριτικός τόσο απέναντι στην εργατική ταυτότητα όσο και στη «γυναικεία» ταυτότητα.

Το 1974, πολλοί σύντροφοι πίστευαν ότι θα μπορούσαμε να στριμώξουμε τη γυναικεία ταυτότητα στην ταυτότητα του εργάτη, του μισθωτού ή του προλετάριου. Το σχήμα ήταν απλό: μια ομάδα (η εργατική τάξη) έχει την ικανότητα να επαναστατικοποιήσει την κοινωνία και να απελευθερώσει την ανθρωπότητα. Όταν όλοι οι άνθρωποι γίνουν εργάτες, η εργασία σταματά να είναι εργασία, όταν έχει μείνει μόνο μία τάξη, δεν υπάρχει πλέον η τάξη, δεν υπάρχει πλέον το κεφάλαιο, εξαλείφονται αυτόματα όλες οι καταπίεσεις, συμπεριλαμβανομένης της καταπίεσης των γυναικών. Ο κομμουνισμός θα ήταν η εξουσία των συνεταιρισμένων εργατών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι επρόκειτο για ένα «εργατίστικο» όραμα.

Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, το ζήτημα της καταπίεσης των γυναικών θα επιλυόταν μετά τη νίκη του προλεταριάτου...

Ακριβώς, ένα επακόλουθο που θα έρθει από μόνο του.

Σήμερα, το ότι έχει πεθάνει ο εργατισμός οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι οι προλετάριοι άρχισαν να ασκούν κριτική στην εργασία τη δεκαετία του '70. Δυστυχώς, όμως, έχει να κάνει και με την εξέλιξη του καπιταλισμού: η κοινωνία μας προσδίδει πιο πολύ από ποτέ έναν κεντρικό ρόλο στη μισθωτή εργασία ενώ, την ίδια στιγμή, δεν είναι σε θέση να προσλάβει ως μισθωτούς εργάτες δισεκατομμύρια ανθρώπους. Αυτή είναι μία από τις κυριότερες αιτίες της κρίσης του εργατικού κινήματος. Στο παρελθόν, η εργατική ταυτότητα συγκέντρωνε γύρω της μια ολόκληρη σειρά συμφερόντων και συγκεκριμένων αγώνων, ειδικά των γυναικών, όχι χωρίς συγκρούσεις, απορρίψεις ή απαξίωση, φυσικά. Ο κατακερματισμός της ταυτότητας που σχετίζεται με την εργασία, ειδικά η ταυτότητα του εργάτη, απελευθέρωσε αυτές τις άλλες ταυτότητες που εξαρτώνταν από τον κόσμο της εργασίας και καθορίζονταν σε σχέση με αυτόν – ακόμα και εκείνες που ήταν εναντίον του. Ζούμε μια περίοδο ανταγωνισμού και διασταύρωσης μεταξύ ορφανών ταυτοτήτων που έχουν αποδεσμευτεί από τον κεντρικό άξονα γύρω από τον οποίο έλκονταν. Ο καθένας αποσύρεται στη δική του ομάδα η οποία χρησιμεύει ως υποκατάστατο κοινότητας.

Ωστόσο, η γκέι κοινότητα είναι πολύ πραγματική. Όπως και το LGBT κίνημα, ακόμα και αν αποτελεί μια μικρή μειοψηφία.

Ομοφυλόφιλοι υπάρχουν σε κάθε είδους κοινωνικό περιβάλλον. Αλλά αυτό που είναι γνωστό ως «η γκέι κοινότητα», που σε γενικές γραμμές επιθυμεί να είναι ορατή και ενδυναμωμένη, ενώνει μια συγκεκριμένη μειοψηφία ομοφυλόφιλων ανδρών, συνήθως λευκών και κατά κύριο λόγο της μεσαίας τάξης: αυτό είναι γεγονός. Υπάρχει όμως μια πραγματική γκέι και λεσβιακή κοινότητα; Αμφιβάλλω, και ακόμα κι αν υπάρχει, δεν έχει ούτε την ορατότητα ούτε το βάρος της συγκεκριμένης γκέι κοινότητας. Αυτό λέει πολλά για τη διατήρηση της ανδρικής κυριαρχίας. Υποθέτω ότι

συμφωνούμε σε αυτό. Δεν αρκεί το να συναντιούνται οι λεσβίες και οι γκέι μια φορά τον χρόνο στο Gay Pride.

Από την άλλη, δεν υπάρχει LGBT κοινότητα, μόνο LGBT ακτιβιστές και ομάδες. Η αντίφαση που καλύπτουν τα αρχικά «LGBT» είναι η επιθυμία του να είσαι ταυτόχρονα ορατός και άορατος. Είναι αναμφίβολα ένα φαινόμενο της σύγχρονης κοινωνίας, ωστόσο είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι όσοι επιδιώκουν να αποδράσουν από τα καταναγκαστικά πρότυπα απαιτούν τη δημόσια αναγνώριση της διαφοράς τους και, ταυτόχρονα, να μην αντιμετωπίζονται διαφορετικά σε σχέση με όλους τους υπόλοιπους!

Αυτό έχει τις εξής δύο συνέπειες: Κατ' αρχάς, έναν ατελείωτο αγώνα για επαναπροσδιορισμό. Είναι συνεχώς αναγκαίο να υποδιαιρούν και να ξαναδιαχωρίζουν, παράγοντας επ' άπειρον καινούργιους νεολογισμούς: FtM, M+F, MtF, MtN κ.λπ. Λες και ο διαχωρισμός μιας κατηγορίας θα προστατεύσει έναν τρόπο ζωής. Το γράμμα «Q» που προστίθεται συχνά στο «LGBT», το οποίο για κάποιους σημαίνει «queer» και για άλλους «questioning» (δηλαδή, καμία από τις προηγούμενες κατηγορίες), υποχρεώνει το LGBT να γίνει LGBTTTQQIAA, έτσι ώστε να μην μένει κανείς απέξω.

Η δεύτερη συνέπεια είναι η ανάγκη για προστασία η οποία οδηγεί στην αδιάκοπη ανακάλυψη νέων διακρίσεων, οι οποίες απαιτούν νομική επικύρωση σύμφωνα με το πρότυπο της αντιρατσιστικής και αντισεξιστικής νομοθεσίας. Γίνονται συνεχείς εκκλήσεις για νόμους ενάντια στην ομοφοβία, μετά στην

τρανσφοβία και τη λεσβιοφοβία, ίσως αύριο και ενάντια στην αμφιφοβία. Η λίστα επεκτείνεται επ' άπειρον. Στη δημοκρατία, υπάρχει πάντα μια μειοψηφία που την κακομεταχειρίζονται. Αυτές οι ομάδες στέκονται η μία απέναντι στην άλλη σαν ξένοι, παρόλο που περιστασιακά μπορεί να είναι αλληλέγγυες – είναι εξίσου αντίπαλοι και σύμμαχοι. Κάθε ξεχωριστή ενότητα δεν ορίζεται τόσο από αυτό που είναι αλλά από το να είναι «το άλλο» της γειτονικής ομάδας.

Αυτά τα ζητήματα περί ταυτότητας σας φαίνονται το ίδιο προβληματικά τώρα όπως και τη δεκαετία του '70;

Γνωρίζω γκέι και λεσβίες που αντιμετωπίζουν τους αμφιφυλόφιλους (γυναίκες ή άνδρες) σαν ύποπτους συμμάχους, σαν να έχουν διανύσει μόνο τη μισή απόσταση χωρίς να τολμούν να ολοκληρώσουν τη ρήξη με το ετεροφυλόφιλο μοντέλο. Όπως όταν σε μια αριστερή ομάδα συνυπάρχουν ένας εργατιστής και ένας δάσκαλος και ο εργατιστής έχει πάντα την τάση να αντιμετωπίζει τον δάσκαλο σαν «μικροαστό», ειδικά όταν ξεσπούν διαφωνίες.

Παρεμπιπτόντως, τι είναι ένας ομοφυλόφιλος; Γνώρισα έναν άνδρα ομοφυλόφιλο ο οποίος δυσκολευόταν πολύ να αναγνωρίσει ως «δικό του» ένα αγόρι που το προσέλκυαν οι άνδρες αλλά δεν είχε προχωρήσει ποτέ στη σεξουαλική πράξη. Ο ίδιος ομοφυλόφιλος άνδρας με ευκολία ταξινόμησε ως ετεροφυλόφιλο έναν έφηβο που τον προσέλκυαν τα κορίτσια αλλά δεν είχε κάνει ποτέ έρωτα με κάποια. Τα κριτήρια γίνονται πολύ σκληρά όταν πρόκειται να διαχωρίσεις κοινότητες! Σε ορισμένες ομάδες που θεωρούν ότι είναι οι πιο ριζοσπαστικές, φαίνεται ότι υπάρχει μια νέα τάση απόρριψης των αμφιφυλόφι-

λων και αντικατάστασης των αρχικών LGBT με τα αρχικά TPG ή TGP (Trans Gouines Pédés = Τρανς Λεσβίες Αδερφές). Πρόκειται προφανώς για μια αντίδραση απέναντι στην αυξανόμενη θεσμική αναγνώριση των LGBT οργανώσεων.

Τι να κάνουμε;

Ασκείτε κριτική στα πάντα, αλλά τι είναι αυτό που προτείνετε; Βλέπετε κάποια πιθανότητα αλλαγής, και με ποιον τρόπο;

Αυτό είναι το βασικό ερώτημα.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι μέχρι σήμερα, η ανδρική κυριαρχία συνέχισε να υπάρχει μέσα σε όλες τις επαναστάσεις ή στις απόπειρες προλεταριακής επανάστασης. Μετά τη συμμετοχή τους στη δράση, συχνά στον ίδιο βαθμό με τους άνδρες, οι γυναίκες αργά ή γρήγορα αποχωρούν από το πεδίο της μάχης, δηλαδή πιέζονται να επιστρέψουν στα έμφυλα καθήκοντά τους. Στην Ισπανία το 1936-37, πολύ σύντομα αποκλείστηκαν από τις τάξεις των μαχητών και επέστρεψαν στα παραδοσιακά γυναικεία καθήκοντα, ως νοσοκόμες για παράδειγμα.

Φυσικά, σε περίπτωση που στον ένοπλο αγώνα συμμετέχουν ελάχιστες γυναίκες, δεν μπορούμε καν να μιλάμε για κομμουνιστική επανάσταση. Αλλά ούτε και η μαζική συμμετοχή των γυναικών εγγυάται κάτι.

Στις κουρδικές περιοχές, για παράδειγμα, υπάρχει μια μακρά παράδοση γυναικείας οργάνωσης, κάποιες φορές φεμινιστικής, άλλες φορές ακόμα και αυτόνομης, και οι γυναίκες έχουν διεξάγει αγώνες γύρω από την καθημερινή ζωή που έχουν φτάσει τόσο μακριά όσο και οι γυναικείοι αγώνες στις λεγόμενες σύγχρονες χώρες. Για αυτό τον λόγο, οι κούρδικες πολεμούν συχνά σε ένοπλες μονάδες γυναικών ή μαζί με τους άνδρες. Αλλά αυτό δεν αρκεί για να εξαλειφθεί η ανδρική κυριαρχία από την κουρδική κοινωνία. Εξακολουθεί να είναι αναγκαία η καταστροφή της κρατικής και καπιταλιστικής κοινωνικής οργάνω-

σης στο σύνολό της: τίποτα λιγότερο από μια κοινωνική επανάσταση, κάτι που δεν πιστεύω ότι συμβαίνει στο Κουρδιστάν.²⁴

Μέχρι τότε, ακόμα και με το RPG στο χέρι, οι γυναίκες δεν πρόκειται να απελευθερωθούν περισσότερο ως γυναίκες συμμετέχοντας σε ένοπλες μάχες από ό,τι πηγαίνοντας να δουλέψουν στο εργοστάσιο ή στο γραφείο. Το ιδανικό μου είναι ένας κόσμος χωρίς στρατούς, όχι η ισότητα μέσα στον στρατό.

Η διαφορά μεταξύ των προηγούμενων εξεγέρσεων και της κομμουνιστικής εξέγερσης είναι ότι η τελευταία θα καταργήσει την εργασία ως εργασία. Ωστόσο, ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας περιλαμβάνει και τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος υπερβαίνει την έμμισθη θέση εργασίας στο εργοστάσιο ή στο γραφείο.

Η κομμουνιστική εξέγερση είναι ταυτόχρονα κατάργηση της μισθωτής εργασίας και της ανδρικής κυριαρχίας. Αυτό δεν θα επιτευχθεί σε μερικές εβδομάδες ή μήνες, πρέπει όμως να ξεκινήσει από τις πρώτες ημέρες. Το τέλος της μισθωτής εργασίας δεν είναι η αιτία η οποία έχει ως απλό επακόλουθο το τέλος της ανδρικής κυριαρχίας. Το τέλος της ανδρικής κυριαρχίας είναι αναγκαία πτυχή, μία από τις προϋποθέσεις του τέλους της μισθωτής εργασίας. Είτε θα πραγματοποιηθούν και τα δύο ταυτόχρονα είτε καθόλου.

Ένα από τα θεμέλια του καπιταλισμού είναι ο διαχωρισμός μεταξύ του χωροχρόνου της μισθωτής εργασίας και της υπόλοιπης ζωής. Η παραγωγικότητα και το κέρδος απαιτούν ο χρόνος εργασίας να είναι διακριτός και αποκομμένος από τις άλλες στιγμές, έτσι ώστε να μπορεί να ελέγχεται και να μετριέται για να μειώνεται το κόστος εργασίας.

Ένα στοιχείο αυτού του διαχωρισμού είναι η διχοτόμηση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, η οποία επαναφέρει τις γυναίκες στον γυναικείο ρόλο, στον ρόλο της οικογέ-

24. Rojava: Reality & Rhetoric (2015), <https://troploin.fr/node/83> [Η ελληνική μετάφραση του κειμένου, *Rojava: Πραγματικότητα & Ρητορική*, υπάρχει στην ιστοσελίδα <https://2008-2012.net>]

νειας. Ακόμα κι αν δουλεύουν και έξω από το σπίτι, «στο σπίτι» είναι κυρίως οι γυναίκες που «κρατούν το νοικοκυριό», που μαγειρεύουν, φροντίζουν τα παιδιά κ.λπ. Και αυτή η αναγκαστική εξειδίκευση αφορά πολλά περισσότερα από το σπίτι, περιορίζει τις γυναίκες σε ένα σύνολο καθηκόντων και λειτουργιών: εκπαίδευση, υγεία, εθελοντική εργασία, συλλόγους, φιλανθρωπίες – οτιδήποτε συγκαταλέγεται στην κατηγορία «φροντίδα», που σχετίζεται με την εγγύτητα και τη συναισθηματικότητα, πράγματα για τα οποία οι γυναίκες υποτίθεται ότι έχουν μια «φυσική» κλίση, η οποία προέρχεται, όπως θα περίμενε κανείς, από τη μητρότητα.

Η διάλυση της διχοτόμησης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού είναι η αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου οι άνδρες να μοιραστούν και να αναλάβουν δραστηριότητες, έτσι ώστε να μην κατανέμονται πλέον μεταξύ ανδρών και γυναικών με βάση το κριτήριο του φύλου αλλά με βάση τις ικανότητες και τις προτιμήσεις. Θα υπάρχουν γυναίκες που θα προτιμούν να πυροβολούν με όπλα και άνδρες που θα θέλουν να φροντίζουν τα παιδιά. Οι γυναίκες δεν θα δρουν πλέον ως γυναίκες των προλετάριων ανδρών, αλλά ως προλετάριες γυναίκες. Αν δεν συμβεί αυτό, οι γυναίκες θα φροντίζουν ως νοσοκόμες τους τραυματίες και οι άνδρες θα πολεμούν ενάντια στον κρατικό στρατό και στις αντεπαναστατικές παραστρατιωτικές ομάδες.

Πια να επιστρέψουμε στην Ισπανία του 1936-37, ακόμα και αν ήταν δέκα φορές περισσότερα, τα ριζοσπαστικότερα κομμάτια των γυναικών (ειδικά οι αναρχικές *Mujeres Libres*) δεν θα μπορούσαν από μόνα τους να αντιστρέψουν την πορεία της αντεπανάστασης. Μετά τη νικηφόρα εξέγερσή τους ενάντια στον στρατό τον Ιούλιο του '36, οι επαναστάτες, άνδρες και γυναίκες, συμφώνησαν να πολεμήσουν ενάντια στον φασισμό υπό την καθοδήγηση του δημοκρατικού κράτους. Αυτός είναι ο λόγος που έχασαν τον έλεγχο του κινήματός τους. Το προλεταριάτο δεν ανέλαβε το έργο του μετασχηματισμού της

παραγωγικής δραστηριότητας, δεν έβαλε ένα τέλος στον διαχωρισμό μεταξύ του χώρου εργασίας και του υπόλοιπου κοινωνικού χώρου και, κατά συνέπεια, επέτρεψε (άνδρες και γυναίκες) την εκ νέου επιβολή των θεμελιωδών στοιχείων του καπιταλισμού, συμπεριλαμβανομένης και της έμφυλης ιεραρχίας. Ο αποκλεισμός των γυναικών από τις τάξεις των μαχητών συνέπεσε με τη μετατροπή των πολιτοφυλακών σε κανονικό στρατό.

Συμφωνώ, αλλά αυτό δεν θα συμβεί από μόνο του. Θα υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ ορισμένων ανδρών και ορισμένων γυναικών σχετικά με τον καταμερισμό των ευθυνών για τις διάφορες δραστηριότητες.

Φυσικά. Οι άνθρωποι αναφέρονται συχνά στο πείραμα των πικετέρος (*riqueteros*), αλλά και η περίπτωση της Οαχάσα στο ανατολικό Μεξικό παρέχει εξίσου σημαντικά στοιχεία. Κατά τη διάρκεια των έξι μηνών που διήρκησε η εξέγερση το 2006, οι γυναίκες αντιμετώπισαν μεγάλες δυσκολίες προκειμένου να γίνουν αποδεκτές ως μαχήτριες. Κι όμως, υπήρχαν οδοφράγματα που τα κρατούσαν μόνο γυναίκες, όπως γυναίκες ήταν και αυτές που κατέλαβαν με τη βία τον τηλεοπτικό σταθμό και οργάνωσαν την άμυνα του κτιρίου. Παρόλα αυτά, όπως είχε πει μια εξεγερμένη, ήταν αναγκασμένες να αγωνίζονται τόσο ενάντια στο σύστημα όσο και ενάντια στους άνδρες εντός του κινήματος.

Οι συγκρούσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι αναπόφευκτες. Αλλά δεν προοιωνίζεται τίποτα καλό αν αυτές οι συγκρούσεις υποσκελίσουν την αντίφαση μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού. Η κατάργηση της εργασίας και η κατάργηση της οικογένειας είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους.

Η επανάσταση ούτε προκαλείται ούτε καθοδηγείται από την αντίφαση μεταξύ των φύλων, αλλά μπορεί να πετύχει μόνο αν αντιμετωπίσει και επιλύσει αυτή την αντίφαση.

Η δυσκολία βρίσκεται στην αντίληψη της σχέσης μεταξύ του μερικού και του όλου.

Ο φεμινισμός, συμπεριλαμβανομένου του ριζοσπαστικού φεμινισμού, μετατρέπει το μερικό «γυναίκα» σε όλον, ενώ ο συνήθης μαρξισμός πνίγει το μερικό στο όλον. Δεν μπορώ να το πω καλύτερα από ό,τι *Η Γερμανική Ιδεολογία*: «είναι αυταπόδεικτο ότι η κατάργηση της ιδιωτικής οικονομίας είναι αδιαχώριστη από την κατάργηση της οικογένειας».

Αν καταλαβαίνω σωστά, η απελευθέρωση των γυναικών δεν είναι μια απλή συνέπεια της επανάστασης, αλλά ο αγώνας των γυναικών είναι προϋπόθεση της επανάστασης. Σωστά;

Σωστά.

Ωστόσο, για εσάς, η επανάσταση παράγεται από την ταξική πάλη.

Ναι. Με την προϋπόθεση ότι η ταξική πάλη είναι η πάλη μίας τάξης με στόχο να καταργήσει τον εαυτό της και, μέσω αυτού, να καταργήσει όλες τις τάξεις.

Για να επιστρέψουμε στη σύγκρουση άνδρα/γυναίκας εντός της επανάστασης. Πώς επιλύουμε αυτό το ζήτημα; Θα πρέπει οι γυναίκες να οργανωθούν μόνες τους ξεχωριστά, τουλάχιστον στην αρχή;

Ναι, αλλά η αυτο-οργάνωση δεν σημαίνει διαχωρισμός, πόσο μάλλον μόνιμος διαχωρισμός. Αν οι γυναίκες αισθάνονται μια εύλογη ανάγκη να συναντιούνται μεταξύ τους προκειμένου να θέτουν με καλύτερο τρόπο τα ιδιαίτερα προβλήματά τους, αυτή η στιγμή θα πρέπει να είναι προσωρινή. Το να γίνει αυτό συνήθεια (ή ακόμα χειρότερα, αρχή) θα συνεπαγόταν τη διαιώνιση του διαχωρισμού.

Ο παραλληλισμός που γίνεται συνήθως με το κίνημα των μαύρων για τη δικαιολόγηση της «μη ανάμειξης», τελικά μάλλον δικαιώνει την «ανάμειξη». Όταν οι μαύροι οργανώνονταν και δρούσαν μόνοι τους, έδιναν προτεραιότητα στις δράσεις που σχετιζόνταν με το ζήτημα μαύρων/λευκών. Ήταν αναμενό-

μενο και, πράγματι, πολλοί μαύροι το ήθελαν. Το να θέλεις να διατηρήσεις την ιδιαιτερότητά σου, σημαίνει ότι διαιωνίζεις έναν φραγμό. Οι αποκλειστικά γυναικείες ομάδες θεωρείται ότι αποτελούν τον καλύτερο τρόπο για να ξεφύγουν οι γυναίκες από την κυριαρχία των ανδρών καταπιεστών οι οποίοι στις μεικτές ομάδες, ανεξάρτητα από το τι πιστεύουν οι ίδιοι, διατηρούν την εξουσία επί των γυναικών οι οποίες, ανεξάρτητα από το τι πιστεύουν οι ίδιες, καθίστανται κατώτερες. Οι άνδρες θεωρούνται εχθροί που μπορεί ίσως μια μέρα να γίνουν σύμμαχοι. Εγώ πιστεύω το αντίθετο: αυτά που μοιράζονται οι γυναίκες και οι άνδρες ως κοινό συμφέρον, κοινή δράση και έργο είναι πιο σημαντικά από αυτά που μοιράζονται οι γυναίκες μεταξύ τους και από αυτά που μοιράζονται οι άνδρες μεταξύ τους. Οι γυναίκες δεν θα απελευθερωθούν μέσω των ανδρών αλλά ούτε και χωρίς αυτούς: θα απελευθερωθούν μόνο μαζί τους και ταυτόχρονα με αυτούς.

Στις συζητήσεις, τις συγκεντρώσεις και τις διαδηλώσεις που απευθύνονται σε άτομα μόνο του ενός φύλου, τίθεται συχνά το ερώτημα σχετικά με το ποιες κατηγορίες ανθρώπων «επιτρέπεται» να συμμετάσχουν. Τα τρανς άτομα κάποιες φορές συμμετέχουν, αλλά όχι πάντα. Γιατί; Αυτό μας πάει ξανά σε αυτό που λέγαμε πιο πριν σχετικά με τις λεπτές οριοθετήσεις μεταξύ των κατηγοριών.

Αυτό που θα πω θα ακουστεί σκληρό, αλλά αν οι άνθρωποι που θεωρούν τους εαυτούς τους ριζοσπάστες δεν αισθάνονται σήμερα έτοιμοι να εμποδίσουν την επιβολή των ανδρών μέσα στις συναντήσεις τους, αναρωτιέμαι τι πιστεύουν ότι θα κάνουν αύριο μέσα στην επανάσταση. Το να κρατάς ένα Καλάσνικωφ θα σε κάνει να νιώθεις πιο άνετα στις συζητήσεις;

Σε μια μελλοντική επανάσταση θα είναι αναγκαία η αυτο-οργάνωση των γυναικών, ωστόσο δεν μπορώ να φανταστώ ότι θα παραμείνουν διαχωρισμένες για πολύ, λες και χρειάζονται προπόνηση για να δυναμώσουν σαν τις αθλήτριες πριν τον αγώνα. Αυτό υπο-

βιβάζει την κατάργηση της ανδρικής κυριαρχίας σε μια αντιπαράθεση μεταξύ δύο μπλοκ. Και από την άλλη, μένοντας μόνοι τους, δεν θα μπορούσαν και οι άνδρες να ενδυναμώθουν μέσα στην ιδιαιτερότητά τους και να ενθαρρύνουν τις μάτσο τάσεις; Τα αποτελέσματα μιας τέτοιας μάχης είναι, στην καλύτερη περίπτωση, αμφίβολα!

Στη Γαλλία, από τη δεκαετία του '70, οι συναντήσεις και οι δράσεις μόνο για γυναίκες αποτελούν μια βασική πρακτική του κινήματος για τη γυναικεία απελευθέρωση. Το βλέπω ως επιθυμία των γυναικών να αποσυρθούν στον εαυτό τους και ως ανάγκη για προστασία, που τελικά αποδεικνύονται τόσο αναποτελεσματικά όσο κάθε περιορισμός. Οι γυναίκες δεν θα απελευθερωθούν από την υποταγή τους στους άνδρες αντιμετωπίζοντάς τους σαν ξένους. Την ίδια εποχή, τη δεκαετία του '70, κάποιοι άλλοι άνδρες και γυναίκες προσπάθησαν να συναντηθούν και να συννευρεθούν ως προλετάριοι. Σήμερα, πολλοί άνθρωποι θα χαμογελάσουν με αυτή τη λέξη – ένα πικρό χαμόγελο. Αλλά όλα τα άσχημα πράγματα κάποτε τελειώνουν...

Στον κομμουνισμό θα εξακολουθούν να υπάρχουν «άνδρες» και «γυναίκες»; Αν ναι, αυτό δεν θα συνεπαγόταν αναπόφευκτα ανισότητα και ιεραρχία; Για να επιστρέψω σε ένα προηγούμενο ερώτημα – ποια είναι η άποψή σας για την κατάργηση του φύλου;

Πρέπει να είμαστε ξεκάθαροι. Μέχρι νεωτέρας, και πιθανώς για μεγάλο διάστημα, κάποια ανθρώπινα όντα (ας τα ονομάσουμε γυναίκες) θα γεννιούνται με μια μήτρα που τους παρέχει τη δυνατότητα να κυοφορούν και να γεννούν παιδιά. Άλλοι (ας τους ονομάσουμε άνδρες) θα γεννιούνται χωρίς αυτή τη δυνατότητα. Το ξέρω ότι δεν είναι σωστό, αλλά ας κάνουμε μια στιγμιαία αφαίρεση εξαιρώντας τα τρανς και τα ερμαφρόδιτα άτομα. Μεταξύ αυτών που αποκάλεσα για λόγους απλότητας άνδρες και γυναίκες υπάρχει μια διαφορά, ας πούμε μια βιολογική διαφορά (για να αποφυ-

γουμε τη λέξη «φυσική»). Μέχρι σήμερα, και σχεδόν παντού, οι κοινωνίες έχτισαν την ανδρική κυριαρχία επάνω σε αυτή τη διαφορά. Το ερώτημα είναι αν αυτή η διαφορά συνεπάγεται αναγκαστικά μια ιεραρχία. Ορισμένες φεμινίστριες εντοπίζουν την αιτία της ανδρικής κυριαρχίας στο γεγονός ότι οι γυναίκες κάνουν, ή είναι ικανές να κάνουν, παιδιά: θεωρούν ότι η υποτίμηση των γυναικών προκύπτει από τη μητρότητα και από όλα όσα συνδέονται με αυτήν. Αν αυτό ήταν αλήθεια, τότε οι γυναίκες θα ήταν καταδικασμένες στην αιώνια υποταγή. Όλοι γνωρίζουμε ότι στη Βίβλο ο άνδρας καταδικάζεται να δουλεύει και η γυναίκα να πονά για να γεννήσει τα παιδιά της, αλλά ξεχνάμε ότι ο Θεός προσθέτει: «η επιθυμία σου θα είναι προς τον άνδρα σου, και αυτός θα σε εξουσιάζει».²⁵

Επομένως, το συμπέρασμα μπορεί να είναι είτε να παραιτηθούμε είτε οι γυναίκες να σταματήσουν να γίνονται μητέρες. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η ανδρική κυριαρχία θα τελειώσει μόνο την ημέρα όπου η προηγμένη τεχνολογία θα παρέχει τη δυνατότητα να μην γεννιούνται πλέον τα παιδιά από τις γυναίκες. «Τελειώσαμε με τη μητρότητα, όλα γίνονται πλέον στο εργαστήριο...» Από τη μια, κάνουμε δριμεία κριτική, και δικαίως, στη λατρεία της επιστήμης, στην ξέφρενη πορεία της τεχνολογίας, στην εξουσία των ειδικών, στη μετατροπή της ζωής σε τεχνητό φαινόμενο, στον ιατρικό έλεγχο του γυναικείου σώματος. Και από την άλλη περιμένουμε μια λύση από την υψηλή τεχνολογία της χειρουργικής και της χημείας; Το γεγονός ότι ο φεμινισμός, ακόμα και ο πιο ριζοσπαστικός, μπορεί να φτάσει σε αυτό το σημείο είναι καταθλιπτικό.

Και τι θα κάνουμε με τη μητρότητα και τα παιδιά στον κομμουνισμό;

Η βιολογία δεν είναι πεπρωμένο. Οι ιστορικοί έχουν δείξει ότι δεν υπάρχει τίποτα αιώνιο σχετικά με το μητρικό ένστικτο ή με τη μητρική κατάσταση, ούτε καν με την κατάσταση

25. *Γένεσις*, 3 : 16.

του παιδιού. Στον κομμουνισμό θα γεννιούνται παιδιά, αναμφίβολα με διάφορους τρόπους (μην με ρωτάς πώς ακριβώς) και δεν θα ανήκουν σε κανέναν, ούτε καν στους γονείς τους, βιολογικούς ή μη. Τι είδους σχέσεις θα έχουν με αυτούς που αποκαλούμε ενήλικες; Και με τους γονείς τους, βιολογικούς ή μη; Σχέσεις που δεν θα είναι ούτε σχέσεις αδιαφορίας ούτε κατοχής. Φαντάζομαι ότι θα είναι σχέσεις ενός ιδιαίτερου είδους, προνομιακές κατά κάποιο τρόπο. Η φαντασία μου όμως έχει κάποια όρια, δεν μπορώ να πω κάτι περισσότερο αυτή τη στιγμή.

Και μέχρι τότε;

Και τι κάνουμε τώρα; Απλώς περιμένουμε; Δεν πρέπει να συμμετέχουμε στους αγώνες;

Εξαρτάται σε ποιους αγώνες. Σε ό,τι με αφορά, συμμετέχω σε μορφές αντίστασης που μπορούν να χαρακτηριστούν καθημερινές, βασικές, ακόμα και ρεφορμιστικές. Για παράδειγμα, ενάντια στις επιθέσεις που δέχονται οι αμβλώσεις. Δεν πιστεύω στο «όλα ή τίποτα».

Σε αυτό που δεν συμμετέχω είναι ο θεωρητικός ακτιβισμός αυτού που αποκαλώ φεμινιστικό μαρξισμό, ο οποίος το μόνο που κάνει είναι να θρέφει τη δραστηριότητα των θεωρητικών ειδικών. Λες και είναι αναγκαίο να μιμηθούμε τις χειρότερες πτυχές του μαρξισμού, πιστεύοντας ότι θα καταφέρουμε τελικά να ανυψώσουμε τον φεμινισμό στο επίπεδο του συνολικού επιστημονικού οράματος για την ανθρώπινη εξέλιξη και, ακόμα καλύτερα, να ξεπεράσουμε τον μαρξισμό μέσα στο πεδίο όπου φαινόταν ανίκητος, στον υλισμό. Ο φεμινιστικός μαρξισμός παράγει θεωρία που είναι βαριά αλλά χωρίς βάθος. Φαντάζομαι ότι κάποιοι άνδρες και γυναίκες έχουν απόλυτη ανάγκη για αυτό. Κάποιοι γιατί ζουν από αυτό: το επάγγελμά τους και το χόμπι τους είναι η παραγωγή ιδεών και κειμένων. Άλλοι γιατί τους καθησυχάζουν τα δόγματα που παρουσιάζονται με μια αυστηρή μορφή.

Εξακολουθείτε να είστε αρκετά ασαφής, δεν αναφέρετε τα ονόματα των ομάδων και των συγγραφέων στους οποίους ασκείτε κριτική. Σίγουρα οι ίδιοι θα αναγνωρίσουν τον εαυτό τους, αλλά οι αναγνώστες θα δυσκολευτούν να καταλάβουν ποιοι είναι. Το 1974 ήσασταν πιο τολμηρός!

Κάποιους συγγραφείς δεν τους διαβάζω πλέον. Θα ήταν ευτυχής αν τους ανέφερα, και παρόλο που δεν θέλω το κακό τους, δεν βρίσκω και τον λόγο να τους προσφέρω αυτή την υπηρεσία.

Κόνστανς, μου είναι ακόμα δύσκολο να σας τοποθετήσω κάπου. Σκέφτομαι, για παράδειγμα, την τάση που αποκαλείται κομμουνιστικοποίηση, στην οποία φαίνεται να είστε κοντά σε ορισμένα σημεία και να διαφοροποιείστε σε άλλα, ειδικά σε όσα λέγονται σχετικά με το φύλο. Η έννοια της κομμουνιστικοποίησης είχε εμφανιστεί και τη δεκαετία του '70 στον πολιτικό χώρο που συμμετείχατε. Ποια είναι η άποψή σας για αυτήν;

Το ξέρετε ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες διδάσκουν κομμουνιστικοποίηση στο πανεπιστήμιο; Θα προτιμούσα να πάρω ένα μάθημα για τον Φρανσουά Βιγιόν ή τη Jean Rhys.²⁶

Πέρα όμως από αυτό;

Κομμουνιστικοποίηση είναι αυτό για το οποίο σας μιλάω την τελευταία μία ώρα. Η διαδικασία της επανάστασης είναι η κομμουνιστικοποίηση. Έτυχε να μην χρησιμοποιήσω τη συγκεκριμένη λέξη και σίγουρα κάποιοι άνθρωποι θα με κριτικάρουν για αυτό. Τώρα, λοιπόν, τη χρησιμοποίησα!

26. (σ.τ.μ.) Ο Φρανσουά Βιγιόν (François Villon) ήταν Γάλλος ποιητής του Μεσαίωνα και, σύμφωνα με τον Ρεμπώ, ο γενάρχης των «καταραμένων ποιητών». Η Jean Rhys (1894-1979) γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Άγιο Δομίνικο και ήταν συγγραφέας. Στα έργα της ασχολήθηκε κυρίως με γυναικείους χαρακτήρες. Πιο γνωστό της έργο είναι *Η πλατιά θάλασσα των Σαργασών*.

Πώς πιστεύετε ότι θα εκληφθεί αυτή η συνέντευξη;

Υπερβολικά μαρξιστική για τις φεμινίστριες και υπερβολικά φεμινιστική για τους μαρξιστές.

Τι έχετε κάνει από τότε που γράψατε εκείνο το άρθρο το 1974; Συνεχίζετε να είστε ακτιβιστής;

Έχω κάνει διάφορα πράγματα, επιλέγοντας κάποια διακριτικότητα. Δεν αποκαλώ τον εαυτό μου ακτιβιστή και σίγουρα όχι «μιλιτάντη». Συμφωνώ με την κριτική των Καταστασιακών για τον «μιλιταντισμό».

Αυτή την περίοδο τι κάνετε;

Αυτή την περίοδο γράφω για τον κομμουνισμό.

Είναι τώρα η στιγμή;

Ακριβώς όπως ήταν και τη δεκαετία του '70, αλλά με διαφορετικό τρόπο.

Φαίνεστε κάπως απαισιόδοξος.

Οι αιώνια αισιόδοξοι με κουράζουν, είναι αλήθεια. Αλλά θα ήμουν απαισιόδοξος μόνο αν οι αλλαγές στον κόσμο με έπειθαν ότι ο φεμινισμός και ολόκληρο το κοινωνικό κίνημα ήταν σε παρακμή. Εγώ όμως βλέπω παντού ανθρώπους να εξεγείρονται – προλετάρους, άνδρες και γυναίκες. Ομολογουμένως, πολύ λίγους με «επαναστατικό» τρόπο (αν μου επιτρέπεται την έκφραση). Αλλά σε τελική ανάλυση, τι μπορούμε να ξέρουμε; Ποτέ δεν βάσισα τη ζωή μου σε προβλέψεις. Η ιστορία μάς επιφυλάσσει κάποιες εκπλήξεις, και δεν είναι όλες δυσάρεστες.

Φαντάζομαι ότι διαβάζετε και γράφετε ασταμάτητα, ότι βγαίνετε σπάνια από το δι-αμέρισμά σας, περιτριγυρισμένος από στοίβες παλιών σκονισμένων βιβλίων... Εξε-

τάζοντας εξονυχιστικά τόνους δεδομένων μπροστά στον υπολογιστή σας.

Όχι, περιπλανιέμαι στους δρόμους. Κυρίως περιπλανιέμαι.

Και βλέπετε ταινίες! Πιο πολύ αναφέρεστε σε ταινίες παρά σε θεωρητικά έργα.

Η εποχή μας αποκαλύπτεται τόσο στις οθόνες της όσο και στις θεωρητικές της εξελίξεις. Οι Καταστασιακοί το είχαν κατανοήσει αυτό. Αλλά για να παραμείνουμε στο θέμα της συνέντευξης, αυτό που δείχνει ο κινηματογράφος είναι ότι η εποχή μας δεν δυσκολεύεται απλώς να αντιμετωπίσει τη σεξουαλικότητα, κάτι που είναι προφανές, αλλά ότι δυσκολεύεται ακόμα και να την αναπαραστήσει.

Δεν ξέρω αν πρέπει να το πω αυτό... αλλά κάτι μου λέει ότι το πραγματικό σας όνομα δεν είναι Κόνσταντ Τσάτερλι.

Είναι! Αλλά όχι κάθε μέρα. Τα άρθρα στο *Le Fléau Social* υπογράφονταν με παιγνιώδη και προβοκατόρικα ψευδώνυμα. Το δικό μου ήταν πιο λογοτεχνικό. Τυχαίο, εν μέρει. Μόλις είχα διαβάσει το μυθιστόρημα του D.H. Lawrence (ο οποίος παρεμπιπτόντως δεν ήταν ιδιαίτερα συμπαθής τύπος). Στο βιβλίο χρησιμοποιείται το υποκοριστικό «Κόνι». Το «Κόνσταντ» μου φαινόταν πιο ελκυστικό. Μακάρι να είχα διαβάσει λίγο νωρίτερα Violette Leduc ή Unica Zürn... Σήμερα ίσως να επέλεγα το όνομα Zoë Lund.²⁷ Αισθάνομαι έλξη για τις ενεργητικές γυναίκες που ζουν μισο-κατεστραμμένες ζωές. Αλλά εγώ ο ίδιος δεν είμαι μια από αυτές.

Τίποτα δεν είναι εύκολο μαζί σας...

27. (σ.τ.μ.) Η Violette Leduc ήταν Γαλλίδα συγγραφέας και η Unica Zürn Γερμανίδα καλλιτέχνης και συγγραφέας. Η Zoë Lund ήταν Αμερικάνος μουσικός, ηθοποιός, συγγραφέας και σεναριογράφος. Πέθανε σε ηλικία 37 ετών από υπερβολική δόση κοκαΐνης.

